

मराठी ग्रंथ संग्रहालय, ठाणे

काव्य २६३

सन १८९१

श्रीः भनूदरी कृत

शतक जय

श्री प्रिंटर

२६३

काव्य

हे पुस्तक

पुणे पठ सदाशिव येथे

नारो आपाजी गोडबोले

याचे " वृत्तप्रसारक " छापान्यांत छापिले.

किंमत १८ आणे.

नंबर १११

श्रीः

भर्तृहरिकृतः

शतकत्रय.

शृंगार नीति व वैराग्य

(मराठी भाषांतरा सहित .)

हे पुस्तक

पुणे पेठ सदाशिव येथे

नारो आपाजी गोडबोले

यांचे " वृत्तप्रसारक " छापखान्यांत छापिले .

आवृत्ति २ री.

सन १८९१ इ.

किंमत १८ आणे .

श्रीगणेशाय नमः

अथ भर्तृहरिकृतम्

शृङ्गारशतकं प्रारभ्यते ।

मनसिज प्रशंसा मंगलम् .

श्लोक (वसंततिलका वृत्तम्)

शम्भुस्वयम्भुहरयो हरिणेक्षणानाम् ।

येनाक्रियन्त सततं गृहकर्मदासाः ॥

वाचामगोचरचरित्रविचित्रिताय ।

तस्मै नमो भगवते कुसुमायुधाय ॥ १ ॥

अर्थ - शिव, ब्रह्मा आणि विष्णु हे तिघे देव या विश्वाचे उत्पत्ति स्थिति व प्रलयकर्ते असतां ज्या मदनाने स्त्रियांचे गृहांतील सतत काम करणारे सेवक केले ते वाणीस वर्णन करितां येत नाही अशा चरित्रें करून बहुत प्रकारचा चमत्कारिक आणि कमलादिक पुष्पें आयुषें ज्याचीं असा जो मदन त्यास नमस्कार असो. तात्पर्य मदनानें सामर्थ्य विलक्षण समजावें. या प्रकारें प्रथम सर्वास मोह करणारा

कामरूपी जो ईश्वर त्याचें नमस्काररूप मंगलाचरण करून
ज आतां स्त्रियांची प्रशंसा करितो . ॥ १ ॥

स्त्री प्रशंसा वंशस्थ वृत्तम् (जगती छंदाचा भेद)

स्मितेन भावेन च लज्जया भिया । पराङ्मुखैर-
र्धकटाक्षवीक्षणैः ॥ वचोभिरीर्ष्याकलहैर्न लील-

या । समस्तभावैः खलु बंधनं स्त्रियः ॥ २ ॥

अर्थ - स्मित (किंचित् मुख उघडून) हसणें, गंभीर
अभिप्राय, लाज, तसेंच भय, पुढें चाल असून मार्गें मुख-
करून अर्धकटाक्ष दृष्टीनें पाहणें, मधुर भाषण, अभिमानें
करून वाद करणें, आणि साहजिक विलास अशा अनेक
प्रकारच्या सर्व भावांनीं ही निश्चयें करून स्त्रिया पुरुषांस
मोहित करून आपले आज्ञेत ठेवितात. तात्पर्य स्त्रियांचे
सर्व भाव साहजिक विलक्षण जाणावे,

स्त्री प्रशंसा शालिनी वृत्तम् .

भ्रूचातुर्याकुञ्चिताक्षाः कटाक्षाः स्निग्धा वाचो

लज्जितांताश्च हासाः ॥ लीलामन्दं प्रस्थितं सं-

स्मितं च स्त्रीणामेतद्भूषणं चायुधं च ॥ ३ ॥

अर्थ - भ्रुकुटी चातुर्यानें आकुञ्चित नेत्र कटाक्ष, स्नेहयु-
क्त भाषणें, लज्जायुक्त हास्य, लीलें करून हळू हळू चा-
लणें आणि लीलायुक्त सस्मित उभें राहणें हें सकल स्त्रियांस शोभा
देणारें भूषण, आणि पुरुषांस जिंकून स्वाधीन करून देणारें

आयुधच होय . तात्पर्य स्त्रियांची साहजिक लीला शोभास्पद
असून लोकोत्तर आयुध स्थानापन्न जाणावी , ॥ ३ ॥

बाला वर्णनम् शिखरिणी वृतम् .

क्वचित्सुभ्रूभङ्गैः क्वचिदपि च लज्जापरिणतैः ।

क्वचिद्भीतित्रस्तैः क्वचिदपि च लीलाविलसितैः ॥

नवोढानामेभिर्वदनकमलैर्नेत्रचलितैः ।

स्फुरन्नीलाब्जानां प्रकरपरिपूर्णा इव दृशः ॥ ४ ॥

अर्थ—शोभायमान आहेत भिवयांचीं चलनें, ज्यांचीं को-
णे समयां लज्जेनें नम्र झालेलीं भयानें त्रास पावलेलीं, आणि
लीलेंकरून शोभायमान चंचल आहेत नेत्र ज्यांचेठायीं, या
प्रकारचीं जीं मुखकमलें तींहीं करून प्रथम प्राप्त जाहला
आहे संग ज्यांस, त्या स्त्रियांच्या दृष्टी प्रफुल्लित नीलवर्ण
कमलांचे समुदायानें सर्वत्र पूर्ण अशाच काय होतात तात्पर्य
अशा स्त्रियांच्या दृष्टी सर्वास नीलवर्ण दिसतात . ॥ ४ ॥

बाला वर्णनम् शार्दूलविक्रीडितं वृत्तम् .

वक्तं चंद्रविकासि पङ्कजपरीहासक्षमे लोचने ।

वर्णः स्वर्णमपाकरिष्णुरलिनी जिष्णुः कचानां चयः ॥

वक्षोजाविभकुम्भविभ्रमहरौ गुर्वी नितम्बस्थली ।

वाचो हारी च मर्दवं युवतिषु स्वाभाविकं मण्डनम् ५

अर्थ—चंद्रा सारखें वर्तुळ आणि शोभायमान मुख, कम-

लाचा तिरस्कार करण्या विषयीं समर्थ नेत्र, सुवर्णाचा धिक्कार करणारा वर्ण (देहाची कांती) भ्रमरांस जिंकणारा असा केशांचा समुदाय, स्तन हस्तीच्या गंडस्थळांची शोभा हरण करणारे, विस्तीर्ण कटीचा पश्चाद्भाग, भाषण फार मधुर आणि नाजूक या प्रकारचे हे अवयव तरुण स्त्रियांस शोभविणारे स्वाभाविक भूषणा परिहोत . तात्पर्य अशा लक्षण युक्त स्त्रियांस भूषणांची अपेक्षा नाहीं असें जाणावें .

तारुण्य वर्णनम् शिखरिणी वृत्तम् .

स्मितं किञ्चिद्वक्त्रे सरलतरलो दृष्टिविभवः ।

परिस्पन्दो वाचा मभिनवविलासोक्तिसरसः ॥

गतीनामारम्भाः किसलयितलीलापरिकरः ।

स्पृशन्त्यास्तारुण्यं किमिह नहि रम्यं मृगदृशः ॥ ६ ॥

अर्थ - तारुण्यांतें पावलेल्या स्त्रीचे कायबरे सुंदर नाहीं सर्वच सुंदर आहे तें काय ? मुखान्ने ठायीं अल्प हास्य उजू आणि चंचल दृष्टीचें ऐश्वर्य, चमत्कारीक विलासांच्या भाषणें करून रसयुक्त वचनांचा चंचलपणा, गमन समयी पाऊल उचलून ठेवणें तें विलासें करून फार हळू हळू ठेविले द्यणजे कमलिनीचीं पत्रेच काय हालतात असें मृदुगमन तात्पर्य हे सर्व स्त्रियांचे भाव अवलोकन करणाराची वृत्ति विलक्षण करणारे जाणावे . ॥ ६ ॥

स्त्री प्रशंसा वर्णनम् शार्दूलविक्रीडितं वृत्तम्.
 द्रष्टव्येषु किमुत्तमं मृगदृशां प्रेमप्रसन्नं मुखं ।
 घ्रातव्येष्वपि किं तदास्यपवनः श्राव्येषु किं तद्वचः ॥
 किं स्वाद्येषु तदौष्ठपल्लवरसः स्पर्शेषु किं तत्तनुः ।
 ध्येयं किं नवयौवनं सुहृदयैः सर्वत्र तद्विभ्रमः ॥ ७ ॥

अर्थ - विषयांचे ठायीं आसक्त पुरुषांनीं पाहवयास योग्य जे पदार्थ त्यांमध्ये उत्तम काय तर प्रेमें करून प्रफुल्लित स्त्रियांचें मुख आणि अवघ्राण करावयाचे जे पदार्थ त्यामध्ये उत्तम काय तर स्त्रियांच्या मुखाचा वास, श्रवण करावयाचे गोष्टीमध्ये श्रेष्ठ काय तर स्त्रियांचें भाषण आणि प्राशन करण्याच्या पदार्थांमध्ये उत्तम काय तर तरुण स्त्रियांच्या अधरोष्ठाचा रस, स्पर्श करण्यास योग्य वस्तुंमध्ये श्रेष्ठ काय तर स्त्रियांचा देह, ध्यान करावयास योग्य काय ह्मणाल तर स्त्रियांचें तारुण्य या प्रकारें सर्वकाळ स्त्रियांचा विलासच स्मरण करावयास योग्य आहे. ॥ ७ ॥

तारुण्य वर्णनम् वसंततिलका वृत्तम्.

एताश्चलद्वलयसंहतिमेखलोत्थ । झङ्कारनूपुररवा-
 त्दतराजहंस्यः ॥ कुर्वन्ति कस्य न मनो विवशं
 तरुण्यो । धित्रस्तमुग्धहरिणी सदृशैः कटाक्षैः ॥ ८ ॥

अर्थ - शब्द करणाऱ्या चंचल हस्तांतल्या कंकणांचा आणि कमरपट्याचा व नूपुरांचा या शब्दें करून जि-

कल्या आहेत राजहंसाच्या स्त्रिया ज्यांनी अशा या तरुणी स्त्रिया भयभीत लहान मृगीच्या चंचल नेत्र प्रांता सारख्या नेत्र प्रांतानी कोणत्या पुरुषाचे मन स्वाधीन करित नाहीत ? सर्वांचे करितात स्त्रियांच्या विलासाने मोह न पावणारा असा पुरुष एकही दिसत नाही . ॥ ८ ॥

तारुण्य वर्णनम् दोषक वृत्तम् .

कुंकुमपङ्ककलङ्कितदेहा । गौरपयोरलम्बितहारा ॥

नूपुर हंसरणत्पदपद्मा । कं न वशं कुरुते भुवि रामा ॥९॥

अर्थ - केशराच्या कर्दमाने चिन्हित आहे देह जीचा, गौरवर्ण स्तनी चंचल आहे हार जीचा, कमला मध्ये जसे हंस शब्द करितात तसे नूपुरे जीच्या चरणाचे ठायी शब्द करितात त्यांनी नादित आहेत चरण कमले जीची, या प्रकारे जी स्त्री ती भूमीचे ठायी कोणाते वरें वश्य करित नाही सर्वाते करित्ये . ॥ ९ ॥

स्त्री प्रशंसा वर्णनम् वसंततिलका वृत्तम् .

नूनं हि ते कविवरा विपरीतबोधा । ये नित्यमा-

हुरवला इति कामिनां ॥ याभिर्विलोलतरतार-

कदृष्टिपातैः । शक्रादयोऽपि विजिता अबलाः

कथं ताः ॥ १० ॥

अर्थ - ते कविश्रेष्ठ निश्चये करून विपरीत ज्ञानी जाणावे कारण की, जे निरंतर स्त्रियांस बलहीन या प्रकारे बोलता-

त. तर हें त्यांचें भाषण अनुचित होय कांबरे ज्या स्त्रियांनीं
अति चंचल नेत्र कटाक्षार्हीं अवलोकितांच इंद्रादि देवही
निश्चयें करून जिंकिले त्यांस अवला कशा ह्यणाव्या ह्म-
णूच नये. ॥ १० ॥

स्त्री प्रशंसा वर्णनम् अनुष्टुब् वृत्तम्.

नूनमाज्ञाकरस्तस्याः । सुभ्रुवो मकरध्वजः ॥

यतस्तन्नेत्रसंचार । सूचितेषु प्रवर्तते ॥ ११ ॥

अर्थ - मदन त्या सुभ्रु स्त्रीचा निश्चयें करून सेवक होय
कांबरे ज्या कारणास्तव तिच्या नेत्र पातें करून दर्शित पु-
रुषांचें ठायींच तो प्राप्त होतो. ॥ ११ ॥

तारुण्य वर्णनम् शार्दूलविक्रीडितं वृत्तम्.

केशाः संयमिनः श्रुतेरपि परंपारं गते लोचने ।

चान्तर्वक्त्रमपि स्वभावशुचिभिः कीर्णं द्विजानां गणैः ॥

मुक्तानां सतताधिवासरुचिरं वक्षोजकुंभद्वयं ।

चेत्थंतन्विवपुः प्रशांतमपि ते क्षोभं करोत्यैव नः ॥ १२ ॥

अर्थ - केश सार्वकाळ बद्ध आणि कर्णपर्यंत नेत्र दीर्घ,
मुखाचा अंतर्भाग स्वभावे करून स्वच्छ अशा दंतांच्या समु-
दायांनीं व्याप्त, निरंतर मुक्ताफळांच्या वसतीनें शोभायमान
स्तनकुंभांचें द्वय. हे तरुणी या प्रकारचें तुझे शरीर शांत
असतांही आह्मांस क्षोभ करितेच. ॥ १२ ॥

प्रियचाटुक्तयाः अनुष्टुब् वृत्तम् ।

मुग्धे धानुष्मता केयमपूर्वा त्रयि दृश्यते ।

यदाविध्यासि चेतांसि गुणैरेव न सायकैः ॥ १३ ॥

अर्थ - हे बाले तुझे ठायीं बहुत चमत्कारिक कधी ही न पाहिलेली या प्रकारची धनुष्य धारण करण्याची कुशलता दिसत्ये कायबरे की, ज्या कुशलतेने गुणें करूनच पुरुषांच्या चित्तातें वेधितेस तुला बाणाचीही गरज लागत नाही. ॥ १३ ॥

वियोगिनो विप्रलापाः अनुष्टुब् वृत्तम् ।

सति प्रदीपे सत्यग्नौ । सत्सु तारारवींदुषु ॥

विना मे मृगशावाक्ष्या । तमोभूतामिदं जगत् ॥ १४ ॥

अर्थ - दीप, अग्नि आणि नक्षत्रें चंद्र सूर्य हे सर्वलोकांस प्रकाश करणारे असतां बाल मृगलोचने वांचून हें सर्व विश्व मला अंधकार रूप दिसतें. तात्पर्य या प्रपंचामध्यें सर्व अनुकूल आहे परंतु जर स्त्री नाही तर सर्व व्यर्थ जाणावें.

स्त्री प्रशंसा शार्दूलविक्रीडितम् वृत्तम् ।

उद्वृत्तः स्तनभार एष तरले नेत्रे चले भ्रूलते ।

रागाधिष्ठितमोष्ठपल्लवमिदं कुर्वतु नाम व्यथां ॥

सौभाग्याक्षरपंक्तिकेव लिखितापुष्पायुधेन स्वयं ।

मध्यस्थाऽपि करोति तापमधिकं रोमावली केन सा १५

अर्थ - हे कामिनी ज्या कारणास्तव तुझा हा वर्तुळ स्त-

नांचाभार आणि चंचल नेत्र तशाच कंपित भृकुटी लता
आणि तो हा रसभरित अधरोष्ठपुट या प्रकारें तुझीं हीं
पूर्वोक्त सर्व विषयांधजे आह्मीं यांचे ठायीं पीडा करोत.
परंतु मदनानें स्वतः लिहिलेलीं सुंदरपणा सुचविणाऱ्या अ-
क्षरांची ओळच काय, अशी ही तुझ्या उदराच्या मध्य-
भार्गी केशांची पंक्ती दिसते ही आह्वांस विशेष संताप क-
रिते ती कोणत्या कारणानें हें समजत नाही. तात्पर्य स्त-
नादिक सर्व मनोहरच आहेत परंतु ते सार्वकाळ दृष्टिगोचर
आहेत आणि रोमावळी अदृश्य स्थानीं असते ती कालें
करून दृष्टीस पडली असतां ती मदनोत्पत्ती करून बहुत
संताप करित्ये. ॥ १५ ॥

स्त्री स्वरूप वर्णनम् अनुष्टुब् वृत्तम्.

गुरुणा स्तनभारेण । मुखचंद्रेण भास्वता ॥

शनैश्चराभ्यां पादाभ्यां । रेजे ग्रहमयीव सा ॥ १६ ॥

अर्थ—स्तनांच्या मोठ्या भारें करून शोभायमान्, चं-
द्रा सारख्या मुखें करून आणि मंद मंद गमन करणाऱ्या
चरणें करून ती कामिनी ग्रहमय अशीच काय शोभती
जाहली. तात्पर्य बृहस्पती आदीकरून ग्रह आपल्या श्रेष्ठ
गुणांहीं युक्त तिच्या देहीं वास करितात. ॥ १६ ॥

स्त्री स्वरूप वर्णनम् वसन्ततिलका वृत्तम्.

तस्याः स्तनौ यदिघनौ जघनं विहारि ।

वक्रं च चारु तव चित्त किमाकुलत्वं ॥

पुण्यं कुरुष्व यदि तेषु तवास्ति वाञ्छा ।

पुण्यैर्विना नहि भवंति समीहितार्थाः ॥ १७ ॥

अर्थ - हे पुरुषा, त्या कामिनीचे स्तन कठीण आणि ज-
वन (कटीचा पुढीलभाग) क्रीडा करावयास योग्य; तसेंच
मुख फार सुंदर जर आहे तर तुझे चित्त व्याकुल कां होतें
सांग बरें ? जर तुझ्या मनांत तिजविषयीं वांछा आहे तर
पुण्य संग्रह कर कांकी, आपले इच्छितार्थ पुण्या वांचून प्रा-
प्त होत नाहींत तात्पर्य तिला असें सौंदर्य सुकृता वांचून
प्राप्त जाहलें नाहीं, तस्मात् तूं ही पुण्य कर ह्यणजे ती
तुला मिळेल. ॥ १७ ॥

स्त्री प्रशंसा वर्णनम् उपजाति वृत्तम्.

मात्सर्यमुत्सार्य विचार्य कार्य । मार्याः समर्या

दामिदं वदंतु ॥ सेव्या नितंबाः किमु भूधराणा-

मुत स्मरस्मरविलासिनीन्सम् ॥ १८ ॥

अर्थ - अहो श्रेष्ठ जनहो, मत्सर सोडून आणि विचार
करून मी जें विचारितों हें कार्य मर्यादा सहित उत्तम असेल
तें सांगा तें काय ? जर परमार्थाची इच्छा आहे तर वनांत
जाऊन पर्वतांचे नितंब ह्यणजे जवळचे भाग सेवा नाहीं तर
मदनाच्या भारें करून शोभणाऱ्या ज्या स्त्रिया त्यांचे कटि
पश्चाद्भाग सेवा यांतून जें रुचेल तें आचरा. उभय भ्रष्ट हो-

ऊन व्यर्थ आयुष्याचा नाश मात्र करू नका. ॥ १८ ॥

स्त्री प्रशंसा वर्णनम् स्वधरा वृत्तम्.

संसारेऽस्मिन्नसारे परिणतितरले द्वे गती पंडितानां ।

तत्त्वज्ञानामृतांभः प्लुवलुलितधियां यातु कालः क-

दाचित् ॥ नोचेन्मुग्धांगनानां स्तनजघनघनाभो-

गसंसर्गिणीनां । स्थूलोपस्थस्थलीषु स्थगितकर-

तलस्पर्शलोलोद्यमानां ॥ १९ ॥

अर्थ - ज्यामध्ये खरेपणाअल्पही नाही आणि शेवटीं चं-

चल ह्मणजे नाशवंत या प्रकारच्या संसारामध्ये विद्वज्जनांस दोन गती होतात : त्या कोणत्या तर आत्म्याचें ज्ञान हें कांहीं एक अमृतोदक त्याच्या सेवेनें करून निर्मळ बुद्धीचे असे जे पंडित त्यांचा या प्रकारचे ज्ञानविचारें करून कदाचित् काळजावो ही एक गति. नाहीतर स्तन आणि जघन (कटीपुढील भाग) यांच्या भारानें युक्त अशा ज्या तरुणी स्त्रिया त्यांच्या विस्तीर्ण ज्या उपस्थ ह्याच स्थली ह्मणजे भूमी त्यांचे ठायीं मंद हस्ताचे स्पर्शा विषयीं आशे सहित निरंतर उद्युक्त होऊन त्या स्त्रियांचे संगें काल जावो ही दुसरी गति. ज्ञात्यानीं ऐहिक ह्मणजे या लोकांचें किंवा पर लोकांचें या दोन्हीतून एक तरी पूर्ण सुख संपादावें. ॥ १९ ॥

स्त्री स्वरूप वर्णनम् अनुष्टुब् वृत्तम्.

मुखेन चंद्रकांतेन । महानीलैः शिरोरुहैः ॥

पाणिभ्यां पद्मरागाभ्यां । रेजे रत्नमयीव सा ॥ २० ॥

अर्थ - चंद्रापरी रमणीय मुख अथवा मुखच चंद्रकांतमणी तेंपेकरून दीर्घ नीलवर्ण केश अथवा केश हेच महानील मणी त्याहीं करून कमला सारिखें कोमल आणि आरक्त हस्त अथवा हस्तच कोणी पद्मरागमणी - त्याहींकरून तरुणी रत्नमयी अशीच शोभते . ॥ २० ॥

स्त्री स्वभावनिन्दा वर्णनम् वसन्ततिलका वृत्तम् .

संमोहयंति मदयंति विडंबयंति । निर्भर्त्सयंति
रमयंति विषादयंति ॥ एताः प्रविश्य सदयं तद्द-
दयं नराणां । किं नामवामनयना न समाचरंति ॥ २१ ॥

अर्थ - हे पुरुषा , ह्या स्त्रिया मोठ्या गारुडी आहेत कशा ह्यणशील तर श्रवण कर . सुंदर ज्याचें नेत्र अशा ह्या विलासिनी स्त्रिया पुरुषांच्या दयायुक्त हृदयामध्यें शिरून कायबरे करीत नाहीत सर्वच करितात तें काय तर उत्तम प्रकारें पुरुषांस मोहित करितात आणि निर्लज्ज करितात . तशाच फजित करितात , निर्भत्सना करितात आणि रमवितात व खेदही उत्पन्न करितात . अशा अनेक प्रकारें करून पुरुषास स्वाधीन करून ठेवितात . ॥ २१ ॥

भोगादिलक्षणं ॥ अर्थ - आतां भोगादिकांचें लक्षण सांगतो .

वियोगिनी अवस्था वर्णनम् उपजाति वृत्तम् .

विश्रम्य विश्रम्य वने द्रुमाणां । छायासु तन्वी
विचचार काचित् ॥ स्तनोत्तरीयेण करोत्थृतेन ।
निवारयंती शशिनो मयूखान् ॥ २२ ॥

अर्थ - कोणीएक तरुणी विरह पावलेली ती स्तनावरचा पदर हस्तानें उचलून त्यानें विरहाग्नीच्या संतापानें संतप्त झालेली ती आणि शीतळ जे चंद्राचे किरण ते फार कठोर लागतात . ह्मणून त्याचें निवारण करीत होत्साती वनांतील वृक्षांच्या छायेचे ठायीं क्षणक्षण उभी राहात राहात च-
हूंकडे फिरती जाहली . ॥ २२ ॥

स्त्री प्रशंसा वर्णनम् उपजाति वृत्तम् .

अदर्शने दर्शनमात्रकामा । दृष्ट्वा परिष्वंगरसैक
लोलः ॥ आलिंगितायसं पुनरायताक्षया ।
माशास्महे विग्रहयोरभेदम् ॥ २३ ॥

अर्थ - जों पर्यंत कामिनी दृष्टीस पडत नाही तों पर्यंत दृष्टिगोचर मात्र व्हावी अशी इच्छा करितों . आणि दृष्टी-
स पडली असतां आलिंगनाच्या रसा विषयीं अत्यंत चंचल होतों आणि मृगनयना आलिंगिली असतांही एकमेकांच्या देहांत अंतर भेद कधीं ही होऊंनये असें आर्क्षीं इच्छितों . २३

स्त्री प्रशंसा वर्णनम् रथोद्धता वृत्तम्
मालती शिरसि जृम्भणोन्मुखी । चंदनं वपुषि
कुंकुमा विलं ॥ वक्षसि प्रियतप्ता मनोहरा ।
स्वर्ग एष परिशिष्ट आगता : ॥ २४ ॥

अर्थ - जिच्या मस्तकीं मोगरीच्या विलासित पुष्पांची माला आणि केशरानें मिश्रित केलेल्या चंदनाची उटी जीच्या अंगी, या प्रकारचीं सुंदर जी प्रीतीची स्त्री ती जर वक्षस्थलावर प्राप्त असेल तर त्याला अवघा अवशिष्ट राहिलेला स्वर्गच या मृत्युलोकीं प्राप्त झाला असें समजावें कारण येथेंच त्याला स्वर्ग शेष पुण्यानें स्वर्गतुल्य भोग प्राप्त होतात . ॥ २४ ॥

कुलस्त्री सुरत प्रशंसा वर्णनम् शार्दूलविक्रीडितं वृत्तम्.

प्राङ्मामेति मनागमानितगुणं जाताभिलाषं ततः ।

सत्रीडं तदनु श्लथीकृततनु प्रत्यस्तधैर्यं पुनः ॥

प्रेमाद्रं स्पृहणीयनिर्भररहः क्रीडाप्रगल्भं ततो ।

निःशंकाङ्गविकर्षणाधिकसुखं रम्यं कुलस्त्रीरतं ॥ २५

अर्थ - कुलीन स्त्रिया फार चमत्कारिक त्या कशा, ज्या संभोगकाळीं प्रथम नाहीं नाहीं असा निषेध करून मग एकवार अभिमान सोडून आपणच अशा धरून येतात त्या नंतर लजे सहित थोडा थोडा उद्योग करितात . नंतर ज्या विषयीं धैर्यही जिला धरवत नाहीं पुनः कसे स्नेहरसें क-

रून खिग्ध सुंदर जो आदर तेणें करून एकांत क्रीडेचे
ठार्यां निर्लेज्ज होतात आणि मनांत कांहीं शंका नधरितां
आलिंगनें करून बहुत सुख देणारें असें जें रत तें र-
म्य होय. ॥ २५ ॥

स्त्री प्रशंसा वर्णनम् मालिनी वृत्तम्.

उरसि निपतितानां स्रस्तधम्मिल्लकानां ।

मुकुलितनयनानां किंचिदुन्मीलितानां ॥

सुरतजनितखेदस्विन्नगंडस्थलानां ।

अधरमधुरवधूनां भाग्यवंतः पिबन्ति ॥ २६ ॥

अर्थ - उरस्थळाचे ठार्यां पतन पावलेल्या आणि मुक्त
आहेत केश ज्यांचे आणि नेत्र फुलांच्या कळ्या सारखे मि-
टलेले असून अल्पविकसित आहेत व उत्तम रती करून
उत्पन्न झालेल्या श्रमें करून घर्मयुक्त आहेत कपोल (गा-
ल) ज्यांचे अशा स्त्रियांच्या अधरोष्ठाचा रस जे भाग्यवंत
तेच प्राशन करितात. ॥ २६ ॥

स्त्री प्रशंसा वर्णनम् आर्या वृत्तम्.

आमीलितनयनानां यत्सुरतरसो नु संविदं कुरुते ॥

मिथुनैर्मिथोऽवधारितमवितथमिदमेव कामनिर्वहणं २७

अर्थ - किंचित् मिटले आहेत नेत्र ज्यांचे अशा स्त्रियां-
चा जो सुरत संबंधीं रस तो पश्चात् स्मरण कार्त्वी ही जें सुख
करितो हेंच कामास शांत करणारें खरें. दुसरें नाहीं या प्र-

कारं स्त्री पुरुषांनीं परस्पर निश्चय केला आहे . ॥ २७ ॥

प्रश्नोत्तराणि वर्णनम् पुष्पिताग्रा वृत्तम् .

इदमनुचितमक्रमश्च पुंसां यदिह जरास्वपि मा -
न्मथा विकाराः ॥ तदपि च नकृतं नितंबिनी -
नां स्तनपतनावधि जीवितं रतं वा ॥ २८ ॥

अर्थ - ब्रह्मदेवानें पुरुषांस वृद्धपणा मध्येही मदनाचे वि-
कार उत्पन्न केले तस्मात् हें अनुचित केले आणि हा क्रमही
नव्हे तसेच स्त्रियांचे स्तन पतन पावत तेथपर्यंतच त्यांचें
वांचणें आणि सुरत करावें . तें न केलें . हें ही ब्रह्मदेवानें
अयोग्यच केलें . ॥ २८ ॥

एकचित्तसंगम वर्णनम् अनुष्टुब् वृत्तम् .

एतत्कामफलं लोके यद्वयोरैकचित्ता ॥

अन्यचित्तकृते कामे श्वयोरिव संगमः ॥ २९ ॥

अर्थ - उभयतां स्त्रीपुरुषांचे एकचित्त असणें हेंच यालो-
कीं विषय सेवनाचें फळ होय . पुरुषांनं किंवा स्त्रियेनं अन्यत्र
चित्त नेऊन विषय सेवन केलें असतां तो त्यांचा संग श-
वाच्या संगापरी जाणावा . ॥ २९ ॥

आसक्तस्य वर्णनम् हरिणी वृत्तम् .

प्रणयमधुराः प्रेमोद्गाढा रसादलसास्तथा ।

भणितमधुरा मुग्धप्रायाः प्रकाशितसम्मदाः ॥

प्रकृतिसुभगा विश्रंभार्हाः स्मरोदयदायिनो ।

रहसि किमपि स्वैरालापा हरन्ति मृगीदृशाम् ॥ ३० ॥

अर्थ - चपल आणि आकर्षण दीर्घ अशा नेत्रांच्या स्त्रियांचो एकांतीं स्वच्छंदपणाचीं भाषणें वाणीनें वर्णन ही करितां येत नाहींत . अशा मुखातें करितात . तीं भाषणें कशीं, प्रीति करून रुचिकर आणि आनंद भरित तशींच रसानें शिथिल जाहलेलीं आणि रति शब्दानें गोड, अस्पष्टाक्षरांचीं, प्रसिद्ध केला आहे अतिशयें करून मद ज्यांनीं, स्वभावे करूनच चांगलीं आणि विश्वास ठेवण्यास योग्य आणि मदनोत्पत्ती करणारीं या प्रकारच्या स्त्रियांच्या भाषणांनीं पुरुष सुख पावून त्यांवर विश्वास ठेवितात . ॥ ३० ॥

स्त्री प्रशंसा सामान्य नीति वर्णनम् अनुष्टुब् वृत्तम् .

आवासः क्रियतां गंगे पापहारिणि वारिणि ॥

स्तनद्वये तरुण्यां वा मनोहारिणि हारिणि ॥ ३१ ॥

अर्थ - ज्ञात्या पुरुषानें वस्तीकरणें तर पातक हरण करणारे जें गंगोदक त्याच्या तोंडीं करावी . अथवा मुक्ताफळाच्या हारांनीं युक्त आणि मनास हरण करणारा असा तरुणीचा स्तनद्वयभाग त्या मध्यें करावी . ॥ ३१ ॥

*अभिमान नष्ट वर्णनम् आर्या वृत्तम् .

प्रियपुरतो युवतीनां तावत्पदमातनोवु त्ददि मानः ॥

भवति न यावच्चंदनतरुसुरभिमधुनिर्मलः पवनः ॥ ३२
 अर्थ - तरुणीचा अहंकार पतीच्या पुढे तेथपर्यंत, चंदन
 वृक्षांच्या सुवासें करून मनोहरी आणि वसंत ऋतु करून
 निर्मळ या प्रकारचा मलय पर्वत संबंधी वायु प्राप्त झाला
 नाही तो प्राप्त झाल्यावर स्त्रियांचा, सौंदर्याभिमान स्वयेंच
 नाश पावतो. ॥ ३२ ॥

वसंत ऋतु वर्णनम् हरिणी वृत्तम्.

परिमलभृतो वाताः शाखा नवांकुरकोटयो ।
 मधुरविरुतोत्कंठा वाचः प्रियाः पिकपक्षिणाम् ॥
 विरलसुरतस्वेदोद्गारा बधूवदनैदवः ।

प्रसरति मधौ रात्र्यां जातो न कस्य गुणोदयः ॥ ३३

अर्थ - सुगंधें करून युक्त वायु आणि वृक्षांच्या शाखा
 नवीन कोमल पल्लवांनी युक्त आणि कोकिल पक्ष्यांच्या स्त्रि-
 या मधुर उंच शब्द करणाऱ्या आणि संभोगाच्या श्रमं क-
 रून अल्प घर्माच्या विदूनीं युक्त स्त्रियांचे मुखचंद्र या
 प्रकारें वसंत ऋतु प्रगट जाहला असतां पूर्वी वर्णिलेले स-
 र्व पदार्थ सरस होतात, मग त्या वसंताच्या रात्रीचे ठायीं
 कोणास विषय सेवनाची इच्छा होणार नाही सर्वास होईल.

वसंतऋतु वर्णनम् द्रुतविलंबितं वृत्तम्.

मधुरयं मधुरैरपि कोकिला । कलकलैर्मलयस्य
 च वायुभिः ॥ विरहिणः प्रतिहंति शरीरिणो ।

विपदि हंत सुधापि विषायते ॥ ३४ ॥

अर्थ - वसंतऋतु स्त्रीच्या वियोगें करून युक्त पुरुषांस कोकिलांच्या मधुर शब्दांनीं आणि मलय पर्वत संबंधीं जे वायू तिहींकरून दुःख देतो. अहो कोकिलांचे शब्द मधुर तसेच मलय संबधी वायु अति प्रियकर यांनीं दुःख होणें कसें घडेल असें ह्मणाल तर घडतेंच तें कसें तर विपत्ती समयाचे ठायीं अमृतही विषतुल्य होतें. ॥ ३४ ॥

वसंतऋतु वर्णनम् शार्दूलविक्रीडितं वृत्तम्.

आवासः किल किञ्चिदेव दयितापार्श्वे विलासालसः ।

कर्णे कोकिलकामिनीकलरवः स्मरो लतामंडपः ॥

गोष्ठीसत्कविभिः समंकतिपर्यैः सेव्याः शितांशोः कराः ।

केपांचित्मुखयंतिनेत्र तद्दये चैत्रे विचित्राः क्षपाः ३५

अर्थ - चैत्रमांसी लीलें करून मंद शिथिल स्त्रियांच्या जवळ शयन करणें निश्चयें करून प्रिय थोडेंच होतें आणि कर्णांचे ठायीं कोकिलांचा मंजूळ आणि मधुर शब्द तसाच प्रफुल्लित वल्लीचा मंडप आणि कित्येक श्रेष्ठ कवीं सहवर्तमान नानाप्रकारच्या कथा आणि सेवा करावयास योग्य, चंद्राचें किरण आणि चैत्र संबधी विचित्र रात्री हे पदार्थ कित्येक अप्रवासी लोकांच्या नेत्रांस आणि मनास सुख करितात. आणि प्रवासी जनांस दुःखरूप होतात. ॥ ३५ ॥

वसन्त ऋतु वर्णनम् शार्दूलविक्रीडितम् वृत्तम् ।
 पांथस्त्री विरहानलाहुतिकला मातन्वतीमंजरी ।
 माकंदेषु पिकांगनाभिरधुना सोत्कंठमालोक्यते ॥
 अप्येते नवपाटलापरिमलप्राग्भारपाटञ्चरा ।

वांतिक्लांतिवितानतानवकृतःश्रीखंडशैलानिलाः ॥ ३६

अर्थ — आणखी कांहीं वसंत ऋतूचे ठायीं होतें. तें काय आम्रवृक्षांची मंजरी स्त्रियाच्या वियोगें करून उत्पन्न जाहला जो अग्नि त्याचे ठायीं प्रवासी पुरुषांची आहुती देते. ह्यणजे प्रवासी लोक मंजरी पाहून स्त्रीच्या विरहाग्नी करून संतप्त होतात. आणि कशी जीस कोकिला उत्कंठित होऊन पाहतात. आणि काय होतें मलय पर्वतावरचे वायु नवीन पाटलीच्या पुष्पांचा अतिशय सुवास हरण करितात (चहूंकडे नेतात.) आणि कसे ते वायु, श्रमांच्या समुदायास अल्प करितात. तस्मात् वसंतामध्ये कोणास विषय सेवनाची उत्कंठा होणार नाही. सर्वास होईल. ॥ ३६ ॥

वसन्त ऋतु वर्णनम् आर्या वृत्तम्.

सहकारकुसुमकेसरनिकरभरामोदमूर्च्छीतदिगंते ।

प्रधुरमधुनिरतमधुपे मधौ भवेत्कस्य नोत्कंठा ॥ ३७

अर्थ — आम्र पुष्पांच्या केंशराचे समुदाय भार ज्यांच्या परिमलें करून व्याप्त दिशांचे अंत आणि गोड मधाविषयी लंपट आहेत भ्रमर ज्याचे ठायीं अशा वसंत ऋतुमध्ये कोणा-

शृंगारा विषयीं उत्सुकपणा होणार नाही. ॥ ३७ ॥

ग्रीष्म वर्णनम् वसन्ततिलका वृत्तम्

अच्छाच्छचंदनरसार्द्रकरा मृगाक्ष्यो । धारा गृहा-

णि कुसुमानि च कौमुदी च ॥ मंदो मरुत्सुमनसः

शुचि हर्म्यपृष्ठं । ग्रीष्मे मदं च मदनं च विवर्धयन्ति ॥ ३८

अर्थ - शुभ्रा पेशां शुभ्र अशा चंदनाच्या रसें करून शीतल ज्यांचे हस्त अथवा चंदनाच्या रसा सारिल्या थंड हस्त्रांच्या स्त्रिया आणि ज्यांमध्ये कारंजीं उडताहेत अशीं गृहे आणि पुष्पे व चांदणे, मंद सुगंध वायु आणि वल्ली व शुभ्र आगाशा (गच्चा) हे सर्व पदार्थ ग्रीष्म ऋतूचे ठायीं माद आणि मदन यांतें वाढवितात. ॥ ३८ ॥

ग्रीष्म वर्णनम् शिखरिणी वृत्तम्.

स्रजो हृद्यामोदा व्यजनपवनश्चंद्रकिरणाः ।

परागः कासारो मलयजरजः सीधु विशदम् ॥

शुचिःसौधोत्संगः प्रतनु वसनं पंकजदृशो ।

निदाघार्ताहितत्सुखमुपलभते सुकृतिनः ॥ ३९ ॥

अर्थ - मनोहर सुवासिक पुष्पांच्या माला आणि विझ-
व्याचा वारा चंद्राचें किरण आणि पुष्पांचे रज आणि स-
रोवर (तळें) आणि चंदनाचें चूर्ण आणि निर्मल मद्य शुभ्र-
वर्ण राजगृहाचा ऊर्ध्वभाग (गच्ची) फार नाजूक वस्त्र आ-
णि कमल लोचना (स्त्रिया) या पदार्थांचें सुख ग्रीष्म ऋ-

तूंचे ठायीं पुण्यवंतलोक लवकरच पावतात. या वस्तु
पुण्या वांचून प्राप्त व्हावयाच्या नाहीत. ॥ ३९ ॥

ग्रीष्म वर्णनम् शिखरीणी वृत्तम्.

सुधाशुभ्रं धाम स्फुरदमल्लरश्मिः शशधरः ।

प्रियावक्त्रांभोजं मलयजरजश्वातिसुरभि ॥

स्रजो त्वद्या मोदास्तदिदमखिलं रागिणि जने ।

करोत्यंतः क्षोभं न तु विषयसंसर्गविमुखे ॥ ४० ॥

अर्थ - चुन्याने शुभ्र केलेले गृह, देदीप्यमाने निर्मळ कि
रण ज्याचे असा चंद्र आणि स्त्रीचे मुखकमल, फार सुवासि-
क चंदनाचे चूर्ण आणि सुवासिक पुष्पमाला ते हे संपूर्ण पू-
र्बोक्त पदार्थ सासक्त जनांचे मनांत क्षोभ करितात. विषयां-
च्या संबंधासही जो विमुख त्याचे मनांत क्षोभ करू श-
कत नाहीत. ॥ ४० ॥

वर्षासमयः ॥ पर्जन्यसमय वर्णनम् उपनिषद् वृत्तम्.

तरुणीवैषा द्वीपित कामा । विकसितजातीपुष्पसुगं-

धिः ॥ उन्नतपीनपयोधरभारा । प्रावृट्कुस्तकेकस्य-

नहर्षम् ॥ ४१ ॥

अर्थ - वस्त्रालंकारादिकांच्या शोभे करून मदनाचे उत्ते-
जन करणारी आणि प्रफुल्लित जाती पुष्पांच्या सुगंधे करून
युक्त आणि उंच पुष्ट स्तनांच्या भारे करून नम्र जाहलेली
अशी तरुण स्त्री कोणास आनंद करीत नाही ? सर्वास क-

रिते . दुसरा अर्थ . शोभेकरून प्रगट केला आहे मदन जीमें फुल्लेल्या जाईच्या पुष्पांचा सुगंध आहे जीचे ठायीं आणि थोर पुष्ट जलयुक्त मेघांच्या समुदाये करून व्यापलेली अशी प्रावृट् ह्यणजे पर्जन्य समय कोणास आनंद करीत नाही ; प्राणिमात्रांस करिते . ॥ ४१ ॥

पर्जन्यकाल वर्णनम् मालिनी वृत्तम् .

वियदुपाचितमेघं भूमयः कंदलिन्यो नवकुटजकद-
म्बामोदिनो गन्धवाहाः ॥ शिखिकुलकलकेकारा-
वरम्या वनान्ताः । सुखिनमसुखिनं वा सर्वमुत्क-
ण्ठयन्ति ॥ ४२ ॥

अर्थ - मोठ्या मेघांच्या समुदायानें व्याप्त आकाश , न-
व्या तृणांकुरांनी युक्त भूमि , कुड्याच्या आणि कळंबाच्या
पुष्पांच्या सुवासें करून युक्त वायु आणि मथुरकुलांच्या
मधुर शब्दांनी रमावयास योग्य वनांचे प्रांत हे सर्व पर्जन्य
काळीं सुखी आणि दुःखी अशा सकल जगातें मदनो-
त्पती करून संभोगा विषयीं उत्कंठित अति त्वरायुक्त
करितात . ॥ ४२ ॥

पर्जन्यकाल वर्णनं आर्या वृत्तम् .

उपरिघनं घनपटलं । तिर्यग्निरयोऽपि नर्तितमयूराः ॥
वसुधा कंदलधवला । तुष्टिपथिकः क्व यातयतु ॥ ४३ ॥
अर्थ - ज्याचे ऊर्ध्वभागी दाट मेघांचा समुदाय चहूंकडे

मयूरांच्या नृत्ये करून युक्त असे पर्वत आणि तृणांच्या नव्या कोमल अंकुरांनी सर्वत्र पांढरी झालेली पृथ्वी असे जाहले असतां मार्गाचे ठायीं कोण स्त्री वियोगी पुरुष संतोष पावेल कोणीही पावणार नाही. ॥ ४३ ॥

वियोगिनी अवस्था वर्णनम् शिखरिणी वृत्तम्.

इतो विद्युद्वल्ली विलसितमितः केतकितरोः ।

स्फुरद्द्रवः प्रोद्यज्जलदनिनदस्फूर्जितमितः ॥

इतः केकिक्रीडा कलकलरवः पक्षमलदृशां ।

कथं यास्यन्त्येते विरहदिवसाः संभृतरसाः ॥ ४४ ॥

अर्थ - एकीकडेस विद्युल्लतेचें चांचल्य दुसरीकडेस केतकी पुष्पांचा परिमळ आणि इतर भार्गी अतिशयें करून उदय पावलेल्या मेघांची शब्द गर्जना आणि अन्यत्र मयूरांच्या क्रीडेचा कोलहल शब्द या प्रकारें करून सर्व जाहलें असतां स्त्रियांचे रसभरित विरहाचें दिवस हे कसे जातील नकळे. ॥ ४४ ॥

वर्षा वर्णनं शिखरिणी वृत्तं.

भसूचीसंसारे तमसि नभसिप्रौढजलद ।

अनिप्राये तस्मिन्पतति दृषदां नीरभिचये ॥

इदं सौदामिन्याः कनककमनीयं विलसितं ।

मुदं च म्लानिं च प्रथयति पथिष्वेव सुदृशाम् ॥ ४५ ॥

अर्थ - ज्यामध्ये काहींच दिसत नाही आणि मोठ्या मे-
घांचा शब्द ज्या मध्ये होत आहे आणि ज्या मध्ये शि-
लावर निरंतर पर्जन्याच्या धारा पडताहेत . अशा गुणें क-
रून युक्त जो अंधकाररूप श्रावण याचे ठायीं सुवर्णा सा-
रिखें विद्युल्लतेचें चांचल्य (चमकणें) हें मार्गामध्ये पति-
सहित ज्या स्त्रिया त्यांस आनंद देतें . आणि ज्यांस पतीचा
वियोग त्यांस म्लानता आणितें ह्यणजे शुष्क करिते . ॥ ४५ ॥

पर्जन्यकाल वर्णनं शार्दूलविक्रीडितं वृत्तम् .

आसारेण न हर्म्यतःप्रियतमैर्यातुं यदा शक्यते ।

शीतोत्कंपनिमित्तमायतदृशा गाढं समालिङ्ग्यते ॥

जाताःशीतलशीकराश्च मरुतश्चात्यन्तखेदच्छिदो ।

धन्यानां वत दुर्दिनं सुदिनतां याति प्रियासंगमे ॥ ४६

अर्थ - पजन्य लागत असतां पति, गृहापासून बाहेर जा-
बयास जेव्हां समर्थ होतनाहीं तेव्हां स्त्रिया शीताचें निमित्त
करून पतीस घट्ट आलिङ्गन करितात आणि अत्यंत श्रमातें
दूर करणारे शीतल उदकाच्या तुषारांनीं मिश्रित जाहलेला
बायू वाहुं लागला असतां अशा समयीं दैवतं पुरुषांस स्त्री-
च्या संभोग समयीं दुष्ट दिवसही सुखकारक होतो . ॥ ४६ ॥

शरद्वर्णनं स्वधरा वृत्तं

अर्धं नीत्वा निशायाः सरभससुरतायासखिन्नःश्लथांगः

प्रोद्भुतासहृत्पणो मधुमदनिरतो हर्म्यपृष्ठे विवित्ते ॥

संभोगकृतां तकांताश्चिथिलभुजलतावार्जितकं कर्करीतो ।
जोत्स्नाभिन्नाच्छधारं पिबति न सलिलं क्षारदं मंद -
भाग्यः ॥४७ ॥

अर्थ - शरदृतूच्या ठायीं कोणीएक कामी पुरुष रात्रीचे अर्ध विषय सेवनादिकें करून हरण करून सुरताच्या आयासें करून खेद पावला आणि शिथिलांगहोत्सातां एकांतीं गच्चीवर निजला तेव्हां बहुत तृषेनें व्याकूल होत्सातां उठून मद्य प्राशन केले असतांही उदक मागता जाहला . त्या काळीं संभोगाच्या श्रमानें व्याकूल स्त्रीनें अर्पण केलेले आणि चंद्राच्या तेजा परि स्वच्छ असें शरदृतू संबंधीं उदक दैवहीन पुरुषांस कोठून प्राशन करण्यास मिळेल . ॥ ४७ ॥

हेमंत वर्णनं शार्दूलविक्रीडितं वृत्तं .

हेमंते दधिदुग्धसर्पिरशना मांजिष्ठवासोभृतः ।

काश्पीरद्रवसांद्राद्दिग्धवपुषः त्रिजा विचित्रै रतैः ॥

पीनोरुस्थनकामिनीजनकृता श्लेषा गृहाभ्यंतरे ।

तांबूलीदलपूग शूरितमुखा धन्याः सुखं शेरते ॥ ४८ ॥

अर्थ - हेमंत ऋतूचे ठायीं कितीएक पुरुष दही दुग्ध आणि तूप हीं भक्षिणारे असे आणि आरक्तवस्त्र धारण करणारे आणि केशराच्या रसें करून अत्यंत लिप्त शरीर झालेले आणि चमत्कारिक संभोगें करून श्रम पावलेले आणि पुष्ट उरस्थळें ज्यांची अशा स्त्रियांनीं आर्लिंगिलेले आणि

तांबुळें करून परिपूर्ण मुखें ज्यांचीं, या प्रकारचे दैवशाली
जे ते गृहांमध्ये मुखें करून निद्रा करितात. ॥ ४८ ॥

शिशिरर्तु वर्णनं स्वग्धरा वृत्तं.

चुम्बन्तो गण्डभिर्त्तीरलकवति मुखे सीत्कृतान्याद-
धाना । वक्षःसूक्तंचुकेषु स्तनभरपुलकोद्भेदमापाद-
यंतः ॥ ऊरूनाकंपयंतःपृथुजघनतटात्स्रंसयंतोऽशु-
कानि । व्यक्तं कांताजनानां विटचारितकृतःशैशि-
रा वान्तिवाताः ॥ ४९ ॥

अर्थ—शिशिरऋतूचें ठायीं पुरुष विषय संभोग समयीं
जसें करितात तसें वायूही करितात ते काय ? केश युक्त
मुखाचे ठायीं गालांस चुंबन करितात. ह्मणजे मोठेवायू चहूं-
कडून मुखावर केश आणितात. हेंच वायूनें केलेलें चुंबन
होय आणि सीत्कारशब्दातें उत्पन्न करितात. ह्मणजे अति
शय शीतामुळें त्याचे सूचक शब्द सर्वलोक करितात. ते
वायूनें केलेलें आणि कंचुक रहित वक्षस्थळाचे ठायीं स्तनावर
रोमांच उभे करितात आणि मांड्यांसही थरथरां कांपवितात.
आणि कटीच्या पुढील भागा पासून वस्त्रेही उडवितात.
या प्रकारें स्त्रियांच्या समुदायाप्रत निश्चयें करून विषयीं
पुरुषांच्या आचरणा प्रमाणें आचरण करणारे शिशिर ऋतू
संबंधीं वायू वाहातात. ॥ ४९ ॥

शिशिरवात वर्णनं शार्दूलपिक्रीडित वृत्तं.

केशानाकलयेन्दृशौ मुकुलयन् वासो बलादाक्षिप-
न्नातन्बन्पुलकोद्गमं प्रकटयन्नंगेषुकंपंगतैः ॥ वारं-
वारमुदारसीत्कृतकृतो दंतच्छदान्पीडयन्प्रायः शै-
शिर एष संप्रति मरुत्कांतासु कांतायते ॥ ५० ॥

अर्थ - या नंतर आतां शिशिर ऋतूचा वारा स्त्रियांचे
ठार्यां बहुत करून पती सारखा आचरण करणारा होतो.
तो कसा ? प्रथम केशांचें आकर्षण करितो आणि दृष्टीही
आकुंचित करितो आणि बलात्कारानें वस्त्रही ओढितो. दे-
हावर रोमांच विस्तृत करितो आणि आलिंगन करून हळू
हळू कंघातेंही प्रगट करितो आणि वरचेवर मोठ्या सीत्कार
शब्दातेंही करणाऱ्या ओष्टातें पीडा करितो. ॥ ५० ॥

स्त्री प्रशंसा वर्णनम् शिखरिणी वृत्तम्.

आसाराः संत्वेते विरसविरसाश्चैवविषयां जुगुप्सं-
वांयद्वाननुसकलदोषास्पदमिति ॥ तथाप्यंतस्तत्त्वे
प्रणिहितधियामप्यति बल स्तदीयोनाख्येयः स्फुर-
ति हृदये को पिमहिमा ॥ ५१ ॥

अर्थ - हे विषय रसहीन प्रीतिपात्र नसल्यामुळे असार
असोत किंवा हे निश्चयें करून सर्व दोषांचे स्थान आहे
अशी निंदा करोत तरीं आत्मस्वरूपीं स्थिर केल्या बुद्धि
ज्यांनीं त्यांचेहि मनांत स्त्रीचा कोणएक महिमा बोलावयासही

येत नाहीं या प्रकारचा स्फुरतो स्मरतो हें आश्चर्य . ॥ ५१ ॥

स्त्री प्रशंसा वर्णनम् शिखरिणी वृत्तम् .

भवंतो वेदांतप्रणिहितधियामाप्त गुरवो विचित्राला-
पानां वयमपि कवीनामनुचराः ॥ तथाप्येतद्गुणो
न हि परहितात्पुण्यमधिकं न चास्मिन्संसारे कुवलय-
दृशो रम्यमपरम् ॥ ५२ ॥

अर्थ - वेदांताचे ठायीं तुझीं ठेविल्या आहेत बुद्धि ज्यां
नीं त्याचें हित करणारे आणि गुरूही आहां आणि आर्क्षीं
तर चातुर्य युक्त ज्यांचे शब्द अशा कवींचें सेवक आहों .
असें असतां ही आह्मांस असें वाटतेकीं , या भूमीवर दुस-
ऱ्याचें हित करणें यापेक्षां अधिक पुण्य कांहींच नाहीं आ-
णि या संसारामध्ये स्त्री पेक्षां दुसरी रम्य वस्तु नाहीं असें
आर्क्षीं जाणतो . ॥ ५२ ॥

स्त्री प्रशंसा वर्णनम् मालिनी वृत्तम् .

किमिह बहुभिरुक्तैर्युक्तिशून्यैः प्रलापैर्द्वयमपिपुरुषा-
णां सर्वदा सेवनीयं अभिनवमदलीलालालसं सुं-
दरीणां स्तनभरपरिखिन्नं यौवनं वा वनं वा ॥ ५३ ॥

अर्थ - या मनुष्यलोकीं युक्ति विरहित बहुत अनर्थक-
वचनाहीं करून प्रयोजन कांहीं नाहीं . तर मी सांगतो हें
श्रवणकरा . या लोकीं पुरुषांनीं सार्वकाल दोहोंचेंच सेवन

करावें तीं दोन कोणतीं तर नूतन अपूर्व मदयुक्त लीलेकरून उत्सुक आणि स्तन भारें करून नम्र झालेले सुंदर स्त्रियांचें यौवन हें एक. आणि अरण्य सेवन करणें हें दुसरें. ॥९३॥

स्त्री प्रशंसा वर्णनम् इंद्रवज्रा वृत्तम्.

सत्यंजनावच्चिन्नपक्षपाताल्लोकेषुसर्वेषुचतथ्यमेतत् ॥
नान्यन्मनोहारिनितंविनीभ्यो दुःखैकहेतुर्नचक -
श्चिदन्यः ॥ ९४ ॥

अर्थ - अहो लोकहो, मी सत्य बोलतो. एकमत स्त्री =
कारून बोलत नाहीं सकल लोकांचे ठायीं हेंच यथार्थ आहे तें
काय ? स्त्रियां पक्षां विषयी पुरुषांच्या मनास संतोष करणारे
दुसरें नाहीं आणि परमार्थ निष्ठांस तर स्त्रियांहून इतर दुः
खाला कारण नाहीं. ॥ ९४ ॥

दुर्विरक्तप्रशंसा ॥ आतां दुर्विरक्त पुरुषांचें वर्णन करितों.

स्त्रीणां विवेकध्वंसकस्वं वर्णनं स्वागता वृत्तम्.

तावदेवकृतिनांहृदि स्फुरत्येष निर्मलविवेकदीपकः ॥

यावदेव न कुरंगचक्षुषां ताड्यते चपललोचनांचलैः ९५

अर्थ - हा स्वच्छ विचाररूपी दीप पुण्यवंतासही ता-
वत्कालपर्यंतच प्रकाश करितो यावत्काल पर्यंत स्त्रियांच्या
चंचल नेत्र प्रांतांनीं ताडिला नाहीं, स्त्रियांनीं कटाक्ष दृष्टी
नें अवलोकिला असतां पुरुष विवेकहीन होतो. ॥ ९५ ॥

स्त्री संगत्यागंकर्तुंविद्वानपि न समर्थ वर्णनम् मालिनी वृत्तम् .

वचसिभवतिसंगत्यागमुद्दिश्य वार्ता श्रुतिमुखरमु -
खानां केवलं पण्डितानां ॥ जघनमरुणरत्नग्रंथिकां-
चीकलापं कुवलयनयनानां को विहातुं समर्थः ॥ ५६ ॥

अर्थ- अनेक वेद वाद करणारे पंडित विषयादि सर्व सं-
ग त्याग करावा ह्मणून मुखानें गोष्टी मात्र बोलतात . परंतु
माणिक्यादि रत्नखचित मेखलेच्या शोभेकरून युक्त स्त्रियां-
च्या जघनास (कटि पुरो भाग) दूर करावया कारणें कोण
समर्थ आहे मलातर कोणी दिसत नाही . ॥ ५६ ॥

स्त्री प्रशंसा वर्णनं गीति वृत्तं .

स्वपरप्रतारकोऽसौ निंदतियोलीकपण्डितोयुवातिम् ॥

यस्मात्तपसोऽपि फलं स्वर्गस्तस्यापि फलं तथाप्सरसः ५७

अर्थ - जो पंडित तरुणीस निंदितो तो व्यर्थ या लोका-
ची आणि परलोकाची वंचना मात्र करितो . ज्या कारणास्तव
तपाचें फल स्वर्गवास आणि त्याचेंही फल अप्सरांचा भो-
ग आहे . ॥ ५७ ॥

कामजेतुंसमर्था अतिदुर्लभा इत्यादि वर्णनं वसंतातिलका वृत्तं .

मत्तेभकुंभंदलनेभुवि संति शूराः केचित्प्रचंडमृग-
राजवधेऽपि दक्षाः ॥ किं तु ब्रवीमि बलिनां पुरतः
प्रसङ्गकंदर्पदर्पदलने विरला मनुष्याः ॥ ५८ ॥

अर्थ - उन्मत्त हत्तीचें गंडस्थळ विदारण करण्या विषयीं भूमीवर शूर बहुत आहेत तसेच कितीएक बलवत्तर सिंहाच्या हनना विषयीं ही कुशल आहेत परंतु मी बलवंता पुढें बोलतां कीं, बलात्कारें करून मदनाच्या उन्मत्ततेचा नाश करण्या विषयीं मनुष्य थोडेच असतील. ॥ ९८ ॥

- कटाक्ष वर्णनम् स्वर्धरा वृत्तम् .

सन्मार्गे तावदास्ते प्रभवति पुरुष स्तावदेवेंद्रियाणां
लज्जा तावद्विधत्ते विनयमपि समालंबते तावदेव ॥

भ्रूचापाकृष्टमुक्ताःश्रवणपथगता नीलपक्ष्माण एते या-
वाल्लिलावतीनां न हृदि धृतिमुषो दृष्टिवाणाःपतन्ति ॥ ९९

अर्थ - पुरुष साधूच्या मार्गी तावत्काल पर्यंतच असतो आणि इंद्रियास जिंकणाराही तेथ पर्यंत होतो लज्जेतेंही तावत्पर्यंतच धरितो आणि लीनतेसही तो काळ पावतो आश्रय करितो. यावत्काल पर्यंत भृकुटिरूप धनुष्यानें आकर्ण करून सोडलेले आणि कर्ण पर्यंत दीर्घ नेलेले नीलवर्ण पिसाग्यानीं युक्त आणि धैर्यासही हरण करणारे असे हे विलासवती स्त्रियांचे दृष्टीरूप वाण पडत नाहींत. ॥ ९९ ॥

स्त्री प्रशंसा वर्णनम् अनुष्टुप् वृत्तम् .

उन्मत्तप्रेमसरंभादारभंतेयदंगनाः ॥

तत्र प्रत्यूहमाधातुं ब्रह्माऽपि खलु कातरः ॥ ६० ॥

अर्थ - अविचार युक्त स्नेहाच्या वेगें करून जें कार्य

द्विधा आरंभितात त्या कार्यात विघ्न करावया कारणें ब्रह्मदे-
वही निश्चयें करून भय पावतो. स्त्रीनें केलेलें कार्य अन्यथा
करण्यास विधाताही समर्थ होत नाहीं. ॥ ६० ॥

सामान्य नीति वर्णनं अनुष्टुप् वृत्तं.

तावन्महत्वं पाण्डित्यं कुलीनत्वं विवेकता ॥

यावज्ज्वलति नाङ्गेषु स्वतःपञ्चेषुपावकः ॥ ६१ ॥

अर्थ - पुरुषाचे ठायीं तावत्काल पर्यंतच पूज्यत्व आणि
ज्ञान विचार, कुलीनपणा आणि सारासार अवलोकन करणें
हीं सर्व राहतात यावत्काल पर्यंत मदनाग्नी स्वयें देहामध्ये
प्रदीप्त होत नाहीं तों प्रदीप्त जाहाला असतां महत्वा दि-
क्कांचा नाश होतो. ॥ ६१ ॥

स्त्री स्वभावनिन्दा वर्णनं मन्दाक्रांता वृत्तं.

शास्त्रज्ञोऽपि प्रार्थितविनयोऽप्यात्मबोधोऽपि बाहं सं-
सारेऽस्मिन् भवति विरलोभाजनं सद्गतीनां ॥ येनै-
तस्मिन्निरयनगरद्वारमुद्घाटयंती वामाक्षीणां भव-
तिकुटिला भ्रूलता कुञ्चिकेव ॥ ६२ ॥

अर्थ - सकल शास्त्रार्थ ज्ञाता आणि लोकांत प्रसिद्ध नम्र-
॥ ज्याची आणि अत्यंत ज्ञानी जरी आहे तथापि जन्म
ारण रूप या संसारामध्ये उत्तम गती प्रत जाण्याविषयीं
योग्य असा पुरुष क्वचित् होतो सर्वच तसे योग्य कांबरे हो-

त नाहींत असें ह्यणालतर त्याविषयीं कारण आहे ज्या कारणें करून या संसारामध्ये शोभायमान नेत्रांच्या स्त्रियांची वक्र भृकुटि लता हीच कोणीएक यमनगराच्या द्वारास उष-
हणारी कुंचिका (किल्ली) होय . ॥ ६२ ॥

मदनवेगस्यदुष्परिहरत्वं वर्णनं शिखरिणी वृत्तं .

कृशः काणः खंजः श्रवणरहितः पुच्छविकलो व्रणी पू-
यल्लिन्नः कृमिकुलशतैरावृततनुः ॥ क्षुधा क्षामोजीर्णः-
पिठरककपालार्पितगलः शुनीमन्वेति श्वा हतमपि
निहंत्येव मदनः ॥ ६३ ॥

अर्थ - कृश (सुकलेला) एक नेत्राचा आणि लंगडा क-
र्ण हीन आणि छिन्न पुच्छ क्षत पडलेला पूय करून लिप्त
झालेला आणि क्षुधेनें म्लान झालेला तसाच वृद्ध आणि मृ-
त्तिका पात्राचा कंठ गळ्यांत बांधलेला या प्रकारचा श्वान
शुनीप्रत धांवतो अशा शरीराच्या अवस्थेनें हत झाला अ-
सतांही त्याला मदन मारितोच तस्मात् मदनास कांहींच वि-
चार नाही . शूर जे आहेत ते मृतप्राय झालेल्यास मारीत
नाहींत हे त्यांचे व्रत होय . ॥ ६३ ॥

स्त्री प्रशंसा वर्णनं शार्दूलविक्रीडितं वृत्तं .

स्त्रीमुद्रां झपकेतनस्य परमां सर्वार्थसंपत्करीं ये मूढाः
प्रविहाय यांति कुधियो मिथ्याफलान्वेषिणः ॥ ते

तेनैव निहत्य निर्दयतरं नश्रीकृता मुंडिताः केचित्पं-
चशिखीकृताश्च जटिलाः कापालिकाश्चापरे ॥ ६४ ॥

अर्थ - राजाचे मुद्रेनेच सर्व कार्य होतें. यास्तव मीनध्वज
राजाची मुद्रा स्त्रीच इच्या योगें करून त्याचें सर्व कार्य
होतें ह्मणून मदनास उत्पन्न करणारी आणि सकलार्थ संप-
त्ती देणारी अशी स्त्री रूपिणी मुद्रा टाकून जे दुर्बुद्धी मि-
थ्या भूत स्वर्गादि फलातें शोधितात. जे मुद्रेचें उल्लंघन
करितात त्यांस राजा दंड करितो ह्मणूनच मदनानें ते मूर्ख
त्याच कर्मानें मारून अत्यंत निर्दय पणानें नग्नही केले आणि
मुंडित केले. कितीएक पंच शिखांचे केले तसेच कितीएक
जटाधारी केले आणि कितीएक हातीं कपाल घेऊन भिक्षा
मागणारे केले तस्मात् राजाचा अपराध कोणी करूनये.
जो करील त्यास राजा असाच दंड करितो. ॥ ६४ ॥

इन्द्रिय निग्रहस्यातिदुर्घटत्वं इत्याह वर्णनं शार्दूलविक्रीडितं.

विश्वामित्रपराशरप्रभृतयो वाताम्बुपर्णाशनास्तेऽ-

पि स्त्रीमुखपंकजं सुललितं दृष्ट्वैव मोहं गताः ॥

शाल्यन्नं सघृतं पयोदधियुतं भुञ्जन्ति ये मानवास्ते-

षामिन्द्रियनिग्रहो यदि भवेद्विध्यस्तरत्सागरम् ॥ ६५ ॥

अर्थ - वायु उदक आणि पर्णें भक्षणारे विश्वामित्र, प-
राशरादि महा योगी तेही स्त्रीचें मुखकमल पाहूनच मोह
षावले. मग जे मानव घृत, दुग्ध, दधि या सहवर्तमान

साळीचा भात भक्षण करितात त्यांस जर इंद्रियांचें आवरण (नियमन) होईल तर विंध्यपर्वतही समुद्रांत तसेल, या दोनही गोष्टी व्हावयाच्या नाहींत. ॥ ६९ ॥

॥ स्त्रीपरित्यागप्रशंसा ॥

स्त्रियांचे त्यागाची प्रशंसा करितों.

पुरुषा स्तरुणास्त्रियोऽवलम्बनेन स्वस्थचित्ताभवन्तीत्याहू.

वर्णनम् स्तग्धरा वृत्तम्.

संसारेऽस्मिन्नसारे कुट्टपति भवनद्वारसेवावलंब-
व्यासंगध्वस्तवैर्यं कथममलधियो मानसं संविदध्युः॥
यद्येताः प्रोद्यद्विंदुद्युतिनिचयभृतो न स्युरंभोजनेत्राः
श्रेवत्कांचीकलापाः स्तनभरविनमन्मध्यभागास्त-
रुण्याः ॥ ६६ ॥

अर्थ - उदय पावलेल्या पूर्णिमेच्या चंद्रासारखें तेज धा-
रण करणाऱ्या आणि ज्यांच्या कटीमध्ये चंचल शब्द युक्त
कांची (कंबरपट्टा) चा कलाप आणि स्तनांच्या भारानें
नम्र झालेल्या या प्रकारच्या कमळ लोचना तरुणी स्त्रिया
जर नसल्या तर निर्मल बुद्धीचे मानव या निःसार संसार-
मध्ये कुत्सित राजांच्या द्वारामध्ये सेवेच्या आभ्यासानें धै-
र्यहीन मनातें कसें करतें ? न करते तात्पर्य जर स्त्रिया
नसल्या तर बुद्धिमंत सेवा न करते. स्त्री करितां राज से-

वां करितात. त्या अभ्यासें करून मन अस्थिर आणि ग-
त धैर्य होते. ॥ ६६ ॥

स्त्री निंदा वर्णनं शार्दूलविक्रीडितं वृत्तं.

सिद्धाध्यासितकंदरे हरवृष स्कंधावगाढदुमे गंगा धौ-
त शिलातले हिमवतःस्थानेस्थितेश्रेयसि ॥ कःकु-
र्वीतशिरःप्रणाममलिनं मानंमनस्वीजनो यद्यत्रस्त
कुरंग शाव नयना नस्युःस्मरास्त्रस्त्रियः ॥ ६७ ॥

अर्थ - निर्भय हरिण बालकांचे नेत्रांसारखे नेत्र ज्यांचे
या प्रकारच्या मदनासूत्र रूपिणी स्त्रिया जर नसत्या तर
सिद्धार्थी व्यापलेल्या गुहा शिवाच्या नंदीनें आपल्या स्कं-
धें करून वर्षण केलेलें आहेत वृक्ष ज्याचे ठायीं आणि
गंगेच्या प्रवाहांनें निर्भळ शिळा ज्याचे ठायीं अशा पुण्य-
रूप हिमाचलाचे स्थानीं राहून कोण निर्मल मनाचा आप-
ल्या थोरपणांतें मस्तकाच्या नम्रपणांनें मलिन करील कोणी
ही करणार नाही ज्यांचें मन शुद्ध त्याला अन्यसाधनाची
अपेक्षा नाही जर मलिन मन आहे तर त्याच्या शुद्धी क-
रितां इतर साधनें करावीं. सांप्रत मन मलिन स्त्रियाच क-
रितात हा त्यांचा स्वभावच, जर स्त्रिया उत्पन्न नहोत्या
तर मनही मलिन नहोतें. आणि मनस्विजन हिमाचलावर जा-
ऊन मस्तक नम्र करून आपल्या महत्वांतें मलिन किमर्थ
करते नकरते. मलिनतेस कारण स्त्रीच मदनाचें स्त्रीरूप असू

ज्याच्या देहांत प्रवेश करते तो मूर्च्छित होतो त्याला कशाचेंही भान रहात नाही . ॥ ६७ ॥

संसारतरणेच्छु वर्णनं अनुष्टुप् वृत्तं .

संसारोदधि निस्तारपदवी न दवीयसी ॥

अंतरादुस्तरा न स्युर्यदि रे मदिरेक्षणाः ॥ ६८ ॥

अर्थ—हे संसार समुद्रा, तुझे ठायीं जर मदोन्मत्त नेत्रांच्या दुस्तर स्त्रिया नसत्या तर तुला तरून जाण्याचा मार्ग दूर नवताच स्त्रियामुळे ईश्वर भजन रूप मार्ग दूर होऊन तुला तारण्या विषयीं कोणी समर्थ होत नाही . ६८

यौवनप्रशंसा ॥ आतां तारुण्याची प्रशंसा करितों .

तृष्णायादुर्जयत्वमाह वर्णनं स्वधरा वृत्तं .

राजन् तृष्णांबुराशेर्न हि जगति गतः कश्चिदेवावसानं
कोवाऽर्थोऽर्थैः प्रभूतैः स्ववपुषि गलिते यौवने सानुरागः ॥
गच्छामः सन्न यद्वद्विकसितनयनेदीवरा-
लोकिर्नीनामाक्रम्या क्रम्यरूपं झटिति न जरया लुप्यते प्रेयसीनां ॥ ६९ ॥

अर्थ—कोणी प्रवासी विद्वज्जन राजास ह्मणतो कीं, हे राजा या जगामध्ये कोणीही आशासूय समुद्राच्या पर तीराप्रत गेला नाही आणि अतिप्रीतीचे तारुण्य जाऊन देह गलित झाला असतां बहुत द्रव्यें करून काय प्रयोजन ? कांहींच

नाहीं यास्तव आर्क्षीं जों पर्यंत प्रकुलित नेत्र कमलें करून
अवलोकन करणाऱ्या स्त्रियांच्या गृहाप्रत शीघ्र जाऊं यास्तव
जेवढें धन देशाल तेवढें पुरे . ॥ ६९ ॥

सर्वेषामनर्थानांयौवनमूलं स्वधरा वृत्तं .

रागस्यागारमेकं नरकशतमहादुःखसंप्राप्तिहेतुमोह-
स्योत्पतिबीजं जलधरपटलं ज्ञानताराधिपस्य ॥ कं-
दर्पस्यैकमित्रं प्रकटितविविधस्पष्टदोषप्रबंधं लोके ऽ-
स्मिन्नह्यनर्थनिजकुलदहनं यौवनादन्यदस्ति ॥ ७० ॥

अर्थ - या लोकांचेठायीं तारुण्यापेक्षां दुसरें कांहीं अनर्थ
कारक नाही तें तारुण्य कसें ? केवळ प्रीतीचेंच गृह नरक
संबंधी शतशः महादुःखाच्या प्राप्तीचें कारण आणि मोहा-
चें केवळ बीजच होय . आणि ज्ञानरूपचंद्रास आच्छादन
करणारा केवळ मेघाचा पडदाच होय . आणि मदनाचें अ-
द्वितीय मित्रच प्रसिद्ध नानाप्रकारच्या दोषांची केवळ रच-
ना (कविताच) होय . आणि आपल्या कुलातें दहन क-
रणारें तारुण्य निघ आहे . ॥ ७० ॥

मनोविकारंनकलयति इत्याह वर्णनं शार्दूलविक्रीडितं वृत्तं .

शृंगारद्रुमनीरुदे विमृमरक्रीडारसस्रोतसि प्रद्युम्नप्रि-
यबांधवे चतुरता मुक्ताफलोदन्वति ॥ तन्वीनेत्रच -
कोरपार्वणविधौ सौभाग्यलक्ष्मीनिधौ धन्यः को ऽपि

न विक्रिया कलयतिप्राप्ते नवेयौवने ॥ ७१ ॥

अर्थ - शृंगार हाच कोणीएक वृक्ष त्यास मेवा सारिखे शोभादेणारे उदकाच्या प्राप्तीने वृक्षजसे शोभतात तसे तारुण्याचे ठायीं शृंगार शोभतात बहुत क्रीडारसांचा प्रवाहच होय आणि मदनाचा प्रियबंधु आणि चातुर्य रूप मुक्ता फळांचा समुद्रच होय. स्त्रीचे स्तन हेच कोणी चकोर पक्षी त्यांची तृप्ती करण्याविषयीं चंद्रच आणि सौभाग्याच्या शोभेचें निधानच या प्रकारचें नूतन तारुण्य प्राप्त झालें असतां जो विकार पावत नाही तो धन्य, कृतकृत्य जाणावा. ७१

विद्वानपि पुरुषः स्त्रियं दृष्ट्वा मोहितोभवतीत्याह वर्णनं.

शार्दूलविक्रीडितं वृत्तं .

कांतेत्युत्पललोचनेति विपुलश्रोणीभरेत्युत्सुकः पी-
नोत्तुङ्गपयोधरेति सुमुखांभोजेति सुभूरिति ॥ ६ -
ष्ट्रवामुद्यति मोदते ऽभिरमतेप्रस्तौति विद्वानपिप्रत्यक्षा-
शुचिपुत्रिकां स्त्रियमहो मोहस्य दुश्चेष्टितं ॥ ७२ ॥

अर्थ - विद्वान् पुरुष स्त्रीतें प्रत्यक्ष अपवित्र पदार्थांनीं निर्माण केलेलीच प्रतिमा होय असें जाणत असतांहीं तिला पाहूनच तिजविषयीं उत्कंठित होत्सातां अमर्याद होतो आणि मद्युक्त होतो व हर्ष पावतो आणि रममाण होतो व स्तवितो तो कसा, हे मनोरमे स्त्रिये, हे कमलनयनें, हे विस्तीर्ण कटिप्रदेशे, हे पुष्टोच्च स्तनें, हे शोभनाने, हे

मुञ्चू या प्रकारें नामें घेऊन स्तवितो . अहो काय आश्चर्य
कारक हें मोहाचे दुराचरण . ॥ ७२ ॥

स्त्री निन्दावर्णनं अनुष्टुप् वृत्तं .

श्रुता भवति तापाय दृष्टा चोन्मादवर्धिनी ॥

स्पृष्टा भवति मोहाय सा नाम दयिता कथं ॥ ७३ ॥

अर्थ - स्त्रीचें नाम मात्र श्रवण केलें असतां ती संतापा
स्पद होते आणि पाहिली असतां उन्माद वृद्धि करणारी
आणि स्पर्श केली असतां मोहप्रद होते ती प्रिया कशी झ-
णावी कांकी, संतापादिक करणें हें प्रियाचें लक्षण नव्हे .

स्त्री निन्दा वर्णनम् अनुष्टुप् वृत्तम् .

तावदेवामृतमयी यावल्लोचनगोचरा ॥

चक्षुःपथादपेतातु विषादप्यधिकायते ॥ ७४ ॥

अर्थ - स्त्री जेथपर्यंत नेत्रांस प्रत्यक्ष असते तेथपर्यंतच
अमृत रूप सुखप्रद होते आणि नेत्रांस अदृश्य झाली असतां
विषापेक्षांही अधिक दुःख देणारी होते . ॥ ७४ ॥

स्त्री प्रशंसा वर्णनं अनुष्टुप् वृत्तं .

नामृतं न विषं किंचिदेकां मुक्त्वानितंविनीं ॥

सैवामृतलता रक्ता विरक्ता विषवल्लरी ॥ ७५ ॥

अर्थ - एका स्त्रीस सोडून दुसरें अमृत नाही आणि वि-
षही नाही अनुकूल असलीतर स्त्रीच अमृताची वल्ली सुखप्रद

जाणावी . आणि तीच प्रतिकूल झाली तर केवळ विषाची बळी जाणावी . विषापरी दुःख देते . ॥ ७९ ॥

स्त्री निन्दा वर्णनं स्वग्धरा वृत्तं .

आवर्तः संशयानामविनयभवनं पत्तनं साहसानां ।

दोषाणां सन्निधानं कपटशतमयं क्षेत्रमप्रत्ययानां ॥

स्वर्गद्वारस्य विघ्नं नरकपुरमुखं सर्वमायाकरण्डं ।

स्त्रीयंत्रं केन सृष्टं विषममृतमयं प्राणिनांमोहरपाशः ॥ ७६

अर्थ - या लोकीं बहुत अनेक प्रकारचीं यंत्रें आहेत त्यांनीं जारण मारणादिक कर्में करितात यास्तव ब्रह्मदेवांनीं हें एक स्त्रीरूप यंत्र निर्माण केलें तें कसें ? अनेक संशयांचापरिभ्रम (भोंवरा) उद्धततेचें केवळ गृहच आणि अविचार कर्माचें नगरच, सकल दोषांचें सन्निधान (ज्याचे सान्निध्यानें सर्व दोष प्राप्त होतात .) व शतशः कापट्यानीं व्यापलेले आणि अनुभव न येण्याचे उत्पत्ति स्थानच होय आणि स्वर्गाच्या द्वारास विघ्न, करणारें आणि यमनगराचें द्वारच होय . व सकळ अवटित घटना युक्त लीला राहण्याचें पात्र या प्रकारचें स्त्रीयंत्र प्राणिमात्रांस मोहरूप बंधन करणारा रज्जूच होय . ॥ ७६ ॥

स्त्री निन्दा वर्णनं शार्दूलविक्रीडितं वृत्तं .

सत्यत्वे न शशांक एष वदनीभूतो नवेंदीवरद्वंद्वे लोचनतां गते न कनकैरप्यंगयष्टिः कृता कित्त्वेवं कवि-

भिः प्रतारितमनास्तच्चं विजानन्नपि त्वङ्मांसा-
स्थिमयं वपुर्मृगदृशां मंदो जनः सेवते ॥ ७७ ॥

अर्थ - हा चंद्र वास्तविक मुखरूप नवेच कमलाचे द्वंद्व
नेत्ररूपतेप्रत पावले नाहीच आणि सुवर्णाने वास्तविक दे-
हही केला नाहीच तर काय पूर्वोक्त प्रकारे करून मुखादि-
कांस चंद्रादिक उपमा मात्र कवीनी दिल्या तेणेकरून वंचि-
तांतःकरण होत्साता खरेपणाने जाणत असतांही अज्ञानी
जन स्त्रियांच्या त्वङ् मासादिकांनी व्याप्त शरीराते सेवि-
तो (भजतो) . ॥ ७७ ॥

स्त्री कटाक्षादीन् दृष्ट्वा मूढपुरुषो मौहितो भवतित्याह व-
र्णनं उपजाति वृत्तं .

लीलावतीनां सहजास्वभावास्त एवमूढस्य हृदि
स्फुरन्ति ॥ रागो नलिन्याहि निसर्गसिद्धस्तत्र भ्र-
मत्येव मुधा षट्प्रिः ॥ ७८ ॥

अर्थ - लीलायुक्त स्त्रियांचे स्वभाव सिद्ध काय तेच मू-
र्खांच्या मनांत सार्वकाळ स्फुरण पावतात याविषयी दृष्टांत
कमलिनीचारंग स्वभावतःच सिद्ध असून त्याचे ठायीच आ-
नंदाचे भ्रमर निरंतर फिरत असतो . ॥ ७८ ॥

अमृतमयमपि स्त्रीमुखं परिणामे विषसदृष भवतीत्याह
वर्णनम् शिखरिणी वृत्तम् .

यदेतत्पुणेंदुद्युतिहरमुदाराकृतिधरं । मुखाब्जंतन्वं-

ग्याः किलवसति यत्राधरमधु ॥ इदं तावत्पाक-
द्रुमफलमिदानीमतिरसं । व्यतीतेऽस्मिन्काले वि-
षमिवभविष्यत्यसुखदं ॥ ७९ ॥

अर्थ - पूर्ण चंद्राची कांती हरण करणारे सुंदर आकारा-
चें उत्तम या प्रकारचें तरुणांचें मुखकमल त्याचे ठायीं अ-
धरामृत राहते ह्याणून श्रवण करितों हें मुखकमल तर यौवन
अतिक्रांत जाहलें असतां पाक वृक्षाच्या फलापरी अत्यंत
गतरस होऊन विषासारखें दुःखदायक होईल . ॥ ७९ ॥

स्त्री निन्दा वर्णनम् शार्दूलविक्रीडित वृत्तम् .

उन्मीलत्रिवली तरंग निलयाप्रोत्तुंग पीनस्तनद्वंद्वे
नोद्यतचक्रवाकमिथुना वक्त्रांबुजोद्भासिनी ॥ कां-
ताकारधरानदी यमभितःक्रूराशयानेष्यते संसा-
रणवमज्जनंयदिनते दूरेण संत्यज्यतां ॥ ८० ॥

अर्थ - कांता आणि नदी या उभयतांचें सादृश्यवर्णन
करितो . वृद्धिगत उदरस्थ त्रिवलीच तरंग . उंच पुष्ट असे
स्तनाचें युगुल हेंच चक्रवाकाचें मिथुन (स्त्रीपुरुष) जीचें
ठायीं आणि मुखकमलानें शोभिवंत अशीही स्त्रीची आकृती
धारण करणारी नदी सर्वत्र गंभीर भयंकर आशय युक्त आ-
हें खास्तव तूं जर संसार समुद्रामध्ये मग्न होण्याची इच्छा
करीत नाहीस तर इचा दूर त्याग कर . ॥ ८० ॥

स्त्रीणां सर्वथा प्रियः कोऽपि नास्तीत्याह वर्णनं अनुष्टुब्धवृत्तं .

जल्पन्ति सार्धमन्येन पश्यन्त्यन्यं सविभ्रमाः ।

हृदये चिंतयन्त्यन्यं प्रियः को नाम योषितां ॥ ८१ ॥

अर्थ - स्त्रियांचें चरित्र पहा कसें चमत्कारिक सामंतों त्या अन्यपुरुषा सहवर्तमान भाषण करीत असतांही विलास युक्त इतर पुरुषांप्रत पाहतात . आणि मनांत दुसऱ्यांतें चिंतितात . तस्मात् स्त्रियांना कोणी एकच प्रिय आहे असें भासत नाही . ॥ ८१ ॥

रूपकविधयाऽधरचुम्बन कुचमर्दन वर्णनं कामदा वृत्तं .

मधु तिष्ठति वाचि योषितां हृदि हालाहलमेव केवलं ।

अत एव निपीयतेऽधरोहृदयंपुष्टिभिरेव ताड्यते ॥ ८२ ॥

अर्थ - स्त्रियांच्या वचनाचेठायीं अमृत राहते आणि हृदयामध्ये केवळ विषच राहते ह्मणूनच स्त्रियांच्या अधरोष्ठाचें पान करितात आणि हृदयामध्ये विष राहते ह्मणूनच हस्तांना त्याचें मर्दन करितात . ॥ ८२ ॥

स्त्री निंदा वर्णनं हरिणी वृत्तं .

अपसर सखे दूरादस्मात्कटाक्षविशिखानलाप्रकृ-
तिकुटिलाद्योषित्सर्पाद्विलासफणाभृतः । इतरफ-
णिना दष्टः शक्यश्चिकित्सितुमौषधैश्चतुरवनिता-
भोगिग्रस्तं त्यजन्ति हि मंत्रिणः ॥ ८३ ॥

अर्थ - हे सख्या राजा, या स्त्री रूप सर्पा पासून दूर जा. कां तो सर्प कटाक्ष बाणच अग्नी ज्याचे ठायीं आणि स्वभावानें वक्र आणि विलास रूप फजा धारण करणारा होय. तर काय ह्यणतोस असें ह्यणशील तर ऐक. इतर सर्पांनै दंश केला असतां औषधादिकें करून विषमुक्त करण्यास शक्य होतो. परंतु चतुर स्त्रीच्या भोगानें ग्रस्त पुरुषाला त्याचे सेवकही सोडतात. यास्तव या सर्पा पासून दूर रहावें. ॥ ८३ ॥

स्त्री निंदावर्णनं वसंततिलका वृत्तं.

विस्तारितं मकरकेतनधीवरेण । स्त्रीसंज्ञितं वडि-
शमत्र भवांबुराशौ ॥ तेनाचिरात्तदधराभिषलोल-
मर्त्य । मत्स्यान्विकृष्य स पचत्यगनुरागवन्दौ ॥ ८४ ॥

अर्थ - या संसार समुद्रा मध्यें मदनरूप धीवरानें स्त्री नामक मत्स्य वेधन करण्याचें यंत्र टाकिलें आहे. त्या यंत्रानें क्षणामध्यें त्याचा अधरामृतरूप आमिषा विषयीं लुब्ध अशा मनुष्य रूप मत्स्यातें आकर्षण करून प्रीतीरूप अग्निमध्ये पक्ककारितो. ॥ ८४ ॥

मदन निंदा वर्णनं अनुष्टुब् वृत्तं.

कामिनीकायकांतारे । स्तनपर्वतदुर्गमे ॥

मा संचर मनःपांथ । तत्रास्ते स्मरतस्करः ॥ ८५ ॥

अर्थ - हे मनोरूप मार्गस्था स्त्रीचा देह हेंच भयंकर अ-
रण्य आणि तें स्तनरूप पर्वत प्रवेश करण्या विषयीं अ-
शक्य अशा अरण्यामध्ये मदन नामक चोर राहतो तेथें गे-
लास तर तो तुझे सर्वस्व हरण करील . ॥ ८५ ॥

सर्पविषोपरि स्त्रीकटाक्ष विष दुश्चिकित्सक इत्याह वर्णनं
शाद्विलविक्रीडितं वृत्तम् .

व्यादीर्घेण चलेन वक्रगतिना तेजस्विना भोगिना ।
नीलाब्जद्युतिनाऽहिना वरमहं दष्टोनतच्चक्षुषा ॥
दष्टेसंतिचिकित्सका दिशि दिशि प्रायेण धर्मार्थिनो ।
मुग्धाक्षीक्षणवीक्षितस्य नहि मे मन्त्रोनवाप्यौषधं । ८६ ।

अर्थ - विशेषें करून दीर्घ आणि चंचल व वक्रगमन क-
रणारा आणि प्रतापी व फणायुक्त व नील कमल तुल्य कां-
ती ज्याची अशा स्त्री नेत्ररूप सर्पानें मला न पाहावें हें
चांगलें कारण इतर सर्पानें विषदृष्टिनें पाहिलें असतां तें विष
हरण करणारे धर्मच्छु वैद्य सर्वत्र आहेत परंतु मधुराक्षी स्त्री-
च्या नेत्रांनीं क्षणमात्र अवलोकित जो मी याचें तें दृष्टि विष
उतरण्या विषयीं कोठें मंत्री नाहीं व औषधही नाहीं . ८६

मनबोध वर्णनम् मालिनी वृत्तम् .

इह हि मधुरगीतं नृत्यमेतद्रसोयं स्फुरतिपरीमलो -
सौ स्पर्शएकस्तनानां ॥ इतिहतपरमार्थै र्निद्रियै

भ्राम्यमाणो ह्यहितकरणदक्षैः पंचभिर्विचितोसि ॥ ८७

अर्थ - या लोकांमध्ये मधुर गायन आणि चमत्कारिक नृत्य व मधुरादिक रस आणि हा भुगंध व स्तनांचा स्पर्श हे पंचेंद्रियांचें पांच विषय यांचे ठायीं हे मना तूं या लोकांचें अहित करण्या विषयीं चतुर आणि परमार्थाचा नाश करणारी अशा पंचेंद्रियांनीं भ्राम्यमाण होत्साता ठकविला आहेस . ॥ ८७ ॥

कामस्य दुर्जयत्वमपस्मारूप वर्णनम् शिखरिणी वृत्तम् .

न गम्यो मंत्राणां न च भवति भैषज्यविषयो न -
चापि प्रध्वंसं व्रजति विविधैः शांतिशतकैः ॥ भ्रमा-
वेज्ञादंगे किमपि विदधद्भ्रमसमं स्मरापस्मारोऽयं
भ्रमयति दृशं धूर्णयति च ॥ ८८ ॥

अर्थ - हा कामरूप अपस्मार रोग आहे . अपस्मार निवारण करणारे उपाय बहुत आहेत ते करावे ह्मणालातर हा तमा नव्हे तर हा कसा आहे मंत्रांनीं असाध्य औषधानें अनिवार्य अनेक प्रकारच्या शांतींनीं करून नाश पावत नाहीं आणखी काय करितो मोहाच्या आवेशानें देहांमध्ये कांहीं एक अनिर्वाच्य दुःख उत्पन्न करितो आणि दृष्टीला भ्रम उत्पन्न करून मूर्च्छेना युक्त करितो . ॥ ८८ ॥

स्त्री निंदा वर्णनम् शार्दूलविक्रीडीत वृत्तम् .

जात्यंधाय च दुर्मुखाय च जराजीर्णाखिलांगाय च

ग्राभीणाय च दुष्कुलाय च गलत्कुलाभिभूताय च ॥

यच्छंतीषु मनोहरं निजवपुर्लक्ष्मीलवश्रद्धया पण्य-

स्त्रीषुविवेककल्पलतिकाशस्त्रीषु रज्येत कः ॥ ८९ ॥

अर्थ - जन्मांध आणि दुर्मुखलेला जरेवें जीर्ण कृश सर्वांग जाहलेला आणि चातुर्य हीन व नीच कुलींचा आणि गल-
त्कुळ रोगानें पीडित झालेला अशा पुरुषा कारणें ही अल्प
द्रव्याच्या प्राप्ती करितां आपलें सुंदर शरीर अर्पण करणा-
ऱ्या आणि विचाररूप कल्पवल्लीच्या छेदाविषयीं शस्त्ररूप
अशा वेश्यांचे ठायीं कोण ज्ञाता पुरुष आसक्त होईल . ८९

वेश्या निंदा वर्णनम् अनुष्टुब् वृत्तम् .

वेश्यासौ मदनज्वाला रूपेधनसमोषिता ।

कामिभिर्यत्र हूर्यते यौवनानि धनानि च ॥ ९० ॥

अर्थ - ही वेश्या सौंदर्य नाशक इंधनानें वृद्धिगत या
प्रकारची मदनाग्नीची ज्वालाच होय . जी मध्यें विषयी पुरुष
सुखाकरितां आपली तारुण्ये आणि द्रव्ये हीं होमितात . ९०

वेश्या निंदा वर्णनं आर्या वृत्तम् .

कञ्चुवति कुलपुरुषो वेश्याधरपल्लवं मनोज्ञमपि ।

चारभटचौरचेट्टकनटविटनिष्ठीवनशरावम् ॥ ९१ ॥

अर्थ - सुंदर ही वेश्येचा अधरोष्ठ आहे खरा परंतु उ-
त्तम कुलोत्पन्न पुरुष कोण चुंबन करील वरें ? कां क्षणाल

तर दूत योद्धा व चोर आणि नट चेटकी आणि कामी अशा पुरुषांचें थुंकावयाचें पात्रच होय ह्मणून . याप्रकारें करून स्त्रीची निंदा झाली आतां उत्तम विरक्त पुरुषाची स्तुती करितों . ॥ ९१ ॥

विरक्त पुरुष वर्णनम् वसंततिलका वृत्तम् .

धन्यास्त एव चपलायत लोचनानां तारुण्यदर्प
घनपीनपयोधराणां । क्षामोदरोपरिलसत्रिवली-
लतानां दृष्ट्वाकृतिं विकृतिमेति मनो न येषाम् ॥ ९२ ॥

अर्थ - चंचल आणि दीर्घ नेत्रांच्या तारुण्य दर्पें करून रूप व अंतर रहित पुष्टस्तन ज्यांचे आणि कृशोदरावर सर्वत्र शोभायमान आहेत त्रिवलीरूप लता ज्यांच्या. अशा स्त्रियांच्या देहातें पाहून ज्यांची मनें विकार पावत नाहींत तेच धन्य होत . ॥ ९२ ॥

स्त्री निंदा वर्णनम् मंदाक्रांता वृत्तम् .

वाल्लीलामुकुलित ममीसुंदरा दृष्टिपाताः ।

किंक्षिप्यंते विरमविरमव्यर्थ एष श्रमरते ॥

संप्रत्यन्येवयमुपरतं बाल्यमास्थावनांते ।

क्षीणोमोह स्तृणमिवजग ज्जालमालोकयामः ॥ ९३ ॥

अर्थ - हे स्त्रिये लीलेंकरून अर्धोन्मिलित या प्रकारचे सुंदर हे नेत्र कटाक्षपात आह्वांवर कां सोडितेस सांप्रत हा

तुम्हा व्यर्थ श्रम होय . कां ह्यणशीलतर आर्क्षीं पूर्वी सारि-
ख नार्हं या समयीं आमचें अज्ञान गेलें आणि वन सेवना
विषयीं इच्छा उत्पन्न झाली आणि मोहही गेला आतां यासकल
जगातें तृणासारिखें पाहतों . यास्तव तूं हे श्रम पुरे कर. ॥९३॥

स्त्री निंदा वर्णनं शिखरिणी वृत्तम् .

इयं बाला मां प्रत्य नवरतमिंदीवरदलप्रभा चोरंच-
क्षुः क्षिपतिकिमभिप्रेतमनया ॥ गतोमोहोस्माकं स्म-
र शबर बाणव्यतिकरज्वलज्वालाः शांता स्तदपि
न वराकीविरमति ॥ ९४ ॥

अर्थ—ही तरुण स्त्री मजवर निरंतर नील कमलांच्या
कांतीतें हरण करणारे नेत्र सोडिते इणे काय इच्छिलें हें
समजत नाहीं आमचा मोहतर गेलाच मदन रूप कैवर्तीच्या
(कोळ्याच्या) अतिशयित बाणज्वाला शांत झाल्या असें
असतांही मुखेस्त्री अद्यापि शांतीतें पावत नाहीं . ॥ ९४ ॥

यावद्भाग्योदयोऽस्ति तावत् गृहादिकंस्थिरं भवति इत्या-
ह वर्णनं शार्दूलविक्रीडितं वृत्तम् .

शुभ्रं सद्म सविभ्रमा युवतयः श्वेतातपत्रोज्ज्वला ल-
क्ष्मीरित्यनुभूयते स्थिरमिव स्फीते शुभे कर्मणि ॥
विच्छिन्ने नितरामनङ्गकलहक्रीडात्रुटत्तंतुकं मुक्ताजा-
लमिव प्रयाति झटीति भ्रश्यादिशो दृश्यताम् ॥९५ ॥

अर्थ - निर्मल गृह, विलासयुक्त तरुण स्त्रिया आणि श्वेत छत्रा सारखी निर्मल संपत्ति शोभा. या प्रकारें बहुत सुखदायक कर्म प्राप्त जाहलें असतां अचला सारिखे हें सर्व मानितो तेंच कर्म समाप्त झालें असतां अत्यंत मदन कलह क्रीडेनें तुटलेल्या तंतूच्या मोत्यांच्या जाळी सारिखें हें लवकरच विकल होऊन दशादिशेप्रत जाते असें गृहादि सर्व पहावें.

स्त्रीसुखत्याग वर्णनं शिखरिणी वृत्तम्.

सदा योगाभ्यास व्यसन वश योरात्म मनसो रवि-
छिन्नामैत्री स्फुरति यमिनस्तस्य किमुतैः ॥ प्रिया-
णा मालापै रधर मधुभिर्वक्र विधुभिः सनिश्वासा-
मोदैः सकुचकलशा श्लेषसुरतैः ॥ ९६ ॥

अर्थ - निरंतर योगाभ्यासानें स्वाधीन झालेले जे आत्मा आणि मन यांची अविच्छिन्न मैत्री आहे या प्रकारें इंद्रिय निग्रह करणाऱ्या योग्यांस स्त्रियांचीं मधुर भाषणें व अधरोष्ठ संबंधीं अमृत आणि मुखचंद्र श्वासयुक्त मुखाचे सुवास, स्तनाच्या आलिंगना सहित जे संभोग याहीं करून काय प्रयोजन आहे. ॥ ९६ ॥

मदनधिकार वर्णनं शार्दूलविक्रीडित वृत्तं.

रे कंदर्प करंकदर्थयासि किं कोदंडं शंकारितै ररेको-
किल कोमलं कलरवं किं त्वं वृथावल्गसे ॥ मुग्धे

स्निग्ध विदग्ध मुग्धमधुरैर्लोलैः कटाक्षैरलंचेतः संप्र-
ति चंद्रचूडचरणध्यानामृते वर्तते ॥ ९७ ॥

अर्थ - हे मदना, धनुष्याच्या शब्दांनी आपल्या हस्ता-
स कां श्रम घेतोस ? अरेरे कोकिला सुकुमार शब्दातें कां
व्यर्थ करितोस ? हे स्त्रिये, स्नेहार्द्र, चतुर, अस्पष्ट सुंदर
आणि चंचल अशा तुझ्या कटाक्षांहीं पुरें, कां ह्यणशीलतर
सांप्रत आमचें चित्त शिवचरण ध्यानामृताचे ठायीं आसक्त
होऊन राहिलें आहे. ॥ ९७ ॥

विरक्तता वर्णनं शिखरिणी वृत्तं.

यदा सीदज्ञानं स्मरतिमिरसंचारजनितं तदा स-
र्वं नारीमयमिदमशेषं जगदभूत् ॥ इदानीमस्माकं
पदुतरविधेकां जनदृशां समीभृतादृष्टिस्त्रिभुवनमपि
ब्रह्ममनुते ॥ ९८ ॥

अर्थ - ज्याकालीं आह्मांस मदनांधकार गतीनें उत्पन्न
जाहलेलें असें अज्ञान होतें त्या कालीं सर्व जगत् स्त्रीरूप
दिसत होतें सांप्रत काली अतिशय विचाररूप अंजन युक्त
दृष्टीचे जे आह्मी यांची दृष्टी सर्वत्र सम जाहली आहे ती
त्रिभुवनातेंही ब्रह्मरूपच मानिते. ॥ ९८ ॥

या प्रकारें करून विरक्त पुरुषांची प्रशंसा झाली.

ग्रंथ प्रशंसा वर्णनं अनुष्टुब् वृत्तम्.

वैराग्येसंचरत्येको नीतौभ्रमीतचापरः ॥ शृंगा-

रेरमते कश्चिद्भुविभेदाः परस्परम् ॥ ९९ ॥

अर्थ - कोणी पुरुष वैराग्यामध्येच राहतो आणि कोणी नी-
तीमध्ये तत्पर होतो व कोणी शृंगारामध्येच रमतो या प्रकार-
चे भूमीवर भेद परस्पर आहेत. ॥ ९९ ॥

उपगीती वृत्तम् .

यद्यस्यनास्तिरुचिरं तत्रास्यास्पृहामनोज्ञेपि ॥ रम-

णीयेपि सुधांशौनमनः कामः सरोजिन्याः ॥ १०० ॥

अर्थ - जी वस्तु ज्याला रुचत नाही ती रमणीय असतां
हीत्या वस्तुविषयी त्याला इच्छाहोत नाही याविषयी दृष्टांत
चंद्र मनोहर असतांही त्याजवर सूर्य विकासिनी कमलिनीची
प्रीती होत नाहीच तेव्हां जें ज्याला प्रियकर ती वस्तु क-
शीही असो परंतु तीच त्याला प्रियकर होते ह्मणून नीती
शृंगार व वैराग्य अशां तीन शतकें यांमध्ये जे ज्यास प्रिय
ते त्याने पाहवें असा ग्रंथकर्त्याचा अभिप्राय आहे . १००

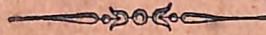
इति भर्तृहरिणा विरचितं मूळ, प्राकृत टीकासहितं
शृंगार शतकं समाप्तम् ॥

श्रीगणेशाय नमः.

अथ भर्तृहरिकृतम्

नीति शतकं प्रारभ्यते।

परब्रह्म मंगलम् अनुष्टुप् वृत्तम् .

दिकालाद्यनवच्छिन्नानन्तचिन्मात्रमूर्तये ।

स्वानुभूत्येकसाराय नमः शान्ताय तेजसे ॥ १ ॥

अर्थ—जो दिशा आणि भूत, भविष्य, वर्तमान काल यानीं परिच्छेद रहित, निरवधि ज्ञानच आहे स्वरूप ज्याचें आणि स्वकीय अनुभवच आहे एकतत्व ज्याचें असा जो शान्त तेजोरूपी त्यास नमस्कार असो . ॥ १ ॥

वैराग्यमापन्नो राजा स्वसहितान्पत्न्यादिन्निदति

वसंततिलका वृत्तम् .

यां चिंतयामि सततं मयि सा विरक्ता ।

साप्यन्यामिच्छति जनं स जनोऽन्यसक्तः ॥

अस्मत्कृते च परितुष्यति काचिदन्या ।

धिक तां च तं च मदनं च इमां च मां च ॥ २ ॥

अर्थ - मी जिला सतत मनांत वागवितों ती मज्जविषयी विरक्त असून ती दुसऱ्या जनास इच्छिते, तो जनही दुसरी-च्याठिकाणीं आसक्त आहे; मजकरितां अन्य कोणी एक स्त्री संतोषीत आहे, तस्मात् तिला, त्याला, मदनाला, हिला आणि मला धिक्कार असो. ॥ २ ॥

कुपंडितनिंदा गीति वृत्तम् .

अज्ञः सुखमाराध्यः सुखतरमाराध्यते विशेषज्ञः ।

ज्ञानलवदुर्विदग्धं ब्रह्मापि नरं न रंजयति ॥ ३ ॥

अर्थ - अज्ञान्याचें समाधान सुखानें सहज होतें आणि पुण्या जाणत्याचें तर फारच सहज होतें परंतु धड अज्ञानी नव्हे आणि धड पुरा जाणता नव्हे असा जो थोड्या ज्ञानानें कर्पटलेला त्याचें समाधान ब्रह्मदेवाच्यानहीं होत नाहीं. ॥ ३

अज्ञनिंदा बहुदृष्टान्तै स्पष्टयति पृथ्वी वृत्तम् .

प्रसह्य मणिमुद्धरेन्मकरवत्क्रदंष्ट्रांकुरात्समुद्रमपि
संतरेत्प्रचलदूर्मिमालाकुलम् ॥ भुजंगमपि कोपितं
शिरसि पुष्पवद्धारयेन्नतु प्रतिनिविष्टमूर्खजनचि-
त्तमाराधयेत् ॥ ४ ॥

अर्थ - गिळलेलें माणीक सुसरीच्या मुखांतिल दंष्ट्रांकुरा-
पामून निकरांन कोणी काढील; आणि फार चंचल लाटांच्या

समुद्रायानं व्यास समुद्रही तरेल आणि कोपयुक्त भुजंगही मस्तकावर पुष्पाप्रमाणें धरील; परंतु पढिकाच्यानं मूर्ख जनाच्या चित्ताचें समाधान होणार नाही त्याला जशास तसाच पाहिजे . ॥ ४ ॥

अज्ञानिदा बहुदृष्टांतैः स्पष्टयति पृथ्वी वृत्तं .

लभेत सिकतासु तैलमपि यत्नतः पीडयन्निपवेच्च
मृगतृष्णिकासु सलिलं पिपासादितः ॥ कदाचिद-
पि पर्यटन्शशविषाणमासादयेन्नतु प्रतिनिविष्ट-
मूर्खजनचितमाराधयेत् ॥ ५ ॥

अर्थ - घाण्यात घालून यत्नानें पिळतां पिळतां वाळूचें ठायीं तेलाचा भास होईल; मृगजळामध्येही तृषेनें पिडलेला जळ पिईल, कदाचित् फिरतां फिरतां सशाचें शिंगही मिळेल परंतु ज्ञात्याच्यानं मूर्खाच्या चित्ताचें समाधान होणार नाही . ॥ ५ ॥

खलजना केनाप्युपायेन सन्मार्गेवर्तयितुमति दुःशका इत्याह
वर्णनम् शार्दूलविक्रीडितं वृत्तम् .

व्यालं बालमृणालतंतुभिरसौ रोद्धुं समुजृंभते छे-
त्तुं वज्रमणीत्रिशिरीषकुसुमप्रान्तेन सन्नह्यते ॥ मा-
धुर्यं मधुविंदुना रचयितुं क्षारांबुधेरीहते नेतुं वाञ्छ-
ति यः खलान्यथि सतां मूर्क्तैः सुधास्यंदिभिः ॥ ६ ॥

अर्थ - अमृताते स्रवणाच्या उत्तम भाषणानीं दुष्टांस स-
ज्जनांचे मार्गांत आणावयास जो इच्छितो तो जसा काय को-
वळ्या कमळाच्या देंटीच्या तंतूनीं मोठ्या सर्पास बांधण्यास
सर्पावतो आणि शिरसाच्या फुलाच्या अग्रानें हिरे कांताव-
यास सिद्ध होतो अथवा मधाच्या विंदूनें क्षारसमुद्रास मा-
धुर्य आणावयास इच्छितो तसा जाणावा . ॥ ६ ॥

अज्ञानिदा उपजाति वृत्तम् .

स्वायत्तमेकांतगुणं विधात्रा विनिर्मितं छादनम-
ज्ञतायाः । विशेषतः सर्वविदां समाजे विभूष-
णं मौनमपंडितानां ॥ ७ ॥

अर्थ - मौन जें ते सर्वज्ञांच्या समेत अज्ञ जे आहेत त्यां-
चें अज्ञानपणास ब्रह्मदेवानें उत्तम गुणरूपी स्वाधीन विशेषे-
करून आच्छादन आणि भूषण असे उत्पन्न केलें आहे . ७

अज्ञानिदा शिखरिणी वृत्तम् .

यदा किञ्चिज्ज्ञोऽहं द्विप इव मदांधः समभवं तदा
सर्वज्ञोऽस्मीत्यभवदवलिप्तं मम मनः । यदा किं-
चित्किञ्चित्बुधजनसंकाशादवगतं तदा मूर्खोऽस्मी-
तिज्वर इव मदो मे व्यपगतः ॥ ८ ॥

अर्थ - जेव्हां थोडेसें जाणत होतो तेव्हां हत्ती प्रमाणें
मदांध होऊन मी सर्वज्ञ आहे अशा गर्वानें माझे मन व्याप्त
जाहलें होतें, आणि जेव्हां ज्ञात्यांपामून थोडे थोडे समजले

तेव्हां मी मूर्ख आहे असें ध्यानांत येऊन ज्वरा प्रसाणें मा-
झा गर्वही निघून गेला . ॥ ८ ॥

अज्ञानिंदा हरिणी वृत्तम् .

कृमिकुलचितं लालाक्लिन्नं विगंधि जुगुप्सितं ।

निरुपमरसं प्रीत्या खादन्नरास्थि निरामिषं ॥

सुरपतिमपि श्वा पार्श्वस्थं विलोक्य न शंकते ।

नहि गणयति क्षुद्रो जंतुः परिग्रहफल्गुतां ॥ ९ ॥

अर्थ - किड्याच्या कुटुंबांनीं युक्त, लाळें भिजलेलें,
दुर्गंधीच्या योगानें निंद्य आणि मांसरहित असें माणसाचें
हाड, निरुपम गोडोनें कुत्रा चावीत असतां देवेंद्र जरी जव-
ळ असला तरी त्याला पाहूनही लाजत नाहीं, याच प्रमाणें
हलकट मनुष्य परद्वाराची लघुता गणीत नाहीं . ॥ ९ ॥

अज्ञानिंदा गङ्गादृष्टांत शिखरिणी वृत्तम् .

शिरः शार्वं स्वर्गात्पतति शिरसस्तत्क्षितिधरं ।

महीध्रादुत्तुङ्गादवनिमवनेश्चापि जलधिं ॥ अथो-

ऽथो गङ्गेयं पदमुपगता स्तोकमथवा । विवेकभ्र-

ष्टानां भवति विनिपातः शतमुखः ॥ १० ॥

अर्थ - भागीरथी ही स्वर्गापासून शिवाच्या शिरावर पड-
ली, बरें त्यापासून हिमालय पर्वतावर पडली, त्या बहुत
उंच पर्वतावरून ही पृथ्वीवर पडली . आणि पृथ्वी पासून

ही सहस्र मुखानीं समुद्रास गेली, ही जसजशी लहान झाली.
ह्याप्रमाणे अविवेकी शेंकडों कारणांनीं खालीं पडतो . ॥ १० ॥

अज्ञानिदा शार्दूलविक्रीडितं वृत्तम् .

शक्यो वारयितुं जलेन हुतभुक् छत्रेण सूर्यात्पो ।

नागेंद्रो निशितांकुशेन समदो दंडेन गोगर्दभौ ॥

व्याधिर्भेषज संग्रहैश्च विविधैर्मन्त्रैः प्रयोगैर्विषं । सर्व-

स्यौषधमस्ति शास्त्रविहितं सूखस्य नास्त्यौषधं ॥ ११ ॥

अर्थ - पाण्यानें अग्नि निवारिला जातो . छत्रानें सूर्याचें
ऊन, मस्तीस आलेला गज तीक्ष्ण अंकुशानें आणि काठीनें
गाय, बैठ, गर्दभ इत्यादि . रोग औषध समुदायेकरून, वि-
ष मंत्रादि योगेकरून शमते . या प्रमाणें शास्त्रविहित उपाय
सर्वावर आहेत परंतु सूखाला औषध नाही . ॥ ११ ॥

अज्ञानिदा इंद्रवज्रा वृत्तम् .

साहित्यसंगीतकलाविहीनः साक्षात्पशुः पुच्छवि-

पाणहीनः । तृणं न खादन्नपि जीवमानस्तद्भा-

गधेयं परमं पशूनाम् ॥ १२ ॥

अर्थ - काव्य, नाटक अलंकार आणि संगीत (नृत्य स-
हित गायन) या कलांनीं हीन जो पुरुष तो पुच्छ आणि
श्रृंगानीं रहित केवळ पशू होय आतां तो गवत नखाऊन
जगतो हें पशूचें परम भाग्य, जर गवत खाता तर पशू उ-
पवासानें मरण पावते . ॥ १२ ॥

अविद्वान निंदा उपजाति वृत्तम् .

येषां न विद्या न तपो न दानं ज्ञानं न शीलं न
गुणो न धर्मः । ते मृत्युलोके भुवि भारभूता म-
नुष्यरूपेण मृगाश्चरन्ति ॥ १३ ॥

अर्थ - ज्यांस विद्या, तप, ज्ञान, दान, सालसपणा,
गुण आणि स्वधर्माचरण ही नाहीत ते मृत्युलोकीं पृथ्वीला
भाररूपी मनुष्यरूपानें हरिणच फिरतात. असे जाणावे. १३

मूर्खनिंदा अनुष्टुप् वृत्तम् .

वरं पर्वतदुर्गेषु भ्रांतं वनचरैः सह । न मूर्ख-
जनसंपर्कः सुरेंद्रभुवनेष्वपि ॥ १४ ॥

अर्थ - पर्वतांच्या अवघड ठिकाणीं वनचरां बरोबर सं-
चार करणेही वरें, परंतु मूर्खजनाशीं संबंध इंद्रभुवनांही
नसावा . ॥ १४. ॥

पंडित प्रशंसा शार्दूल विक्रीडितं वृत्तम् .

शास्त्रोपस्कृतशब्दसुंदरगिरः शिष्यप्रदेयागमा ।

विख्याताः कवयो वसन्ति विषये यस्य प्रभोर्निर्धनाः ॥

तज्जाड्यं वसुधाधिपस्य कवयोप्यर्थं विनापीश्वराः ।

कुत्स्याः स्युः कुपरीक्षका हि मणयो यैरर्घतः पातिताः १५

अर्थ - शास्त्राधार युक्त शब्दानीं सुंदर आहे वाणीज्यां.
ची, विद्यार्थ्यांस वेदशास्त्र पढविणारे आणि विख्यात असे

विद्वान् जा राजाच्या राज्यांत दरिद्री असतील त्या राजाचा तो मूर्खपणा आहे असें समजावें कारण त्यांजवळ जरी द्रव्य नसलें तथापि ते विद्या धनें करून श्रीमंतच आहेत . जसें माणीक , मोती , इत्यादि मणी गैर पारख्यानें गैर किमतीचे ह्मटले तथापि मणी कुत्सितझाले असें नव्हे , तर हा दोष पारिक्षकाचा , मण्याचा नव्हे . मणी तर अमोलिकच आहेत . पारिक्षक मात्र निंद्य . ॥ १९ ॥

विद्वत्प्रशंसा शार्दूलविक्रीडितं वृत्तम् .

हर्तुर्याति न गोचरं किमपि शं पुष्पाति यत्सर्वदा ।

ह्यर्थिभ्यः प्रतिपाद्यमानमनिशं प्राप्नोति वृद्धिं पराम् ॥

कल्पांतेष्वपि न प्रयाति निधनं विद्याख्यमंतर्धनं ।

येषां तान् प्रति मानमुज्झत नृपाः कस्तैः सह स्पर्धते १६

अर्थ — हरणकर्त्यास किमपि दिसत नाही ; आणि जें अ-
निर्वचनीय सुख सर्वदा देतें , विद्यार्थ्यास सर्वदा देत असलें
तथापि परम वृद्धि पावतें व प्रलयकाळीही नाश पावत ना-
हीं , असें जें विद्या या नावाचें हृदयांतील धन तें ज्यां ज-
वळ आहे त्यापाशीं अहो श्रीमंत लोकहो उन्मत्त पणा करूं
नका , कारण त्यांशीं कोण स्पर्धा करितो . ॥ १६ ॥

विद्वत्प्रशंसा मालिनी वृत्तम् .

अधिगतपरमार्थान्पंडितान्मावमंस्थास्तृणामिव लघु
लक्ष्मीनैव तान्संरुणद्धि । अभिनवमदलेखाश्या-

मगंडस्थलानां न भवति विसतंतुर्वारणं वारणानां १७

अर्थ - ईश्वर रूपाला जाणणारे जे पंडित ह्यणजे ज्ञानी त्यांचा अपमान करूनका. कारण तृणासमान हलकी लक्ष्मी त्यांस प्रतिबंध करण्यास समर्थ नाही. जसा नवान मस्तीच्या योगाने उत्पन्न झालेल्या मदाच्या रेषेने श्यामवर्ण गंडस्थळाचे गजाला निवारण करण्याला कमलाचा तंतु समर्थ होत नाही तसा. ॥ १७ ॥

विद्वत्प्रशंसाहंसदृष्टांत वर्णनम् वसंततिलका वृत्तम्.

अम्भोजिनीवननिवासविलासमेव हंसस्य हन्ति नि-
तरां कुपितो विधाता ॥ न त्वस्य दुग्धजलभेदविधौ
प्रसिद्धां वैदग्ध्यकीर्तिमपहर्तुमसौ समर्थः ॥ १८ ॥

अर्थ - ब्रह्मदेव जरी परमकोपला तथापि कमलिनीच्या वनांतले हंसाचे विलास मात्र नाहीसे करील, परंतु दुग्ध आ-
णि पाणि यांचा भेद करण्याविषयी परिपूर्णतेची जी प्रसिद्ध कीर्ती तिला हरण करण्यास तो समर्थ नाही. ॥ १८ ॥

वाग्वर्णनम् शार्दूलविक्रीडितं वृत्तम्.

केयूरा न विभूषयन्ति पुरुषं हारा न चंद्रोज्ज्वला ।

नस्नानं न विलेपनं न कुसुमं नालंकृता मूर्धजाः ॥

वाण्येका समलंकरोति पुरुषं या संस्कृता धार्यते ।

क्षीयन्ते खलु भूषणानि सततं वाग्भूषणं भूषणं ॥ १९ ॥

अर्थ - बाहुभूषणें, चंद्रासारखे तेजस्वी हार आणि स्नान, गंधादिकांची उटी, फुलें आणि अभ्यंगादि संस्कारांनीं युक्त केलेले केश इत्यादिक पदार्थ पुरुषांस अलंकृत करीत नाहींत तर संस्कार पावलेली वाणीच पुरुषांस अलंकार युक्त करित्ये कारण भूषणें क्षीण होतात. आणि संभाषणरूपी भूषण सार्वकाळ राहाते. ॥ १९ ॥

विद्याप्रशंसा वर्णनम् शार्दूलविक्रीडितं वृत्तम्.

विद्या नाम नरस्य रूप माधिकं प्रच्छन्नगुप्तं धनं । वि-
द्या भोगकरी यशःसुखकरी विद्या गुरूणां गुरुः ॥ वि-
द्या बंधुजनो विदेशगमने विद्या परं दैवतं । विद्या
राजसु पूजिता न तु धनं विद्याविहीनःपशुः ॥ २० ॥

अर्थ - विद्या हेंच नराचें उत्तमरूप होय आणि झांकलेलें अंतर्धन, विद्या भोगकारक, विद्याच यशप्रद आणि सुख कारक, विद्या श्रेष्ठानमध्येही श्रेष्ठ, परदेशीं विद्याच सखा सोयरा होय, विद्याच परमेश्वर, विद्येसच राजा पूजितो आणि धन पूर्वोक्त रूपादि गुणानीं युक्त नाहीं तस्मात् विद्या विरहित जो पुरुष तो पशु होय. ॥ २० ॥

सामान्य नीती वर्णनम् शार्दूलविक्रीडितं वृत्तम्.

क्षांतिश्चेद्वचनेन किं किमरिभिः क्रोधोऽस्ति चेदे-
हिनां । ज्ञातिश्चेदनेन किं यदि सुहृद्व्यौषधैः किं

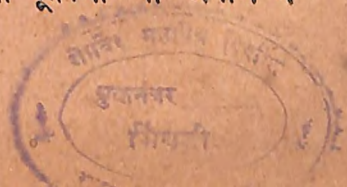
फलं ॥ किं सर्पैर्यदि दुर्जनाः किमु धनैर्विद्याऽन-
वद्या यदि । व्रीडा चेत्किमु भूषणैः सुकविता य-
द्यस्ति राज्येन किम् ॥ २१ ॥

अर्थ - आर्गी जर क्षमा असली तर दुसऱ्याच्या शां-
तिकारक वचनें करून काय होणार, मनुष्यास जर क्रोध
आहे तर त्यास शत्रु ज्यास्त काय करणार, दाइजां पेशां
अग्नि अधिक नाही, मित्रां पेशां दिव्य औषध अधिक नाही-
दुष्टा पेशां सर्प अधिक नाही, जर उत्तम विद्या आहे तर
धन अधिक नाही, लजे पेशां अलंकार अधिक नव्हेत .
आणि उत्तम कविताशक्ति जर आहे तर त्याहून राज्य
अधिक नाही. ॥ २१ ॥

सज्जन प्रशंसा वर्णनं शार्दूलविक्रीडितं वृत्तं .

दाक्षिण्यं स्वजने दया परजने शाठ्यं सदा दुर्जने ।
प्रीतिःसाधुजने नयो नृपजने विद्वज्जनेष्वार्जवं ॥
शौर्यं शत्रुजने क्षमा गुरुजने नारीजने धूर्तता । ये
चैवं पुरुषाः कलासु कुशलास्तेष्वेव लोकस्थितिः ॥२२॥

अर्थ - आप्त सोयरे यां विषयीं दक्षता, परक्या विषयीं
दया, दुर्जना विषयीं सतत शठपणा, उत्तम लोकांजवळ प्री-
तीने वागणे, राजा व राजसेवक यांजवळ नम्रता, विद्वानां
विषयीं सरळपणा, शत्रूं विषयीं शौर्य, वडील व श्रेष्ठ यांवि-
षयीं क्षमा आणि बायकां विषयीं धूर्तपणा या प्रमाणें जे

पुरुष या कलांत कुशल आहते त्यांच्याच ठिकाणीं लोकांची
उत्तम स्थिति असते. ॥ २२ ॥

सत्संगति प्रशंसा वर्णनं वसंततिलका वृत्तं.

जाड्यं धियो हरति सिंचति वाचि सत्यं । मा-
नोन्नतिं दिशति पापमपाकरोति ॥ चेतःप्रसादय-
ति दिक्षु तनोति कीर्तिं । सत्संगतिः कथय किं
न करोति पुंसाम् ॥ २३ ॥

अर्थ - सत्संगति बुद्धीचें जाड्य हरण करित्ये, असत्य
पणा दूरकरून वाणींत सत्यता घालित्ये मान वाढवित्ये, पाप
दूर करित्ये, चित्त प्रसन्न करित्ये आणि दशदिशांत कीर्ती-
चा विस्तार करित्ये तेव्हां सांग वरें पुरुषांस सत्संगति का-
य करीत नाही. ॥ २३ ॥

सामान्यकवि प्रशंसा अनुष्टुब् वृत्तं.

जयंति ते सुकृतिनो रससिद्धाः कवीश्वराः ।

नास्ति येषां यज्ञःकाये जरामरणजं भयम् ॥ २४ ॥

अर्थ - रसिकपणानें सिद्ध झालेले कवीश्वर सर्वोत्कर्षे क-
रून राहतात. कारण ज्यांना यज्ञरूपी शरिरीं जरेचें व
मरणाचें भयच नाही. ॥ २४ ॥

भगवत्कृपयेव पुत्रादय सच्चरिता शार्दूलविक्रीडितं वृत्तं.

सूनुः सच्चरितः सती प्रियतमा स्वामी प्रसादोन्मुखः ।

स्निग्धं मित्तमवंचकः परिजनो निःक्लेशलेशंमनः ॥

आकारो रुचिरः स्थिरश्च विभवो विद्यावदातं मुखं ।

तुष्टे पिष्टपहारिणीष्टदहरौ संप्राप्यते देहिना ॥ २५ ॥

अर्थ - सदाचारी गुणवान् पुत्र, फार प्रीतिकारक स्त्री, धनी संतुष्ट, स्नेह ठेवणारोमित्र, निष्कपटी चाकर, क्लेशाचालेशही न वागविणारें मन, रूपसुंदर, वैभवस्थीर, आणि विद्यायुक्त मुख या प्रकारचे गुण स्वर्गाचे ठायीं विहार करणारा अभीष्टफलदाता जो हरी तो संतुष्ट झाला असतां प्राण्यास प्राप्त होतात . ॥ २५ ॥

प्राणि हिंसाद्य करणमेव कल्याण मार्ग इत्याह स्रग्धरा वृत्तं .

प्राणाघातान्निवृत्तिः परधनहरणे संयमः सत्यवाक्यं ।

काले शक्त्या प्रदानं युवतिजनकथामूकभावः परेषां ॥

तृष्णास्रोतोविभंगो गुरुषु च विनयः सर्वभूतानुकंपा ।

सामान्यः सर्वशास्त्रेष्वनुपहतविधिः श्रेयसामेष पंथाः २६

अर्थ - कोणाचा प्राण नवेणें, परधन हरण न करण्याचा नेम बाळगणें, वाक्यसत्य, यथा कार्की शक्त्यानुसार (मिळकतीचा पंचमांश) धर्म करणें, परस्त्रीशीं संभाषण करण्या विषयीं मुकेपणा बाळगणें, तृष्णेच्या प्रवाहाचा भंग करणें, पूज्या विषयीं नम्रपणा आणि सकल प्राण्यांची दया, तसेंच मर्यादा न सोडणे ह्याच गोष्टी पुण्याचा मार्ग असें सकल शास्त्रांचें बहूत करून मत आहे . ॥ २६ ॥

सज्जन प्रशंसा वर्णनं वसंततिलका वृत्तम् .

प्रारभ्यते न खलु विघ्नभयेन नीचैः । प्रारभ्य विघ्न
विहता विरमन्ति मध्याः ॥ विघ्नैः पुनः पुनरपि प्रति-
हन्यमानाः । प्रारभ्य तूत्तमजना न परित्यजन्ति ॥२७

अर्थ — नीच पुरुष विघ्नाच्या भयास्तव एकाद्या उद्योगास आरंभ करित नार्हात . आणि मध्यम पुरुष आरंभकरून विघ्नामुळे टाकितान्त, परंतु जे उत्तम आहेत ते जरी वारंवार विघ्नें आलीं तरी आरंभकरून टाकित नार्हात . ॥ २७ ॥

सज्जन प्रशंसा वर्णनम् शिखरिणी वृत्तं .

प्रिया न्याय्या वृत्तिर्मलिनमसुभंगेष्यसुकरं त्वसंतो-
नाभ्यर्थाःसुहृदपि न याच्यः कृशधनः ॥ विपद्यु-
चैः स्थेयं पदमनुविधेयं च महतां सतां केनोद्दिष्टं
विषममसिधाराव्रतमिदं ॥ २८ ॥

अर्थ — यथान्याय वर्तणें प्रिय, प्राणसंकटींही पाप संतोषानें नकरणें, वाईट मनुष्याचें आर्जवादि नकरणें, मित्र दरिद्रि असतां त्याजपाशीं याचना नकरणें, विपत्तीच्या समस्यांही मोठेपणानें असणें आणि थोराचे पदवीस अनुसरणें असें हें फारकठीण तरवारेच्या धारे प्रमाणें व्रत सज्जनांस कोणी उपदेशिलें आहे . ॥ २८ ॥

अथ सामान्य शौर्य प्रशंसा ॥ अर्थ — आतां यापुढें सामान्य शौर्याची प्रशंसा करितों .

तेजस्वी प्रशंसा वर्णनं शार्दूलविक्रीडितं वृत्तं .

धुत्क्षामोपि जराकृशोपि शिथिलप्रायोपि कष्टांश-
मापन्नोपि विपन्नदीधितिरपि प्राणेषु गच्छत्स्वपि ॥
मत्तेभेद्रविभिन्नकुंभदलनप्रासैकवद्वस्पृहः किं जीर्णं
तृणमत्ति मानमहतामग्रेसरः केसरी ॥ २९ ॥

अर्थ — सिंह जरी क्षुधेने दुर्बळ झाला आणि वार्धक्याने
जरी कृश असला, प्राण कासावीस जाहले असले, कष्टदशा
आली असली, तेजोहीन जाहलेला असला आणि प्राणनाश
होत असला तथापि मस्त हत्ती मारून त्याचे प्रासाविषयीच
इच्छा धरितो, परंतु मानकरून श्रेष्ठांमध्ये अग्रेसर असा जो
केसरी तो जुने गवत खाईल की काय? कधीच खाणार ना-
हीं. या प्रकारे सिंहाचे परि अहंकारवान् पुरुषही तुच्छ
कार्य करण्यास प्रवृत्त होत नाहीत. ॥ २९ ॥

तेजस्वी प्रशंसा शार्दूलविक्रीडितं वृत्तम् .

स्वल्पं स्नायुवसावशेषमलिनं निर्मासमप्यस्थि गोः
श्वा लब्ध्वा परितोषमेति न तु तत्तस्य क्षुधाशांतये ॥
सिंहो जंबुकमङ्कमागतमपि त्यक्त्वा निहंति द्विपं सर्वः
कृच्छ्रगतोपि वाञ्छति जनः सत्वानुरूपं फलम् ॥ ३० ॥

अर्थ — मांस रहित स्नायु व चर्वा अवशेष राहिलेले असे
बैलचे लहानसे हाडूक मिळाले असता कुत्रा संतुष्ट होतो

परंतु तें त्याच्या क्षुधाशांती विषयीं समर्थ होत नाही, आणि सिंह संकटांत असला तरि जवळ आलेल्या कोल्ह्यास टाकून हत्तीला मारितो, तस्मात् सर्व प्राणी आपापल्या सामर्थ्या प्रमाणें फल इच्छितात. ॥ ३० ॥

तेजस्वी प्रशंसा वसंततिलका वृत्तम्.

लांगुलचालनमथश्रणावपातं । भूमौ निपत्य व-
दनोदरदर्शनं च ॥ श्वा पिंडदस्यकुरुते गजपुंगव-
स्तु । धीरं विलोकयति चाटुशतैश्च भुंक्ते ॥ ३१ ॥

अर्थ—कुत्रा अन्नदेणारापुढें आपलें पाय खाली सोडून पुच्छ हालवितो आणि भूमीवर पडून तोंड व पोटा दाखवितो परंतु हत्ती धैर्ययुक्त पाहातो आणि शेंकडों उत्तम भाषणांनीं प्रार्थित होत्साता खातो. ॥ ३१ ॥

मान शौर्य वर्णनम् अनुष्टुप् वृत्तं.

परिवर्तिनि संसारे मृतः को वा न जायते ॥
स जातो येन जातेन याति वंशः समुन्नाति ॥ ३२ ॥

अर्थ—चक्रा प्रमाणें फिरणाऱ्या संसारांत मेला असतां कोण जन्मास येत नाही परंतु ज्याच्या उपजण्यामुळे वंश मोठेपणास पावतो तोच पुरुष जन्मास आला असें ह्मणावें. ॥३२॥

मान शौर्य वर्णनं अनुष्टुप् वृत्तं.

कुसुमस्तवकस्येव द्वयी वृत्तिर्मनस्विनः ॥

मूर्ध्नि वा सर्वलोकस्य विशीर्येत वनेथवा ॥ ३३ ॥

अर्थ - जसा फुलांचा झेंडा सर्वांच्या मस्तकावर राहातो अथवा वनांतच सुकून जातो तशाच उत्तम जनांच्या दोन गति आहेत त्या कोणत्या तर लोकांमध्ये महत्वाने रहाणे किंवा आपल्याच स्वरूपी रमून राहाणे. ॥ ३३ ॥

दुर्जनः स्वपराक्रमस्यापनार्थमतितेजस्विनं पुरुषं पीडयति राहुदृष्टांते वर्णयति शार्दूलविक्रीडितं वृत्तं .

संत्यन्येपि बृहस्पतिप्रभृतयः संभाविताः पंचषास्तान्प्रत्येष विशेषविक्रमरुची राहुर्न वैरायते ॥
द्वावेव ग्रसते दिनेश्वरनिशाप्राणेश्वरौ भास्करौ भ्रान्तः पर्वणि पश्यदानवपतिः शीर्षावशेषाकृतिः ॥ ३४ ॥

अर्थ - बृहस्पति प्रभृति संभावित अन्य पांचसहा ग्रह असतां त्यांशीं राहु वैर करित नाहीं परंतु पराक्रमाच्या आधिक्ये करून शोभणारा सर्वदानवांचा पती केवळ शिरच अवशेष राखलेला राहु मोठ्या आवेशानें युक्त होत्साता अमावास्या आणि पूर्णिमा यादिवशीं दिनेश्वर ह्यणजे दिवसाचा पति सूर्य आणि निशा प्राणेश्वर ह्यणजे रात्रीचा पती चंद्र हे दोघे तेजस्वी असतांही त्यांस मात्र जातां जातांच खाऊन टाकितो तस्मात् हे बंधो वैराचा शेष राखूं नये. ॥ ३४ ॥

सज्जन प्रशंसा हरिणी वृत्तम् .

वहति भुवनश्रेणीं शेषः फणाफलकस्थितां कमठप-
तिना मध्येपृष्ठं सदा स विधार्यते ॥ तमपि कुरुते क्रो-
डाधीनं पयोधिरनादरादहह महतां निस्सीमानश्वरि-
तविभूतयः ॥ ३५ ॥

अर्थ - समस्त भुवनांची माळा , शेष आपले फणा मंडला-
वर वाहातो , त्या शेषाचें धारण कूर्म आपले पाठीचे मध्य
भागीं करितो आणि त्या कूर्मालाही समुद्र अनादरें करून
वराहाचे आधीन करितो तस्मात् आहा हा ! काय हो मो-
ठ्यांचीं कर्तृत्व रूपी जीं शरीरें त्यांचा अंत पारच नाहीं आ-
णि मोठ्याचें सामर्थ्य मोठें व करणेंही अचाट असतें . ॥ ३५ ॥

मानशौर्य वर्णनम् शिखरिणी वृत्तम् .

वरं पक्षच्छेदः समदमघवन्मुक्तकुलिशप्रहारैरुद्धच्छ-
द्ब्रह्मलदहनोद्गारगुरुभिः ॥ तुषाराद्रेः सुनोरहह पि-
तरि क्लेशविवशे न चासौ संप्रातः पयसि पयसां प-
त्युहचित्तः ॥ ३६ ॥

अर्थ - प्रहारां पासून निघणारा जो मोठा अग्नीचा मष्का-
रा त्याच्या यांगें करून बलवत्तर जे गर्वयुक्त इंद्रापासून स-
टणारे वज्राचे प्रहार त्यानीं पक्ष तोडून घेणें बरें परंतु आप-
ला बाप हिमालय पर्वत पक्षच्छेदनाच्या दुःखांत असतां ब-
र्माच्या डोंगराच्या पुत्राचें जें उदकांच्या स्वामीत ह्मणजे

समुद्राचे उदकांत पडणें तें उचित नव्हे . ॥ ३६ ॥

यात्रिपर्यां गोष्ट-

हिमालय ह्मणून एक पर्वत आहे आणि त्याला मैनाक ह्मणून एक पुत्र आहे ; असें वर्णन आहे व पूर्वी पर्वताला पाखरां प्रमाणें पंख होते, ते इंद्रानें वज्र प्रहारें करून तोडून टाकिले तेव्हां पक्ष तोडण्याच्या भयास्तव तो मैनाक पर्वत समुद्रांत जाऊन लपून बसला असें वर्णन आहे . व हनुमान उड्डाण करून जात असतां त्याला मार्गांत विसावा देण्याकरितां तो मैनाक पर्वत मध्ये वाढून उभा राहिला होता तें तात्पर्य हनुमंतांनें जाणून त्या मैनाक पर्वतास उंचपणाचा व मोठेपणाचा गर्व आहे असें समजून तो मारुती त्याजवर उतरला तेव्हां त्या मारुतीच्या भारानें तो मैनाक पर्वत खालीं दडपून जाऊन त्याजवर पाणी वाढून बुडून गेला असेंही कोठें आहे तेव्हां त्या कथेच्या तात्पर्याचे अनुसंधानावर हा श्लोक आहे.

तेजस्वि प्रशंसा वर्णनं आर्या वृत्त .

यदचेतनोपि पादैः ष्टः प्रज्वलति सवितुरिनकांत ।

तत्तेजस्वी पुरुषः परकृतविकृतिं कथं सहते ॥ ३७ ॥

अर्थ—पहा सूर्यकांत मणी निर्जीव असतांही सूर्याच्या पायाचे स्पर्शानें पेटतो, ह्मणजे सूर्यकांतवर सूर्याचे किरण पडलें असतां अग्ना पडतो . तेव्हां या दाखल्यावरून तेजस्वी जो पुरुष आहे तो परक्यांनें केलेला अपमान कसा सोशील ! नाहींच सोसणार . ॥ ३७ ॥

तेजस्वि प्रशंसा वर्णनं आर्या वृत्तं .

सिंहः शिशुरपि निपतति मदमलिनकपोलभित्तिर्धु गजे-
षु ॥ प्रकृतिरियं सत्ववतां न खलु वयस्तेजसो हेतुः ॥ ३८

अर्थ - सिंह बालक जरी असला तथापि मदाने मळकट
लेली गंडस्थळे तीच कोणीएक भिताडे त्यांनी युक्त जो हत्ती
त्याजवर पडतो ह्यणजे मदीन्मत्त हत्तीवर उडी घालितो त-
स्मात् पराक्रमी जे आहेत त्यांचाहा जन्म स्वभावच होय .
त्यांचे तेजास वयाची गरज नाही . ॥ ३८ ॥

द्रव्य प्रशंसा वर्णनं शार्दूलविक्रीडितं वृत्तं .

जातिर्यातु रसातलं गुणगणस्तस्याप्यथो गच्छतुः शी-
लं शैलतटात्पतत्वभिजनः संदह्यतां बन्दिना ॥ शौर्ये
वैरिणि वज्रमाशु निपतत्वथोस्तुनः केवलं येनैकेन
विना गुणास्तृणलवप्रायाः समस्ता इमे ॥ ३९ ॥

अर्थ - जातिमान रसातलांत बुडून जावो , गुण समुदाय
त्याच्याही खाली जावो , आपला उत्तम संप्रदाय स्वभाव यां-
चा कडे लोट होवो आणि आपले माणसांना आगलागो . व
शौर्य हाच कोणी वैरी त्यावर वज्र शीघ्र पडो . इतक्याही
गोष्टी घडोत परंतु आह्मास एक द्रव्य मात्र मिळो कारण की,
जर एक द्रव्य नसलें तर सगळे गूण कस्पटा प्रमाणे आहेत ,

धनानिंदा वर्णनम् वसन्ततिलका वृत्तम्

तानींद्रियाणि सकलानि तदेव कर्म सा बुद्धिरप्रति-

हता वचनं तदेव ॥ अर्थोष्णणा विरहितः पुरुषः

स एव त्वन्यः क्षणेन भवतीति विचित्रमेतत् ॥ ४० ॥

अर्थ - हातवरी जेव्हां असत्ये त्याच वेळींचा हातपाय इत्यादिक तीच सकळ इंद्रिये, तेच कर्म, तीच अकुंठित ह्यणजे गुंग न झालेली अकळ आणि तेच भाषण असें सर्व यथापूर्व असून एक पैक्याचे उवाच्यानें विरहित जीहला जो पुरुष तोच क्षणेरून मलताच होतो हेंच मोठें आश्चर्य आहे . ४०

धन प्रशंसा उपजाति वृत्तम्

यस्यास्ति वित्तं स नरः कुलीनः स पण्डितः स श्रुत-

बान्गुणज्ञः ॥ स एव वक्ता स च दर्शनीयः सर्वे

गुणाः काञ्चन माश्रयन्ति ॥ ४१ ॥

अर्थ - ज्यापार्शीं द्रव्य आहे तोच नर कुलीन, तोच पण्डित, तोच माहितगार, तोच गुणज्ञ, तोच वक्ता, आणि तोच भेटण्यास योग्य असा लोकांत होतो. तस्मात् समस्त गुण कांचनाचा आश्रय करितात . ॥ ४१ ॥

सामान्य नीति वर्णनं शार्दूलविक्रीडितं वृत्तं .

दौर्भ्यान्नुपतिर्विनश्यति यतिः संग्तात्सुतो लाल-

नाद्विप्रोऽनध्ययनात्कुलं कुतनयाच्छीलं खलोपा-

सनात् ॥ ँदीर्घादनवेक्षणादपि कृषिः स्नेहः प्र-

नासाश्रयान्मैत्री चाप्रणयात्समृद्धिरनयात्यागात्प्र-

मादाद्धनम् ॥ ४२ ॥

अर्थ—वाईट प्रभानाच्या योगें करून राजा बुडतो, साधू संन्यासी इत्यादिक संगेंकरून, मुलगा लाडकेल्यानें, ब्राह्मण अध्ययन न केल्यानें, कूळ कुपुत्र उत्पन्न जाहल्यानें. स्वभाव दुष्टाच्या चाकरीनें, लज्जा मद्यानें शेत चौकशी न केल्यानें; स्नेह प्रवासस गेल्यानें मैत्री विश्वास प्रेम न केल्यानें भाग्य उर्मटपणानें आणि धन त्यागानें अथवा प्रमादानें (असावधानपणा) इत्यादिक प्रकारांनीं या गोष्टी नाश पावतात. ॥

दान प्रशंसा वर्णनं आर्या वृत्तं.

दानं भोगो नाशस्तिस्रो गतयो भवन्ति वित्तस्य ॥

यो न ददाति न भुंक्ते तस्य तृतीया गतिर्भवति ॥४३॥

अर्थ—दान, भोग आणि नाश या तीन गती द्रव्याच्या होतात तेव्हां जो दान देत नाही आणि भोगित ही नाही त्याच्या द्रव्याची तिसरी वाट (नाश होतो. ॥ ४३ ॥

सामान्य नीति वर्णनं शिखरिणी वृत्तं.

माणिः शाणोल्लीढः समरविजयी हेतिनिहतो ।

मदक्षीणो नागः शरदि सरितः श्यानपुलिना ॥

कलाशेषश्वंद्रः सुरतमृदिता बालललना । स्तनि

म्ना शोभन्ते गलितविभवाश्चार्थिषु नृपाः ॥ ४४ ॥

अर्थ—माणीक हिरा इत्यादिक मणी साणेवर लावून जिन्हई करण्यानें शोभतात. रणशूर जखम लागली असतां,

मदाच्या खावें करून हत्ती क्षीण होतां, नद्या आश्विन कार्तिकाच्या महिन्यात पाणी आटून शुष्क वाळवंटी दिसूं लागल्यानें, एककला शेष राहिलेला द्वितीयेचा चंद्र, सुरतानें मर्दिलेली सोळा वर्षा आलीकडची स्त्री आणि याचकाचे ठायीं दानेंकरून लक्ष्मी न्यून झालेले श्रीमंत हे इतके त्यात्या योगें करून जरी क्षीण जाहले असले तथापि पूर्वीच्या पेशां विशेष शोभतात. ॥ पाठभेद ॥ मुदिता वाल ललना ॥

अर्थ - सुरतानें संतोष पावलेली सोळा वर्षांचे आलीकडची नाजूक स्त्री ॥ ४४ ॥

धनि प्रशंसा वर्णनं शिखरिणी वृत्तं.

परिक्षीणः कश्चित्स्पृहयति यवानां प्रसृतये ।

सपश्चात्संपूर्णो गणयति धरित्रीं तृणसमां ॥

अतश्चानैकान्त्याद्गुरुलघुतयार्थेषु धनिना । मव-

स्या वस्तूनि प्रथयति च संकोचयति च ॥ ४५ ॥

अर्थ - कोणी एक दरिद्रें करून क्षीण जाहला असतां जो सातूचा कोंडा मिळण्याची इच्छा करित असतो तोच पुढें श्रीमंती आल्यावर धरित्रीला तृणासमान मानितो. कारण धनिक पुरुषाची एक प्रकारही स्थिती नाही यास्तव तो पदार्थाचे ठिकाणीं स्थिती लहान मोठी मानितो. ॥ ४५ ॥

राज्ञां पृथ्वीपालन प्रकार बोधयति वसन्ततिलका वृत्तं.

राजन्दुधुक्षसि यदि क्षितिधेनुमेतां तेनाद्यवत्समिव

लोकममुं पुषाण ॥ तस्मिंश्च सम्यगनिशं परिपोष्य-
माणे नाना फलैः फलति कल्पलतेव भूमिः ॥ ४६ ॥

अर्थ - हे राजा या पृथ्वीरूपी धेनूचें जर दुग्ध काढूं इ-
च्छितोस तर वांसरा प्रमाणें या प्रजेचें पालनकर कारण तें
प्रजारूपी वत्स संतुष्ट झालें असतां नानाप्रकारच्या फलांनीं
ही पृथ्वी कल्पलते प्रमाणें सार्वकाळ इच्छा पूर्ण करिते. ४६
राजनीति वर्णनं वसन्ततिलका वृत्तं .

सत्यानृता च परुषा प्रियवादिनी च हिंसा दयालु-
रपि चार्थपरा वदान्या ॥ नित्यव्यया प्रचुरनित्यध-
नागमा च वैश्यांगनेव नृपनीतिरनेकरूपा ॥ ४७ ॥

अर्थ - कोठें कोठें खरी, खोटी, क्रूर, गोड भाषणाची,
हिंसक, दयालू, द्रव्यग्रहणानें दानसमर्थ नेहेमी खर्चीक आ-
णि तशीच बहुत द्रव्य नेहेमी संपादन करणारी या प्रकारें
करून राज नीति वारांगनें प्रमाणें अनेक प्रकारची आहे. ४७
राजाश्रितानीं कसे वर्तावें याविषयीं शालिनी वृत्तं .

आज्ञा कीर्तिः पालनं ब्राह्मणानां दानं भोगो मि-
त्रसंरक्षणं च ॥ येषामेते षड्गुणा न प्रवृताः कौर्य-
स्तेषां पार्थिवोपाश्रयेण ॥ ४८ ॥

अर्थ - आज्ञा चालविणें, कीर्ती संपादन करणें, ब्राह्मणा-
ंचें पालन, दान, भोग आणि मित्रांचें संरक्षण या सहा गो-

ष्टि ज्यांपासून घडल्या नाहीं त्यांनीं राजाचा आश्रय करून-
न काय उपयोग ? काहीं उपयोग नाहीं . ॥ ४८ ॥

द्रव्याच्या लोभास्तव अब्रू सोडून फार हलकीं कामें
करूं नये व भटकत फिरूं नये व फार लांब जाण्याचा
आग्रह करूं नये. याविषयी, श्लोक शार्दूलविक्रीडितं वृत्तं.

यद्वात्रा निजभालपट्टलिखितं स्तोकं महद्वा धनं त-
त्प्राप्नोति मरुस्थलेपि नितरां मेरौ ततो नाधिकं ॥

तद्दीरो भव वित्तवत्सु कृपणां वृत्तिं वृथा मा कृथाः-

कूपेपश्य पयोनिधावपि घटो गृण्हाति तुल्यं जलं ॥ ४९ ॥

अर्थ - जें ब्रह्मदेवानें आपले कपाळीं थोडें बहुत द्रव्य
लिहिलें असेल तें खडक इत्यादिकांवर आणि दरिद्र देशांत
देखील मिळेल. यास्तव दमधर आणि श्रीमंत लोकांजवळ
नाऊन दैन्य करूं नको. पहा ! पोहोरा विहिरींत टाकिला
तर तितकेंच पाणी घेतो आणि समुद्रांत टाकिला तथापि
तितकेंच पाणी घेतो . ॥ ४९ ॥

मेवान्योक्तयः अनुष्टुप् वृत्तं .

त्वमेव चातकाधारोऽसीति केषां न गोचरः ॥ कि-

बंधोदवराऽस्माकं कार्पण्योक्तिं प्रतीक्षसे ॥ ५० ॥

अर्थ - तूच चातकपक्ष्यांचा आधार हें कोणास ठाऊक
नाहीं ! सर्वांस ठाऊक आहे तर हे मेघा आमचें दैन्ययुक्त

भाषणाची कशासाठी वाट पहातोस ? ॥ ९० ॥

चातकान्योक्तव्यः शार्दूलविक्रीडितं वृत्तं.

रेरे चातक सावधानमनसा मित्त क्षणं श्रूयतामंभो -
दा बहवो हि सन्ति गगने सर्वे तु नैतादृशाः ॥ के -
चित्पृष्ठाभिरार्द्रयन्ति वसुधां गर्जतिकेचित्पृष्ठा यं यं
पश्यसि तस्य तस्य पुरतो मा ब्रुहि दीनं वचः ॥ ९१ ॥

अर्थ - अरे हे मित्र चातक, पक्ष्या सावधानमने करून
क्षणमात्र ऐक; मेघ आकाशांत बहुत आहेत परंतु सगळेच
सारखे नाहींत, कोणी वृष्ठी करून भूमंडल ओले करितात
आणि कोणी व्यर्थ गर्जना मात्र करितात. यास्तव जो जो दृ-
ष्टीस पडेल त्यात्या पुढे उगीच दीन भाषण बोलू नकोस. ९१

दुर्जननिंदा द्रुतविलंबितं वृत्तम्.

अकरुणत्वमकारणविग्रहः परधने परयोषिति च

स्पृहा ॥ सुजनबंधुजनेष्वसहिष्णुता प्रकृतिसिद्ध-

षिदं हि दुरात्मनां ॥ ९२ ॥

अर्थ - निर्दयपणा, कारणा वांचून कलह करणे, परधन
व परस्त्रिया याविषयीं लोभ आणि सज्जन बंधूवर्ग इत्यादिकां-
चा मत्सर करणे हा दुष्टांचा स्वभावच असतो. ॥ ९२ ॥

दुर्जननिंदा अनुष्टुप् वृत्तं.

दुर्जनः परिहर्तव्यो विद्ययाऽलंकृतोऽपिसन् ॥ ५ -

णिना भूषितः सर्पः किमसौ न भयङ्करः ॥ ५३ ॥

अर्थ—दुर्जन जो आहे तो विद्या शिकलेला जरी असला तरी दूरकरावा. पहा सर्पाच्या कपाळां मणी असतो ह्मणून तो मण्यांनं भूषित सर्प भयंकर नाही कीं काय ? आहे याकरितां कोणीही त्याला भयंकरून जसा जवळ करीत नाहीत तसें दुर्जनासही जवळ कधींच करूं नये. कां कीं, तो सर्पापेक्षाही भयंकर आहे. ॥ ५३ ॥

दुर्जननिंदा वर्णनं शार्दूलविक्रीडितं वृत्तं.

जाड्यं ऱ्हीमति गण्यते व्रतरुचौ दंभः शुचौ कैतवं शू-
रे निर्घृणता ऋजौ विमतिता दैन्यं प्रियालापिनि ॥
तेजस्विन्यवलिप्तता मुखरिता वक्तुर्यशक्तिः स्थिरे त-
त्को नाम गुणो भवेत्सगुणिनां यो दुर्जनैर्नांकितः ॥ ५४

अर्थ—दुर्जन जे आहेत ते मर्यादशीलांस मूर्ख ह्मणतात. व्रतस्यांस दांभिक, शुचिभूतांस ठक, शूरांस निर्दय, मन स्वाधीन ठेऊन बडबड न करणारांस अप्रबुद्ध, मधुर भाषण बोलणारांस दीन आर्जवी, तेजस्व्यांस गर्विष्ठ, वक्त्यांस वाचाळ, आणि शांत स्थीरजो असेल त्यास दुर्बल ह्मणतात. तस्मात् गुणि जनाचां गुण दुर्जनानीं निंदिला नाहीं असा कोणताही नाहीं या साठींच उत्तम गुणातें इच्छिणाऱ्या पुरुषानें तिचा संग करूं नये. ॥ ५४ ॥

सामान्यदोषान्गुणांश्च दर्शयति शार्दूलविक्रीडितं वृत्तं .

लोभश्चेदगुणेन किं पिशुनता यद्यस्ति किं पातकैः

सत्यं चेत्तपसा च किं शुचि मनो यद्यस्ति तीर्थेन किं ॥

सौजन्यं यदि किं निजैः सुमहिमा यद्यस्ति किं मंड -

नैः सद्विद्या यदि किं धनैरपयशो यद्यस्ति किं मृत्युना ५५

अर्थ - लोभ जर आहे तर दुसरा दुर्गुण कोणता पाहिजे ?

जर दुष्टपणा आहे तर त्याहून पातकें कोणतीं, सत्य असतां

त्याहून दुसरें तप कोणतें, मन जर शुद्ध आहे तर तीर्थ क-

शाला पाहिजे, सालसपणा आहे तर आसांस काय तोटा,

कीर्ती लौकिक जर आहे तर दागिन्यांची काय गरज, चांग-

ली विद्या जर असेल तर धनास काय तोटा, आणि जर दु-

लौकिक अपकीर्ती आहे तर मृत्युंत कायफेर तर मृत्यु

जवळ आहे . ॥ ५५ ॥

दुष्परिहर मानसिक दुःख वर्णनम् पृथ्वी छन्दः

शशी दिवसधूसरो गलितयौवना कामिनी सरो वि-

गतवारिजं मुखमनक्षरं स्वाकृतेः ॥ प्रभुर्धनपराय -

णः सततदुर्गतः सज्जनो नृपाङ्गनगतः खलो मनसि

सप्त शल्यानि मे ॥ ५६ ॥

अर्थ - चंद्रमा दिवसाच्या योगें करून मुराझालेला ; का-

मिनी स्त्री गतयौवन झालेली, सरोवर कमळें नाहींसें केलेलें,

देह फार सुंदर असून अक्षर शून्य, राजा न्यायसोडून द्रव्य

परायण झालेला , सज्जन सर्वकाळ दुर्गतींत संकटांत गेलेला
आणि राजाच्या आंगणांत गेलेला दुष्ट ही इतकी सातही मा-
इया मनांत शल्ये आहेत . ॥ ९६ ॥

कोपाविष्टराजां वर्णनं अनुष्टुब् वृत्तं .

न कश्चिच्चंडकोपानामात्मीयो नामभूभुजां ॥ हो -

तारमपि जुव्हानं स्पृष्टो दहति पावकः ॥ ९७ ॥

अर्थ—तीव्र कोपिष्ट जे राजे त्यांस कोणी आपला ह्मणून
नाहीं ; पहा होम कर्त्यासही होम समर्थी , अग्नि स्पर्श मात्रें
करून जाळितो . ॥ ९७ ॥

सेवाधर्मोऽतिकठिन इत्याह वर्णनं मंदाक्रांता वृत्तं .

मौनान्मूकः प्रवचनपटुर्वाचको जल्पको वा धृष्टः पा-

र्श्वे प्रभवति तदा दूरतश्चाप्रगल्भः ॥ इत्यांती भिरु -

र्यदि न सहते प्रायशो नाभिजातः सेवाधर्मः परमग-

हनो योगिनामप्यगम्यः ॥ ९८ ॥

अर्थ—उगीच राहिलें तर मुखदुर्बळ ह्मणतात . बोलका
असला तर वाचाळ अथवा बडबड्या ह्मणतात , जर जवळ
आला तर धट्ट ह्मणतात , दूर राहिला तर अप्रौढ , सोसून
घेऊं लागलां तर भिन्ना , बरें जर सोसून घेत नाहीं तर चिरड
खोर मूर्ख ह्मणतात . तस्मात् चाकरीचें नातें फार अवघड यो-
ग्यांसही यथास्थितपर्णी चालविण्यास कठीण आहे . ॥ ९८ ॥

नीचसेवाकारिणः सुखिनो न भवन्तीत्याह वसन्ततिलका वृत्तं .

उद्भासिताखिलखलस्य विशृङ्खलस्य प्राग्जा .

तविस्तृतभिजाधमकर्मवृत्तेः ॥ दैवादवाप्तविभवस्य

गुणद्विषोस्य नीचस्य गोचरगतैः सुखमाप्यते कैः ५९

अर्थ - ज्यानें हलके सगळे दुष्ट वाढविले आणि जो नि-
र्भय झालेला पूर्वीचीं आपलीं वाईट कर्मे विसरून गेलेला, दै-
वानें वैभव प्राप्त झालेला आणि गुणांचा द्वेष करणारा अशाज-
वळचे दृष्टि खालचे आश्रित कोण सुख पावतात ? कोणी नाहीं .

खलसज्जनोभिन्नता वर्णनं उपजाति वृत्तं .

आरंभगुर्धी क्षयिणी क्रमेण लघ्वी पुरा वृद्धिमती च

पश्चात् ॥ दिनस्य पूर्वार्धपरार्धभिन्ना च्छायेव मै-

त्री खलसज्जनानां ॥ ६० ॥

अर्थ - आरंभी मोठी लांब परंतु पुढें क्रमें करून क्षीण
होणारी आणि प्रथमतः लहान असून पुढें वाढणारी जशी
दिवसाच्या पहिल्या अर्धाची आणि पाठी मागल्या अर्धाची
छाया चढती व उतरती आहे त्याप्रमाणें खलांची आणि स-
ज्जनांची मैत्री भिन्न आहे . ॥ ६० ॥

दुर्जननिन्दा आर्या वृत्तं .

मृगमीनसज्जनानां तृणजलसंतोषविहितवृत्तीनां ॥

सुव्यकधीवरपिथुना निष्कारणवैरिणो जगति ॥ ६१ ॥

अर्थ - मृग , मासे आणि सज्जन हे गवत , पाणी आणि संतोष या वृत्तीनीं निर्वाह करीत असतां त्यांचे लुब्धक (पारधी) कोळी आणि दुष्ट हे याजगांत निष्कारण वैरी होतात .

सुजन प्रशंसा वर्णनं शार्दूलविक्रीडितं वृत्तम् .

वाञ्छा सज्जनसंममे परगुणे प्रीतिगुरौ नम्रता वि-
द्यायां व्यसनं स्वयोषिति रतिर्लोकापवादाद्भयं ॥
भक्तिः शूलिनि शक्तिरात्मदमने संसर्गमुक्तिः ख-
ले येष्वेते निवसन्ति निर्मलगुणास्तेभ्यो नरेभ्यो
नमः ॥ ६२ ॥

अर्थ - सज्जन संगमा विषयीं वाञ्छा , परक्याच्या गुणा-
वर प्रीति, आई , बाप , विद्वान् वडील इत्यादि गुरू जवळ
नम्रता ; विद्येच्याठायीं व्यसन आपले स्त्रींचे ठिकाणीं रती ,
लोकापवादाचे भय . शंकराचे ठायीं भक्ति , इंद्रियांचे दमना
विषयीं शक्ति आणि दुष्टांचे संसर्गापासून अलित्तरणा असे हे
निर्मळ गुण ज्यांच्यां ठायीं राहतात त्या नरांस नमस्कार असो .

महतां स्वभावसिद्धान् गुणानाह द्रुतविलंबितं वृत्तं .

विपदि धैर्यमथाभ्युदये क्षमा सदसि वाक्यदुता यु-
धि विक्रमः ॥ यशसि चाभिरुचिर्व्यसनं श्रुतौ प्र-
कृतिसिद्धमिदं हि महात्मनाम् ॥ ६३ ॥

अर्थ - विपत्ती असेल तेव्हां धैर्य , पुढे उदय काळी क्षमा,

सभेमध्ये तत्काळ समयोचित भाषण करणें, युद्धांत पराक्रम, यशाविषयीं आवड आणि ज्ञानसंपादन करण्याविषयीं व्यसन या गोष्टी महात्म्यें पुरुषांच्या स्वभाव सिद्ध आहेत. ॥ ६३ ॥

अथवा ॥ पाठ ॥ दुसरे पुस्तकावरील . ॥

विपदि० ॥ यशसिचाभिरतिर्व्यसनं० ॥

अर्थ—यशा विषयीं आसक्ती असावी वरकड अर्थ वर लिहिल्या प्रमाणें जाणावा.

साधूनां महत्वमेव प्रकारांतरेण वर्णनं शिखरिणी वृत्तं .

प्रदानं प्रच्छन्नं गृहमुपगते संभ्रमविधिः भियं कृत्वा
मौनं सदसि कथनं चाप्युपकृतेः ॥ अनुत्सेको ल-
क्ष्म्यां निरभिभवसाराः परकथा सतां केनोद्दिष्टं
विषममसिधाराव्रतमिदं ॥ ६४ ॥

अर्थ—बोभाट न करितां दान, कोणी धरी आला अस-
तां आदरसत्कार, दुसऱ्याचे बरें करून बडबड न करणें दु-
सऱ्यानें उपकार केला असेल तो चौदांत बोलून दाखविणें,
लक्ष्मीचा उन्माद न करणें इहलोकीं चांगल्या आणि परमा-
र्थीक अशा दुसऱ्याच्या गोष्टी बोलणे हें परम कठीण, तर-
वारेच्या धारे प्रमाणें व्रत सज्जनांस कोणी उपदेशिलें असेल
तें असो तर हें तीव्रव्रत त्यांस कोणीच उपदेशिलें नाहीं .
हा त्यांचा स्वभाव सिद्धच गुण होय . ॥ ६४ ॥

सत्पात्रे दानाद्येव महतां भूषणं इत्याह वर्णनं शिखरिणी वृत्तं .

करे श्लाघ्यस्त्यागः शिरसि गुरुपादप्रणयिता मुखे
सत्या वाणी विजयिभुजयोर्वीर्यमतुलं ॥ हृदि स्व-
स्था वृत्तिः श्रुतमधिगतैकव्रतफलं विनाप्यैश्वर्येण प्र-
कृतिमहतां मंडनमिदम् ॥ ६५ ॥

अर्थ - हातामध्ये दानकरणे, मस्तकाच्याठायीं श्रेष्ठांस
अभिवंदन करणे, मुखांत सत्यवाणी आणि विजयी भुजांचें
ठायीं अपरिमित सामर्थ्य व मनांत धैर्यपणा ह्या गोष्टी आच-
रण केलेल्या सकळ व्रतांचें फळ, असें कानीं पडलें तें आणि
ऐश्वर्या वांचून स्वभावं करून थोरलोकांचें भूषणही आहे .
तस्मात् थोरपणा इच्छिणाऱ्या लोकांनीं ह्या गोष्टी आचरण
कराव्या . ॥ ६५ ॥

सज्जन प्रशंसा वर्णनं अनुष्टुब् वृत्तं .

संपत्सु महतां चित्तं भवत्युत्पलकोमलं ॥

आपत्सु च महाशैलशिलासंघातकर्कशं ॥ ६६ ॥

अर्थ - संपत्तीच्या काळीं थोरलोकांचें चित्त, कमलाप्र-
माणें नाजूक होतें आणि विपत्तीच्या काळीं मोठ्या डोंगराचे
पाषाण समुदाया प्रमाणें कठोर होतें, सत्पुरुषांस संपत्ती
प्राप्त झाली असतां ते दयेनें गरीब लोकांचीं संकटें दूर क-
रितात आणि त्यांस विपत्ती आली असतां ते धैर्यानें सर्व
विपत्ती तरतात . ॥ ६६ ॥

३.

संगतिगुणवैचित्र्य वर्णनं शार्दूलविक्रीडितं वृत्तं.

संतप्तायसि संथितस्य पयसो नामापि न ज्ञायते मु-
क्ताकारतया तदेव नलिनीपत्रस्थितं राजते ॥ स्वा-
त्यां सागरशुक्तिमध्यपतितं सन्मौक्तिकं जायते प्रा-
येणाधममध्यमोत्तमगुणः सव्सर्गतो जायते ॥ ६७ ॥

अर्थ - तापलेल्या लोखंडावर पडलेले पाण्याचे नावही
राहात नाही आणि तेच पाणी कमलिनीच्या पत्रावर असतां
मोत्या प्रमाणे शोभते. वरें जर स्वाती नक्षत्रामध्ये तेच उ-
दक समुद्राचे शिंपित पडलें तर त्याचें चांगलें मोतीं होतें
तस्मात् बहुत करून उत्तम, मध्यम, आणि कनिष्ठ गुण
संगतीच्या योगें करून लागतो. ॥ ६७ ॥

आचरणवशात्पुत्रादि लक्षणमाह वसन्ततिलका वृत्तं.

यः प्रीणयेत्सुचारितैः पितरं सपुत्रो यद्भर्तुरेव हित-
मिच्छति तत्कलत्रं ॥ तन्मित्रमापदि सुखे च सम-
क्रियं यदेतन्नयं जगति पुण्यकृतो लभते ॥ ६८ ॥

अर्थ - जो चांगल्या आचरणें करून आई वापाला प्रसन्न
करील तोच पुत्र, जो भ्रताराचेंच हित इच्छित्ये तीच पत्नी
आणि जो संपत्तीच्या व गरीबीच्या वेळेस सारखा वागतो
तोच मित्र परंतु जगामध्ये या तीन गोष्टी पुण्यवेंत पावतात.

सज्जनप्रशंसा वर्णनं स्वधरा वृत्तं.

नम्रत्वेनोन्नमन्तः परगुणकथनैः स्वान्गुणान्ख्याप-

यंतः स्वार्थान्सम्पादयन्तो विततप्रियतरारंभयत्राः
परार्थे ॥ क्षांत्यैवाऽऽक्षेपरूक्षाक्षरमुखरमुखान् दुर्मु-
खान्दूषयंतःसन्तःसाश्चर्यचर्या जगति बहुमताःक-
स्य नाभ्यर्चनीयाः ॥ ६९ ॥

अर्थ - नम्रत्वे कर्हूनच मोठेपणा पावणारे दुसऱ्याचे गुण वाखाणीत असतां आपले गुण प्रसिद्ध करणारे आपल्या मनां-
तील स्वार्थ संपादन करणारे दुसऱ्यासाठीं फार विस्तृत आणि
परम प्रियकारक कृत्याचे आरंभा विषयीं झटणारे आणि निंद्य
रूपी जी तिखट अक्षरें त्यांच्या योगें कर्हून वाचाळ आहेत
मुखें ज्यांचीं अशा दुष्ट मूर्खांस क्षमेनेच घाणेरें कर्हून टाक-
णारे असे आश्चर्य कारक आचरणाचे या जगामध्ये बहुत मा-
न्य सज्जन कोणास पूज्य नव्हेत सर्वांसच पूज्य आहेत. ६९

सुजन प्रशंसा समाप्ता ॥

वृक्षदृष्टान्त पूर्वकं परोपकारिणां स्वभाव वर्णनं वंशस्थ वृत्तं.

भवंति नम्रास्तरवः फलोद्गमे नवांबुभिर्भुमिविलं -
विनो घनाः ॥ अनुद्धताः सत्पुरुषाः समृद्धिभिः
स्वभाव एवैष परोपकारिणां ॥ ७० ॥

अर्थ - फलांच्या भारें कर्हून वृक्ष नम्र होतात, नव्या उद-
कें कर्हून मेघतर भारीच खालीं येतात, आणि सत्पुरुष समृ-
द्धीच्या योगें कर्हून उन्मत्तपणानें रहित होतात तस्मात् प-
रोपकाराचा हा स्वभावच आहे. ७०

परोपकार प्रशंसा वर्णनं उपजाति वृत्तं .

श्रोत्रं श्रुतेनैव न कुंडलेन दानेन पाणिर्न तु कंकणेन ॥

विभाति कायः करुणापराणां परोपकारैर्न तु चंदनेन ७१

अर्थ—कान बहुश्रुतपणानेच शोभतात, नुसत्या कुडकीने नाही, हात दानेकरून, कंकणाने नाही. आणि करुणापर जनांचा देह परोपकारे करून शोभतो चंदनाने शोभत नाही.

सन्मित्रलक्षणवर्णनं वसंततिलकावृत्तं .

पापान्निवारयति योजयते हिताय गुह्यं च गुह्यति

गुणान्प्रकटं करोति ॥ आपद्गतं न च जहाति ददा-

ति काले सन्मित्रलक्षणमिदं प्रवदंति संतः ॥ ७२ ॥

अर्थ—पापा पासून निवारण करतो, हिता विषयी यो जना करितो गुणप्रगट करितो, संकटांत सोडीत नाही आणि वेळेस देतो हे लक्षण चांगल्या मित्राचे होय असे संत ह्मणतात.

सज्जन प्रशंसा वर्णनं वसंततिलका वृत्तं .

पद्माकरं दिनकरो विकचीकरोति चंद्रो विकासय-

ति कैरवचक्रवालम् ॥ नाभ्यर्थितो जलधरोपि जलं

ददाति संतः स्वयं परहिताभिहिता भियोगाः ॥ ७३ ॥

अर्थ—सूर्य, कमळांचे समूहास फुलवितो; चंद्र रात्रि विकासी कमळांच्या समुदायास फुटवितो आणि मेघ मागितल्या वांचून पाणी देतो; तस्मात् परक्यांच्या हिता विषयी सज्जन

आपल्या आपणच उद्योग आरंभितात. ॥ ७२ ॥

परोपकार वर्णनं शार्दूलविक्रीडितं वृत्तं.

एते सत्पुरुषाः परार्थं घटकाः स्वार्थं परित्यज्य ये
सामान्यास्तु परार्थं मुद्यमभृतः स्वार्था विरोधेन ये ॥
तेऽमी मानुषराक्षसाः परहितं स्वार्थाय निघ्नन्ति ये
ये निघ्नन्ति निरर्थकं परहितं ते के न जानीमहे ॥ ७४ ॥

अर्थ—जे कोणी आपलें काम सोडून पर कार्या करितां झटतात ते सत्पुरुष होत व जे आपले स्वार्थास विरोध नयेतां परक्या साठीं उद्योग करितात ते सामान्य पक्षांतले आणि जे आपल्या स्वार्था करितां परहिताचा नाश करितात ते मनप्यरूपी राक्षस होत वरें जे निरर्थक परहिताचा नाश करितात ते कोण हें आह्मी जाणत नाहीं. ७४

सुजनमित्रता वर्णनं शार्दूलविक्रीडितं वृत्तं.

क्षीरेणात्मगतोदकायः हि गुणा दत्ताः पुरा तेखिलाः
क्षीरे तापमवेक्ष्य तेन पयसा स्वात्मा कृशानो हुतः ॥
गंतुं पावकमुन्मनस्तद भवत्तदृष्ट्वा तु मित्रापदं युक्तं ते-
न जलेन शाम्यति सतां मैत्री पुनस्त्वीदृशी ॥ ७५ ॥

अर्थ—दूध आपल्यामध्ये पाणी येतांच पहिल्यानें त्याला आपले सगळे गुण देतें मग दुधावर अग्नीचा ताप होतांच त्यातें पाहून दुग्धरूप झालेलें पाणी जें त्यानें आपलें शरीर

अग्नीवर जाळून टाकिलें तेव्हां मित्रांचे हाल पाहून दुग्ध अ-
ग्नीत उडी घालण्या करितां उत्सुक होऊन ओतूं जातें. मग
पुनः पाण्याशीं मिळालें असतां शांत होतें तस्मात् सज्जनांची
मैत्री अशी असते. ७५

सागरान्योक्त्याह वर्णनं पृथ्वी वृत्तं .

इतः स्वपिति केशवः कुलमितस्तदीयद्विषामितश्च
शरणार्थिनां शिखरिणां गणाः शेरते ॥ इतोऽपि
वडवानलः सह समस्तसंवर्तकै रहो विततमूर्जितं भ-
रसहं च सिंधोर्वपुः ॥ ७६ ॥

अर्थ - एका बाजूस केशव निद्रा करितो आणि एका
बाजूस त्याचेच वैन्यांचें कुल आहे, बरें आणखीं एकीकडे
प्रलय करणाऱ्या गणांसहवर्तमान वडवानल आणि दुसरीकडे
शरण आलेले पर्वत, पक्ष्यांचे समुदाय निद्रा करितात. पहा !
कायतरीहो समुद्राचें शरीर मोठें विस्तृत आणि भार सो-
सणारें आहे. ॥ ७६ ॥

साधुत्व लक्षण वर्णनं शार्दूलविक्रीडितं वृत्तं .

तृष्णां छिधि भज क्षमां जहि मदं पापे रतिं मा कृ-
थाः सत्यं ब्रह्मनुयाहि साधुपदवीं सेवस्व विद्वज्ज-
नान् ॥ मान्यान्मानय विद्विषोप्यनुनय प्रच्छादय
स्वान्गुणान् कीर्तिं पालय दुःखिते कुरु दया मे-
तत्सतां लक्षणं ॥ ७७ ॥

अर्थ - तृष्णा छेदून टाक, क्षमाधर, मद जिंक, पापावर रति धरूनको, खरें बोल; थोरांचे मार्गास लाग, विद्वानांची सेवाकर, मान्यांस मान दे, शत्रूंचे ठायीं ही नम्रता धर, आपले गुणांचें आच्छादन कर. कीर्तीपाळ आणि दुःखितांवर दया कर, कां कीं हें साधूंचें लक्षण आहे ह्मणून. ॥ ७७ ॥

पाठ ॥ दुसरे पुस्तकावरील. ॥ तृष्णां० ॥ मेतत्स-
तांचेषुितम् ॥ अर्थ - कारणांकीं, हें साधूंचें आचरण आहे
यास्तव वरकड अर्थ तोच.

साधुत्व वर्णनं मालिनी वृत्तं.

मनसि वचसि काये पुण्यपीयूषपूर्णास्त्रिभुवनमुपका
रश्रेणिभिःप्रीणयंतः ॥ परगुणपरमाणूनपर्वतीकृत्य
नित्यं निजहृदि विकसंतः संति संतः कियंतः ॥ ७८ ॥

अर्थ - मनाचे ठायीं, वाचेचे ठायीं, आणि देहाचे ठायीं,
पुण्यामृतेकरून परिपूर्ण आणि त्रिभुवनाला उपकारांच्या मा-
ळानीं खुशाल करणारे व परगुणाचे परमाणूस पर्वता प्रमाणें
करून आपले मनांत हर्ष पावणारे असे संत कितीकसे आहे-
त ? थोडेच आहेत फार नाहींत. ॥ ७८ ॥

प्रकारांतरेण साधुत्व वर्णनं वसंततिलका वृत्तं.

किं तेनं हेमगिरिणा रजताद्रिणा वा यत्ताश्रिता-
श्च तरवस्तरवस्त एव ॥ मन्यामहे मलयमेव यदा-
श्रयेण कंकालनिंबकुटजा अपि चंदनाःस्युः ॥ ७९ ॥

अर्थ — तो सोन्याचा डोंगर असून काय उपयोग अथवा रुप्याचा पर्वत असून तरी काय उपयोग कारण कीं, ज्यांचे आश्रित वृक्ष जशाचे तसेच आहेत कोणीएक मोठे पणा पावले नाहीत तर आर्क्षीं मलयगिरीसच मानितों कारण कीं, पहा ज्याचे आश्रयानें कंकोल वृक्ष लिवारे आणि इतर कडू वृक्षही चंदन होतात ह्मणून. ॥ ७९ ॥

धैर्य प्रशंसा वर्णनं उपजाति वृत्तं.

रत्नैर्महाहैस्तुतुर्पुर्न देवा न भेजिरे भीमविषेण भी-
तिं ॥ सुधां विना न प्रययुर्विरामं न निश्चिता
र्थाद्विरमंति धीराः ॥ ८० ॥

अर्थ — लक्ष्मी कौस्तुभ इत्यादि महत् योग्य रत्नापासून देव तादृश संतोष पावले नाहीत व भयंकर विषापासून भीती ही पावले नाहीत आणि अमृता वाचून स्वस्थही बसले नाहीत तस्मात् धीरवाने जे आहेत ते निश्चित गोष्ट तडीस पोंचविल्या शिवाय स्वस्थ बसत नाहीत. ॥ ८० ॥

कार्यार्थीवर्णनं शिखरिणी वृत्तं.

क्वचिद्भूमौ शय्या क्वचिदपि च पर्यकशयनं क्वचि-
च्छाकाहारी क्वचिदपि च शाल्योदनरुचिः ॥ क्वचि-
त्कंथाधारी क्वचिदपि च दिव्यांबरधरो मनस्वी
कार्यार्थी न गणयति दुःखं न च सुखं ॥ ८१ ॥

अर्थ — क्वचित् भूमीवर निजणारा आणि क्वचित् पलंगावर

निजणारा क्वचित् भाजी खाणारा क्वचित् भाताचे ओदनाची
रुची पाहणारा क्वचित् गोधडी पांघरणारा आणि कोठें दिव्य
वस्त्रें धारण करणारा या प्रमाणें योगी अथवा कार्यार्थी मनु-
ष्य मनामध्ये दुःख अथवा सुख गणित नार्हात . ॥ ८१ ॥

स्वभाव वर्णनं शार्दूलविक्रीडितं वृत्तम् .

ऐश्वर्यस्य विभूषणं सुजनता शौर्यस्य वाक्सय्यमो
ज्ञानस्योपशमः श्रुतस्य विनयो वित्तस्य पात्रे व्ययः ॥
अक्रोधस्तपसः क्षमा प्रभवितुर्धर्मस्य निर्व्याजता स-
र्वेषामपि सर्वकारणमिदं शीलं परं भूषणं ॥ ८२ ॥

अर्थ - ऐश्वर्याचें भूषण सुजनता, शौर्याचें बडबडकरणें,
ज्ञानाचें यथास्थित क्रिया करणें, विद्येचें नम्रता, द्रव्याचें
सत्पात्री व्यय करणें, तपाचें अक्रोध, सामर्थ्याचें क्षमा, आ-
णि धर्माचें निष्कपटपणा, या प्रकारें हीं भूषणें आहेत आणि
उत्तम स्वभाव जी आहे तो सर्वांचें कारण असून परम भू-
षण आहे . ॥ ८२ ॥

धीर प्रशंसा वर्णनं वसंततिलका वृत्तम् .

निंदंतु नीतिनिपुणा यदि वा स्तुवंतु लक्ष्मीः समा-
विशतु गच्छतु वा यथेष्टं ॥ अद्यैव वा मरणमस्तु युगां-
तरे वा न्याय्यात्पथः प्रविचलंति पदं न धीराः ॥ ८३ ॥

अर्थ - नीतीमध्ये निपूण जे आहेत ते निंदा करोत अ-
थवा स्तुती करोत; लक्ष्मी येवो अथवा जावो अथवा जसें ति-

ला आवडेल तसें करो किंवा आजच मरण येवो अथवा दुस-
ऱ्यां युगांत येवो परंतु न्याय मार्गापासून नीतिमान् एकही
पाऊल टाकीत नाहींत . ॥ ८३ ॥

दैव प्रशंसा वर्णनं शार्दूलविक्रीडितं वृत्तम् .

भग्नशस्य करंडपीडिततनोम्लानेन्द्रियस्य क्षुधा कृ-
त्वाखुर्विवरं स्वयं निपतितो नक्तं मुखे भोगिनः ॥

तृप्तस्तत्पिशितेन सत्वरमसौ तेनैव यातः पथा लोकाः
पश्यत दैवमेव हि वृषां वृद्धौ क्षये कारणं ॥ ८४ ॥

अर्थ - एक सर्प गारुड्यानें धरून करंडित घातला होता
तो खाण्या विषयीं निराश आणि करंडीमध्ये पीडित शरीर
जाहलेला, क्षुधेनें इंद्रिये म्लान जाहलेला असा असतां उंदी-
र करंडीला भोंक पाडून आपण होऊन रात्रीचाठायीं स-
र्पाच्या मुखांत जाऊन पडला, मग तो सर्प त्याच्याच मांसें
करून तृप्त होत्साता लौकर त्याच मार्गानें निघून गेला, त-
स्मात् अहो लोकहो पहा नरांचें दैवच वृद्धीस अथवा क्षयास
कारण आहे . ॥ ८४ ॥

स्वभाव वर्णनं अनुष्टुब् वृत्तम् .

पातितोपि कराघातैरुत्पतत्येवकंदुकः ॥ प्राये-

ण साधुवृत्तानाम् स्थायिन्यो विपत्तयः ॥ ८५ ॥

अर्थ - हाताच्या तडाख्यानें जरी खालीं पाडिला तथापि
चेंडू वरच उडतो, त्या प्रमाणेंच चांगल्या स्वभावाचे जे आहे

त त्याच्या विपत्ती बहुत करून राहात नाहींत . ॥ ८५ ॥

उद्योग प्रशंसा वर्णनं अनुष्टुब् वृत्तम् .

आलस्यं हि मनुष्याणां शरीरस्थो महात्रिपुः ॥

नास्त्युद्यमसमो बंधुः कुर्वाणो नावसीदति ॥ ८६ ॥

अर्थ - आळस जो आहे तो मनुष्यांच्या शरिरांत राहणा-
रा मोठा शत्रु आहे . आणि उद्योगा सारिखा आस नाही .
कारण की, त्यास करणारा कष्ट पावत नाही . ॥ ८६ ॥

सज्जन प्रशंसा वर्णनं आर्या वृत्तम् .

छिन्नोऽपि रोहति तरुःश्रंद्रःक्षीणोपिवर्धतेलोके ॥

इति विमृशंतः संतः संतप्यंते न ते विपदा ॥ ८७ ॥

अर्थ - तोडलेला ही वृक्ष पुनः फुटतो आणि चंद्र क्षीण
जरी जाहला तरी वृद्धिपावतो . या प्रकारें विचार करणारे
सज्जन संताप पावत नाहींत . ॥ ८७ ॥

दैवप्रशंसा वर्णनं शार्दूलविक्रीडितं वृत्तम् .

नेता यस्य बृहस्पतिः प्रहरणं वज्रं सुराः सैनिकाः

स्वर्गो दुर्गमनुग्रहः किल हरैरेरावतो वारणः ॥ इ-

त्यैश्वर्यवलान्वितोऽपि बलभिद्भयःपरैः संगरे तद्यु-

क्तं वरमेवदैव शरणं धिग्धिग्वृथा पौरुषं ॥ ८८ ॥

अर्थ - ज्याचा गुरु बृहस्पती, आयुध वज्र , फौज देव,
स्वर्गकिला, हरीचा पूर्णअनुग्रह आणि हत्ती ऐरावत, याप्र-

कारं आश्चर्यं कारकं साहित्याने युक्तं असतांही इंद्रु बलिष्ठं
शत्रूनीं युद्धांतं पराभविला तस्मात् निश्चये करून दैवच परम
साधन होय आणि पराक्रम जो आहे तो व्यर्थ आहे. <<

पाठ ॥ दुसरे पुस्तकावरील ॥ नेता० तद्यत्तं वर-
मेवदेवशरणं धिग्धिग् ॥

अर्थ—तस्मात् दैवास शरण असावे हेंच योग्य आणि
पौरुषांस धिक्कार असो. वरकड अर्थ तोच.

धर्माधीनत्व वर्णनम् अनुष्टुप् वृत्तम्.

कर्मायत्तं फलं पुंसां बुद्धिः कर्मानुसारिणी ॥ तथाऽ-
पि सुधिया भाव्यं सुविचार्यैव कुर्वता ॥ ८९ ॥

अर्थ—कर्मानुसार फळ होते आणि बुद्धीही कर्मानुसारच
होत्ये. ही गोष्ट तर खरीच तथापि बुद्धिमंताने उत्तम विचार
करूनच आचरण करित असावे. ८९

दैवाख्यानम् शार्दूलविक्रीडितं वृत्तम्.

खल्वाटो दिवसेश्वरस्य किरणैः संतापितो मस्तके
वाञ्छन्देशमनातपं विधिवशात्तालस्य मूलं गतः ॥
तत्रोच्चैर्महताफलेन पतता भग्नं सशब्दं शिरःप्रायो
गच्छति यत्र भाग्यरहितस्तत्रापदांभाजनं ॥ ९० ॥

अर्थ—ज्याच्या मस्तकावर केंश नाहीत असा कोणी एक
पुरुष सूर्याच्या किरणाही करून मस्तकाचेठायीं संताप पाव-

ला असतां उष्ण रहित स्थानाची वांच्छा करीत होत्साता दैववशात् ताडाच्या मुळाशीं गेला परंतु; तेथें ही जातांक्षणींच उंचावरून पडणाऱ्या मोठ्या ताडफळाच्या योगें करून शब्द करीत होत्साता डोकें फुटून गेलें, तस्मात् भाग्यरहित जेथें जेथें जातो तेथें तेथें बहुतकरून आपत्तीस पात्र होतो .

पाठ ॥ दुसरे पुस्तकावरील ॥ खल्वा० प्रायो ग-
च्छति यत्र भाग्यरहितस्तत्रैव यांत्यापदः ॥

अर्थ—जेथें भाग्यरहित जातो तेथेंच बहुत करून आपत्तीही चालून जातात . वरकड अर्थ तोच .

दैवाख्यानम् वर्णनं द्रुतविलंबितं वृत्तं .

गजभुजंगयोरपि बंधनं शशिदिवाकरयोर्ग्रहपीड-
नं ॥ मातिमतां च विलोक्य दरिद्रतां विधिरहो
बलवानिति मे मातिः ॥ ९१ ॥

अर्थ—हत्ती आणि भुजंग.यांस बंधन, चंद्रमा व दिवा-
कर यांस ग्रहांची पीडा आणि बुद्धिमंतास दरिद्रता इतकीं
पाहून, अहो दैव बलवत्तर आहे, असें मला वाटतें थोर ज्ञा-
ले ह्मणून त्यांस दैवाची पीडा होत नाही असें नाही. तस्मात्
सर्वापेक्षां दैवच थोर . ९१

दैवाख्यानं वर्णनं द्रुतविलंबितं वृत्तं .

सृजति तावदशेषगुणाकरं पुरुषरत्नमलंकरणं भु-

वः ॥ तदपि तत्क्षणभंगि करोति चेदहह कष्टम-
पाण्डितता विधेः ॥ ९२ ॥

अर्थ - सकळ गुणांची खाण आणि पृथ्वीचे भूषण असे
पुरुष रत्न उत्पन्न करतो आणि तेही क्षणभंगुर करतो तर हा
काय हो ब्रह्मदेवाचा वेडेपणा .॥९२॥

दैवप्रशंसा वर्णनं शार्दूलविक्रीडितं वृत्तं .

पतं नैवयदा करीरविटपे दोषो वसन्तस्य किं नो -
लूक्रोप्यवलोकते यदि दिवा सूर्यस्य किं दूषणं ॥
धारा नैव पतंति चातकमुखे मेघस्य किं दूषणं य-
त्पूर्वं विधिना ललाटलिखितं तन्मार्जितुं कः क्षमः ॥९३

अर्थ - वसन्त कालीं कारवीच्या झाडावर पानही नाही
ह्मणून वसन्त ऋतूकडे काय अपराध ? जर घुबडाला दिव-
सास दिसत नाही तर सूर्यास काय दूषण ? आणि चातक
पक्ष्याच्या मुखांत जलाच्या धारा पडत नाहीत ह्मणून मेघा-
चा काय अपराध ? तर जे पूर्वी ब्रह्मदेवाने कपाळीं लिहिले
आहे ते दूर करण्यास कोण समर्थ आहे कोणी नाही. ॥९३॥

कर्म प्रशंसा वर्णनम् शिखरिणी वृत्तं .

नमस्यामो देवान्नु हतविधेस्तेऽपि वशगा विधिर्व-
द्यः सोऽपि प्रतिनियतकर्मैकफलदः ॥ फलं क-
र्मायत्तं किममरगणैः किं च विधिना नमस्तत्क-

र्मभ्यो विधि रपि न येभ्यः प्रभवति ॥ ९४ ॥

अर्थ - देवांस नमस्कार करूं ह्यटलें तर नको, कारण कीं, तेही ब्रह्मदेवाच्या स्वाधीन आहेत, वरें ब्रह्मदेवाला नमस्कार करूं तर त्यासही नको, कारण कीं, तो नेमलेलेंच फळ देणारा आहे आणि तें फळ कर्माच्या स्वाधीन आहे, वरें तर आपणांस देवांची काय गरज आणि ब्रह्मदेवाजवळ तरीं आपलें काय आहे तस्मात् ज्यापेक्षां ब्रह्मदेवही समर्थ होत नाहीं अशीं जीं कर्में त्यांस नमस्कार असो. ॥ ९४ ॥

पूर्वकर्म प्रशंसा वर्णनं शार्दूलविक्रीडितं वृत्तं.

ब्रह्मा येन कुलालवन्नियमितो ब्रह्मांडभांडोदरे वि-
ष्णुर्येन दशावतारगहने क्षिप्तो महासंकटे ॥ रुद्रो
येन कपालपाणिपुटके भिक्षाटनं कारितः सूर्यो भ्रा-
म्यति नित्यमेव गगने तस्मै नमः कर्मणे ॥ ९५ ॥

अर्थ - ज्यानें ब्रह्मदेव कुंभारा प्रमाणें या ब्रह्मांडरूपी भांड्याचा पोटांत नेमून ठेविला आहे आणि ज्यानें विष्णुस दशावताररूप मोठ्या अरण्यांत ठाकून दिलें आणि रुद्र कपालयुक्त हस्त अंजली मध्यें भिक्षेप्रत फिरणारा करिवला आणि सूर्य सार्वकाळ आकाशांतच भ्रमण करितो आहे. असें जें कर्म त्यांस नमस्कार असो. ॥ ९५ ॥

दैवाख्य वर्णनं वसंततिलका वृत्तं.

नैवाकृतिः फलति नैव कुलं न शीलं विद्याऽपि नैव

न च यत्र कृताऽपि सेवा भाग्यानि पूर्वतपसा खलु
 संचितानि काले फलंति पुरुषस्य यथैव वृक्षाः ॥९६॥
 अर्थ - देहाचा सुंदरपणा फलद्रुप होत नाही, आणि कुल
 नाही, स्वभाव नाही आणि विद्याही नाही मोठ्या यत्नाने के-
 लेली सेवाही नाही तरमग कायफळ देते असे ह्मणालतर
 पूर्वीच्या तपाने सांचिवलेली पुरुषांचीं भाग्ये ह्मणजे उदय
 काळी वृक्षासारखीं फळे देतात . ॥ ९६ ॥

पूर्वपुण्यानि सर्वत्र रक्षंतीत्याह वर्णनम् उपजाति वृत्तम् .
 वने रणे शत्रुजलाग्निमध्ये महार्णवे पर्वतसंकटे वा ॥ सु-
 संप्रमत्तं विषमस्थितं वा रक्षंति पुण्यानि पुरा कृतानि ९७
 अर्थ - वन, रण, शत्रु, जल व अग्नी यां मध्ये आणि
 समुद्रांत, पर्वतादि अवघड ठिकाणीं निजल्यास, भ्रांत झाले-
 ल्यास आणि संकटांत पडलेल्यास पूर्वी केलेलीं पुण्ये रक्ष-
 ण करितात . ॥ ९७ ॥

संक्रिया वर्णनम् शार्दूलविक्रीडितं .

या साधूंश्च खलान्करोति विदुषो मूर्खान्हितान्द्वेषिणः
 प्रत्यक्षं कुरुते परोक्षममृतं हालाहलं तत्क्षणात् ॥ ता-
 माराधयसंक्रियां भगवतीं भोक्तुं फलं वाञ्छितं हे सा-
 धोव्यसनैर्गुणेषु विपुलेष्वास्थां वृथामा कुंथा ॥ ९८ ॥
 अर्थ - जी खलांस साधू करित्ये, मूर्खांस ज्ञानी करित्ये,
 द्वेष्यांस हितकारक करित्ये, अप्रत्यक्ष जी वस्तू ती प्रत्यक्ष

करित्ये, विषाते अमृत करित्ये अशी जी सक्रिया रूपिणी भगवती तिचे आराधन, मनांत इच्छिलें फळ भोगावयास पाहिजे असल्यास कर. आणि हे सत्पुरुषा, तूं बहुत गुणा विषयीं प्रीति करून व्यर्थ अस्था करूं नको. ॥ ९८ ॥

दैवाख्यवर्णनं मालिनी वृत्तम्

गुणवद्गुणवद्वा कुर्वता कार्यमादौ परिणतिरवधार्या यत्रतः पंडितेन ॥ अतिरभसकृतानां कर्मणामाविपत्तेर्भवति हृदयदाही शल्यतुल्यो विपाकः ॥९९॥

अर्थ - चांगलें अथवा वाईट कांहीं एक कर्म करावयास जो अनुसरेल त्या पंडितानें आदी त्या कर्माचा परिणाम यत्नानें पहावा कारण कीं, फार त्वरेनें केलेल्या कर्मांत विपरीतपणा होऊन त्या कर्माचा परिपाक ह्यणजे फळ, मरण पर्यंत हृदयाला जाळणाऱ्या शल्या प्रमाणें ह्यणजे बाणाच्या अग्रा प्रमाणें होतें. ॥ ९९ ॥

दैवाख्यानम् स्वग्धरा वृत्तम्.

स्थाल्यां वैदूर्यमय्यां पचति तिलकणांश्चन्दनैरिन्धनाद्यैः सौवर्णैर्लांगलाग्रैर्निखनति वसुधामर्कमूलस्य हेतोः ॥ कृत्वा कर्पूरखंडान्वृत्तिमिह कुरुते कोद्रवाणां समंतात्प्राप्येमां कर्मभूमिं न चरति मनुजो यस्तपो मंदभाग्यः ॥ १०० ॥

(५०)

भर्तृहरिकृतम्.

अर्थ—जो सत्कर्म सोडून दुसरें आचरण करतो तो कसा? जसें काय रत्नजडित तपेली मध्ये चंदनादि काष्ठादिकें करून तिळांचे दाणे शिजवितो, अथवा सोन्याचा फाळ नांगरास घालून त्यानें रुईच्या मुळ्यांचे प्राप्ती करितां जमीन नांगरतो, अथवा कापुराच्या वृक्षांचा समुदाय तोडून भोंवते हरीक पेरितो, तस्मात् ह्या कर्मभूमीवर अन्मास येऊन जो मनुष्य तपाचें आचरण करित नाही तो दैवहीन, स्वहितार्ते जाणत नाही असा जाणावा. १००

दैवाख्यानम् शार्दूलविक्रीडितं वृत्तम्.

मज्जत्वंभासि यातु मेरुशिखरं शत्रूंजयत्वाहवे वा-
णिज्यं कृपिसेवनादि सकलाविद्याः कलाः शिक्ष-
ताम् ॥ आकाशं विपुलं प्रयातु खगवत्कृत्वा प्रयत्नं-
महान्नाभाव्यं भवती हकर्मवशतो भाव्यस्य नाशः
कुतः ॥ १०१ ॥

अर्थ—पाण्यांत बुडी मारून खाली जावो किंवा मेरूच्या मस्तकावर चढो किंवा रणांत शत्रूंतें जिंकून जावो, आणि वैश्यांचें कर्म शेतकी, चाकरी इत्यादिकरो, आणि चौदा विद्या, चौसष्ट कळा शिको आणि आकाशांत सूर्या प्रमाणें मोठा प्रयत्न करून संचार करो; तथापि कर्माच्या स्वाधीनपणा मुळें जी नहोणारी गोष्ट ती होत नाही. मग होणारे गोष्टीचा नाश तरी कसा होईल कधीच होणार नाही. १०१

नीति शतकम् -

(६१)

दैवाख्यानम् वसन्ततिलका वृत्तम् .

भीमं वनं भवति तस्य पुरं प्रधानं सर्वे जनाः सु-
जनतामुपयांति तस्य ॥ कृत्स्ना च भूर्भवति सन्निधि-
रन्नपूर्णा यस्यास्ति पूर्वसुकृतं विपुलं नरस्य ॥ १०२ ॥

अर्थ - मयंकर अरण्य ही त्यास श्रेष्ठ नगर होतें आणि सगळे लोक त्यास सालस होतात. व संपूर्ण भूमी उत्तम ठे-
वा आणि रत्ने यांहीं करून पारिपूर्ण होत्ये; ज्या नरांचें पूर्वी चें पुष्कळ सुकृत आहे त्यास असें होतें. १०२

प्रत्यंतरे श्लोकाः - दुसरे पुस्तकावरील अधीक श्लोक .

सामान्य नीति वर्णनम् शार्दूलविक्रीडितं वृत्तम् .

को लाभो गुणिसंगमः किमसुखं प्राज्ञेतरैः संगतिः
का हानिः समयच्युतिर्निपुणता का धर्मतत्त्वे रतिः ॥
कः शूरोविजितेन्द्रियः प्रियतमा काऽनुव्रता किं धनं वि-
द्या किं सुखमप्रवासगमनं राज्यं किमाज्ञाफलं ॥ १०३ ॥

अर्थ - लाभ कोणता तर गुणिजनांची संगती, दुःख को-
णतें तर अज्ञ जनांचा समागम, हानी कोणती तर प्रसंगी
चुकणें, निपुणपणा कोणता तर स्वधर्म तत्वज्ञान यांच्या ठा-
यी रत असणें, शूर कोण तर इंद्रियें जिंकणारा, प्रियकर
कोणती तर आपलेवरच मन ठेवणारी, धन कोणतें तर विद्या,
सुख कोणतें तर प्रवासास न जाणें, राज्य कोणतें तर आज्ञा
च. लणें. १०३

विवेकी पुरुषस्य द्वेगती भवतीत्याह वर्णनं अनुष्टुप् वृत्तं.

मालतीकुसुमस्येव द्वे गती ह मनस्विनः ॥ मूर्ध्नि
सर्वस्य लोकस्य शीर्यते वन एव वा ॥ १०४ ॥

अर्थ - मोगरीच्या फुला प्रमाणें दोन अवस्था थोरांस होतात. त्या कोणत्या? एक सकळ लोकांच्या मस्तकावर वास करणें अथवा वनांतच सुकून जाणें अशा दोन आहेत. १०४

सज्जनप्रशंसा वर्णनं आर्या वृत्तम्.

अप्रियवचनदरिद्रैः प्रियवचनाढ्यैः स्वदारपरितुष्टैः ॥

परपरिवादनिवृत्तैः क्वचित्क्वचिन्मंडिता वसुधा ॥ १०५ ॥

अर्थ - कठोर भाषणांचें दरिद्र पडलेलें, प्रिय भाषणच कोणी एक धन तेणेंकरून संपन्न आपले स्त्रीवर संतुष्ट आणि दुसऱ्याच्या निंदे पासून माघारे फिरलेले असे जे त्यांहीं करून पृथ्वी कोठें कोठें भूषित आहे. १०५

धैर्यगुण वर्णनं उपजाति वृत्तम्.

कदार्थितस्यापि हि धैर्यवृत्तेर्न शक्यते धैर्यगुणः

प्रमाष्टुम् ॥ अधोमुखस्यापि कृतस्य वन्हेर्नाधः

शिखा याति कदाचिदेव ॥ १०६ ॥

अर्थ - धीर स्वभावाचे पुरुषांस जरी 'अपमान करून परम संकटा प्रत नेलें तथापि त्याचा धैर्य गुण नाहींसा कर्त नाहीं. यास दृष्टांत - पहा-अग्नीचें मुख अधोभागीं जरी के-

लें तरी त्याच्या ज्वाला कदापि खालीं होत नाहींत त्या वरच जात असतात. १०६

धीर पुरुषः सर्वं जगद्रशीकरोती त्याह वर्णनम्
वसंततिलका वृत्तम्.

कांताकटाक्षविशिखा न दहंति यस्य चित्तं न निर्द-
हति कोपकृशानुतापः ॥ कर्षति भूरिविषयाश्च न लो-
भपाशैर्लोकत्रयं जयति कृत्स्नमिदं स धीरः ॥ १०७ ॥

अर्थ—स्त्रीचे कटाक्षत्राण ज्याच्या चित्तास भेद करीत ना-
हींत व कोप रूपी अग्नि ज्याचें चित्त जाळीत नाहीं आणि
महान् विषय लोभ पाशांहीं करून ज्याचें चित्त आकर्षण
होत नाहीं असा जो धीर तो सकळ त्रैलोक्य जिंकितो असें
जाणावें. १०७

शूर वर्णनं अनुष्टुब् वृत्तम्.

एकेनापि हि शूरेण पादाक्रांतं महीतलं ॥ क्रि-
यते भास्करेणैव स्फारस्फुरिततेजसा ॥ १०८ ॥

अर्थ—जर शूर आहे तर एकाचें ही पृथ्वीची पाठ जिं-
किली जात्यें, जशी सूर्याच्या दैदीप्यमान तेजें करून भूमी-
ची पाठ झळझळीत होत्ये तशी. १०८

स्वभाव वर्णनं शार्दूलविक्रीडितं वृत्तम्.

बन्निहस्तस्य जलायते जलनिधिः कुल्यायते तत्क्षणान्मेरुः

स्वल्पशिलायते मृगपतिः सद्यः कुरंङ्गायते ॥ व्यालौ
माल्यगुणायते विपरसः पीयूषवर्षायते यस्यांगेखि-
ललोकवल्लभतमं शीलं समुन्मीलति ॥ १०९ ॥

अर्थ - ज्यास अग्नी तत्क्षणीं जलवत् होतो आणि समुद्र
तत्क्षणीं लहानशा प्रवाहा प्रमाणें, मेरू तत्क्षणीं लहानशा
शिले प्रमाणें, सिंह तत्क्षणीं हरिणा प्रमाणे, सर्प तत्क्षणीं फु-
लांच्या माळे प्रमाणें आणि विपरस अमृत वृष्टी प्रमाणें होतो
सकल जनास विशेष आवडता स्वभाव ज्याचे आंगांत असतो
त्यास ह्या गोष्टी पूर्वी सांगितल्या प्रमाणें होतात . १०९

सज्जन प्रशंसा वर्णनं वसंततिलका वृत्तम् .

लज्जागुणौघजननीं जननीमिव स्वामत्यंतगुद्धहृद-
यामनुवर्तमानाम् ॥ तेजस्विनःसुखमसूनपि संत्यजं-
ति सत्यव्रतव्यसनिनो न पुनःप्रतिज्ञां ॥ ११० ॥

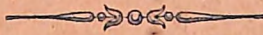
अर्थ - सत्यस्वभाव, व्रताचे ठायीं व्यसनी, आणि तेज-
स्वी जे पुरुष आहेत ते सुख आणि प्राण यांतें ही टाकितात.
परंतु लज्जा आणि गुण यांतें प्रसवणारी निष्कपट जीचें हृदय
आपणास अनकूल वर्तणारी आपल्या आई प्रमाणें जी आपली
प्रतिज्ञा तीस टाकीत नाहींत . ११०

इति भर्तृहरिणा विरचितं मूळ, प्राकृत टीका सहितं
नीति शतकं समाप्तम्

श्रीगणेशाय नमः

अथ भर्तृहरिकृतम्

वैराग्य शतकं प्रारभ्यते ।

हरस्य मंगलम् शार्दूलविक्रीडितं वृत्तम् .

चूडोत्तंसितचारुचंद्रकलिकाचंचच्छिखाभास्वरो ली-
लादग्धविलोककामशलभः श्रेयोदशाग्रे स्फुरन् ॥

अंतःस्फूर्जदपारमोहतिमिरप्राग्भारमुच्चाटयन् चेतः
सन्नानि योगिनां विजयते ज्ञानप्रदीपो हरः ॥ १ ॥

अर्थ - शिखेमध्ये श्रेष्ठत्वं करून तुज्या सारखी धारण
केलेली जी चंद्राची कला तिची स्फुरण पावणारी जी शिखा
तिणें करून देदीप्यमान आणि सहज दग्ध केला आहे चंच-
ल कामरूप शलभ (पतंग) ज्याणें आणि पुण्यावस्थेच्या
पुढें प्रकाशित होणारा आणि अंतर्गत प्रसिद्ध जो मोहरूपी
अंधकार त्याचे पर्वतास उचलून टाकणारा आणि ज्ञानें करून-
नच प्रकाशमान होणारा असा जो हर तो योग्यांच्या चित्त-
रूपी गृहामध्ये सर्वोत्कर्षे करून वर्तत आहे. ॥ १ ॥

कुपंडितनिंदा अनुष्टुप् वृत्तम्.

बोद्धारो मत्सरग्रस्ताः प्रभवः स्मयदूषिताः ॥

अबोधोपहताश्चान्ये जीर्णमंगे सुभाषितं ॥ २ ॥

अर्थ - ज्ञाते जे श्रोते ते मत्सरानें ग्रस्त केले आहेत आणि श्रीमंत जन गर्वानें भरलेले आणि इतर लोक तर अज्ञानानें नष्ट झाले तेव्हां सुभाषित (कवित्व) सहजच आंगच्या आंगीं जिरून गेलें कोणी पुसत नाही आणि श्रवण ही करीत नाही.

शांतरसनिर्देशवर्णनं शिखरिणी वृत्तं.

न संसारोत्पन्नं चरितमनुपश्यामि कुशलं विपाकः

पुण्यानां जनयति भयं मे विमृशतः ॥ महद्भिः

पुण्यौघैश्चिरपरिगृहीताश्च विषया महांतो जायंते

व्यसनमिव दातुं विषयिणां ॥ ३ ॥

अर्थ - संसार करण्यापासून काहीं हितकारक गोष्ट घडेल असें दिसत नाही आणि काम्य पुण्यकर्मांचें फळ विचार केलातर मला भय उत्पन्न करितें आणि मोठ्या पुण्याच्या योगें करून श्रीमंत लोकांनीं फारवेळ पर्यंत भोगलेले विषय विषयीं जनास दुःख देणारे होतात हाएक मोठा अनर्थ आहे.

तृष्णा निंदा शार्दूलविक्रीडितं वृत्तम्.

उत्खातं निधिशंकया क्षितितलं ध्माता गिरेर्धातवो

निस्तीर्णः सरितां पतिर्नृपतयो यत्रेन संतोषिताः ॥

वैराग्य शतकम् .

(३)

मंत्राराधनतत्परेण मनसा नीताः स्मशाने निशाः सं-
प्राप्तश्चवराटकोऽपि न मया तृष्णेऽधुना मुंच मां ॥ ४ ॥

अर्थ - ठेव्याच्या संशयानें पृथ्वीचें विदारण केलें. पारा,
हरताळ इत्यादिक पर्वताचे धातु फुंकिले. नद्यांचा पति समुद्र
तरलों. राजे मोठ्या प्रयत्नानें संतुष्ट केले आणि मंत्रसाधना
विषयी तत्पर अंतःकरणें करून स्मशानांत अनेक रात्री हर-
ण केल्या परंतु एक फुटकी कवडी ही मिळाली नाही तर हे
तृष्णे आतां तरी मला सोड . ॥ ४ ॥

तृष्णानिंदा शार्दूलविक्रीडितं वृत्तम् .

भ्रातं देशमनेकदुर्गविषमं प्राप्तं न किंचित्फलं त्यक्त्वा
जातिकुलाभिमानमुचितं सेवा कृता निष्फला ॥
भुक्तं मानविवर्जितं परगृहेसाशंकया काकवत्तृष्णे
जृम्भसिपापकर्मनिरते नाद्यापि संतुष्यसि ॥ ५ ॥

अर्थ - परम कठीण आणि अवघड असे अनेक देश फि-
रलों. परंतु कांहीं फळ प्राप्त झालें नाही व आपले जातीचा
आणि कुलाचा अभिमान सोडून सेवाकेली परंतु निष्फळ गेली
आणि कांहीं एक आदर नसतां परक्याच्या घरीं साशंक
होत्साता कावळ्या प्रमाणें उड्या खात गेलों असें असतां
अगे हे तृष्णे अजून कां तृप्त होत नाहीस आणि पापकर्मा
विषयी रत होऊन कशाला वाढतेस . ॥ ५ ॥

तृष्णा निंदा शिखरिणी वृत्तम् .

खलोल्लापाः सोढाः कथमपि तदाराधनपरैर्निगृह्यां-
तर्वाष्पं हसितमपि शून्येन मनसा ॥ कृताश्चित्तस्तंभः
प्रतिहतधियामंजलिरपि त्वमाशे मोघाशे किमपरम
तो नर्तयसि माम् ॥ ६ ॥

अर्थ - दुष्टांची नानाप्रकारची दुष्ट भाषणे आर्क्षी त्यांचे
सेवे विषयी तत्पर होऊन ती सोमून घेतली आणि मनांतून
तर रडू आले परंतु ते आवरून धरून मनांत कांहींएक हर्ष
नसता बाह्यात्कारे हसून दाखविले आणि दुष्ट बुद्धि लो-
कांच्याही मनो धारणा केल्या आणि हातजोडणे, पदर पस-
रणे, पायांपडणे हेही केले असे असतां अगे हे निष्फल आ-
शे यानंतर आणखी कां मला नाचवितेस . ॥ ६ ॥

भोगपद्धती वर्णनं शिखरिणी वृत्तम् .

अमीषां प्राणानां तुलितविसिनीपत्रपयसां कृते
किं नास्माभिर्विगलितविवेकैर्व्यवसितं ॥ यदा-
न्यानामग्रेद्रविणमदनिः शंकमनसां कृतं वीतव्रीडै-
र्निजगुणकथापातकमपि ॥ ७ ॥

अर्थ - जसा कमळाच्या पत्रावरचा जलाचा बिंदु चंचल
असतो तसा या जीवाचा भरवसा नाही, असे असतां या क्ष-
णभंगुर प्राणा साठी आर्क्षी अविचारीपणाने काय काय हो
केले नाही ! जे करूनये तेही केले, पहा जे द्रव्यवान् लोक

द्रव्याच्या मदेकरून भ्रांतमन झालेले त्यांच्या पुढे निर्लज्ज होऊन आपले गुणांचे जे वर्णन रूप पातक तेही कथन केले ते पातक नव्हे काय ? पातकच खरे. ७

भोगपद्धती उपजाति वृत्तम्.

भोगा न भुक्ता वयमेव भुक्तास्तपो न तप्तं वय-
मेव तप्ताः ॥ कालो न यातो वयमेव यातास्तृष्णा
न जीर्णा वयमेव जीर्णाः ॥ ८ ॥

अर्थ - भोग भोगिले नाहीत तर आर्ह्यांच भुक्त जाहलें ह्मणजे आमच्या जिवावर लोकांनीं सुख भोगिलें आणि आर्ह्यां ह्मणतारे मात्र झालें. तप तपलें नाही तर आर्ह्यांच संताप पावलें काळ गेला नाही तर आर्ह्यांच गत झालें आणि आशा जिरली नाही. अथवा वृद्ध झाली नाही तर आर्ह्यांच जिरलें अथवा जुने ह्मणतारे झालें. ८

शांतरस निर्देश उपजाति वृत्तम्.

भोगा न भुक्ता वयएवभुक्तं तपोनतप्तं वयएवतप्तं ॥
कालो न यातो वयएवयातं तृष्णा न जीर्णा
वयएव जीर्णम् ॥ ९ ॥

अर्थ - भोग भोगिले नाहीत तर आर्ह्यां आपलें वयच खा-
लें तप तपलें नाही तर वयच भाजून टाकिलें काळ गेला ना-
हीं तर वयमात्र निघून गेलें आणि आशा ह्मणतारी झाली ना-
हीं तर वय मात्र ह्मणतारें झालें अथवा खर्चून गेलें. ९

तृष्णा निंदा अनुष्टुप् वृत्तम् .

वलिभिर्मुखमाक्रांतं पलितैरंकितं शिरः ॥ गात्रा-
णि शिथिलायन्ते कृष्णैका तरुणायते ॥ १० ॥

अर्थ—पहा वळकट्या पडून तोंड व्याप्त झालें आणि ज-
सा कोणी मोठा अपराधी असतो त्याचे मस्तकावर चिन्हाचा
डाग देतात अथवा अपराधाचा कागद लिहून त्याचे मस्तका-
वर बांधितात तसेंच पिकलेल्या केसानीं शिर चिन्हित झालें
आणि आंगार्चीं गात्रें दिवसानु दिवस शिथिल होत चालली
आहेत परंतु तृष्णा मात्र तरुणी होते . १०

शरीरिणां मरणस्याति भयहेतुत्वं वर्णय शिखरिणी वृत्तम् .

निवृत्ता भोगेच्छा पुरुषबहुमानो विगलितः ।

समानाः स्वर्याताः सपदि सुहृदो जीवितसमाः ॥

शनैर्यद्युत्थानं घनतिमिररुद्धे च नयने । अहो

धृष्टःकायस्तदपि मरणापायचकितः ॥ ११ ॥

अर्थ—भोगाची इच्छा होईनाशी झाली, पुरुषपणाचा
मोठा अभिमान गळून गेला . आपल्या वयाचे स्वर्गास निवृत्त
गेले आणि प्राणप्रियजे मित्र होते तेही वेळ वारीच गेले आ-
णि काठीच्या आधारानें सावकाशपणीं उभें राहणें होतें झ-
टकर होत नाही व डोळे दाट अंधारानें बंद झाले अहो हो
असा देह मुळींच वाईट निरुपयोगी आहे तथापि मरणास
घात मानून भय सुटत नाही अथवा मुळींच शरीर वाईट घा-

गेरें आहे आणि त्यांत मरणाच्या घाताचें भय आहे कोणते वेळेस येईल कोणास कळे याचा भरवसा नाही याजकरितां ज्ञात्यानें ईश्वर भजनीं सर्वदा रत असावें. ॥ ११ ॥

तृष्णा निंदा वर्णनम् शार्दूलविक्रीडितं वृत्तम् .

आशानामनदी मनोरथजला तृष्णातरंगाकुला राग-
ग्राहवती वितर्कविहगा धैर्यद्रुमध्वंसिनी ॥ मोहावर्त-
सुदुस्तरातिगहना प्रोत्तुंगचिंतातटी तस्याः पार-
गता विशुद्धमनसो नंदंति योगीश्वराः ॥ १२ ॥

अर्थ - आशा ह्मणून कोणी एक नदीच होय, तीमध्ये मनोरथ हेच पाणी तृष्णा ह्या कोणी लाटा त्यांनीं करून झालेली प्रीती हीच कोणी मोठी गिळून टाकणारी मगरी होय. नांनाप्रकारचे जे वितर्क उठतात हेच कोणी त्या नदीवर पक्षी होत. आणि धैर्य हाच कोणी मोठा वृक्ष होय त्या धैर्याच्या वृक्षाला ही नदी उपटून मोडून टाकिते. व मोह हेच कोणी भोवरे होत त्यानीं परम दुस्तर आणि अवघड आहे आणि फार वाढलेली जी चिंता तीच जीचीं तीरें याप्रकारच्या आशा नदीचे परतीराप्रत गेले जे योगीश्वर (थोरयोगी) तेच आनंद पावतात. याप्रकारें करून तृष्णेचें दूषण झालें. ॥ १२ ॥

विषयतुच्छकरूनदाखवितो शिखरिणी वृत्तम् .

अवश्यं यातारश्चिरतरमुषित्वापि विषया वियोगे
को भेदस्त्यजति न जनो यत्स्वयममून् ॥ व्रजंतः

स्वातव्यादतुलपरितापाय मनसः स्वयं त्यक्त्वा ह्ये-
ते शमसुखमनंतं विदधति ॥ १३ ॥

अर्थ - हे विषय मोठ्या संकटानें जरी मिळविले आणि बहुतकाळ पर्यंत जरी जवळ राहिले तथापि कधीतरी आपणा स सोडून जातात अक्षयी राहात नाहींत . आतां विषयांशीं व आपणाशीं जी तूट पडणें ती दोन प्रकारची आहे एक इंद्रियें आवरून धरून आपणच विषय सोडून देणें ही एक तूट व विषयांनीं आपणास टाकून जाणें ही दुसरी तूट तेव्हां आपण होऊन जर विषय सोडिले नाहींत तर ते स्वतः तरीं टाकून जातात . तेव्हां स्वतः जर विषय गेले तर ती तूट नव्हे काय ? तूटच होय परंतु आपले मनांत नसतां जर विषय आपणाला टाकून गेले तर ती दुसरे प्रकारची तूट ज्या संतापाम तुलना नाहीं असा संताप आपले जीवास देणारी होते आणि पहिले प्रकारची जर विषयांशीं तूट झाली ह्मणजे कांहीं व्रताच्या अथवा नेम धर्माच्या निमित्तानें आपण होऊनच टाकले तर त्या पहिले प्रकारच्या तुटी पासून अनंत सुख होतें तें असें कीं, शाखांत शम आणि दम इत्यादि साधनें ईश्वर प्राप्ती विषयीं सांगितली आहेत त्यांत इंद्रियें स्वाधीन ठेवणें हा शम ह्मणून सांगितला आहे त्या शमाचें फळ पहिले प्रकारचे तुटी पासून होतें यास्तव दुसरी तूट होण्या पूर्वी पहिले प्रकारची तूट आपणच संपादावी . ॥ १३ ॥

पश्चात्तापः शार्दूलविक्रीडितं वृत्तम् .

ब्रह्मज्ञानविवेकनिर्मलधियः कुर्वत्यहो दुष्करं य-
न्मुञ्चन्त्यापि भोगभांज्यपि धनान्येकान्ततो निस्पृ-
हाः ॥ संप्राप्तानि पुरानसंप्रति न च प्राप्तौ दृढप्रत्य-
यो वाञ्छामात्रपरिग्रहाण्यपि वयंत्यक्तुं न तानिक्ष-
माः ॥ १४ ॥

अर्थ - ब्रह्मज्ञाने करून झाला जो विवेक त्या विवेके करून निर्मल बुद्धि झालेले लोक कायहो अवघड कृत्य करितात हे पहा ते लोक विषय भोगास साधनी भूत अशीं जीं द्रव्ये तीं सोडून देतात आणि केवळ निस्पृह होतात आणि आर्क्षीं कसे आहो कीं, जीं धने पूर्वी मिळालीं नाहींत व संप्रत नाहींत आणि पुढे मिळतील असाही निर्धार नाहीं असे असतां त्याविषयीं आर्क्षीं मन उदास करीत नाहीं उगीच आशेनें तरी तसलीं धने घट्ट धरून बसलों आहों . ज्ञानी जन द्रव्या दिकांची इच्छा करीत नाहींत आणि जर द्रव्य मिळालें तर त्याचा संचयच करून संग्रहा विषयीं निस्पृह असतात आणि अज्ञानी अप्राप्त धनाची इच्छा करितात. आणि ह्यणतात कीं, जर द्रव्य मिळेल तर तें जीवा प्रभाणें वाळगून ठेवूं अशा आशेनें बद्ध मात्र होतात . ॥ १४ ॥

साधु महत्व वर्णनम् शार्दूलविक्रीडितं वृत्तम् .

धन्यानां गिरिकंदरे नि बसतां ज्योतिः परं ध्याय-

तामानंदाश्रुजलंपिबंतिशकुना निःशङ्कमङ्केशया : ॥

अस्माकं तु मनोरथोपरिचितप्रासादवापीतटक्रीडा-
काननकेलिकौतुकजुषामायुः परं क्षीयते ॥१५॥

अर्थ- धन्य ह्यणजे कृतकृत्य ह्यणावयास योग्य पर्वताचे
गुहेंत वास करणारे आणि परमेश्वराचें ध्यान करणारे असे जे
साधु आहेत त्यांचें ईश्वराच्या ठिकाणीं मन लागून जो आनं-
द होतो . त्यापामून नेत्रांतून आनंदाश्रु जे पडतात त्या अ-
श्रूंचें प्राशन नाना प्रकारचे पक्षी निर्भय होत्साते त्यांच्या
मांडीवर बसून करतात . या प्रमाणें ध्यान करितां त्यांचे दि-
वस जातात आणि आमचे कसे जातात ते एका सांगतों . उ-
गीच मनोरथानें कल्पना करावी कीं , मी पुढें चांगलें घर
बांधीन , विहीर बांधीन , पुष्करणी बांधीन आणि क्रीडे क-
रितां बाग बगीचे इत्यादिकरून त्यामध्ये चमत्कारिक हवी
तशी क्रीडा करीन व सुख भोगीन . असें चिंतीत बसतां दि-
वस जातात . या प्रमाणें केवळ मनाच्याच क्रीडा आणि कौ-
तुक करण्यांत आमचें आयुष्य मात्र क्षीण होतें . ईश्वराचें
ध्यान करणारे जे कृतार्थ साधु त्यांचे दिवस परम सुखानेंच
जातात . आणि अनेक नाशवंत विषय भोगाच्या इच्छेनें जे
निरंतर बद्ध झालेले त्यांची इच्छा पूर्ण न होतां व्यर्थ आ-
युष्य मात्र जातें . ॥ १५ ॥

विषयत्यागदुर्धर इत्याहवर्णनं वसंततिलका वृत्तम् .

भिक्षाशनं तदपि नीरसमेकवारं शय्याचभूः परि-

जनो निजदेहमात्रं ॥ वस्त्रं च जीर्णशतखंडमयी च
कन्था हाहा तथापि विषया परित्यजन्ति ॥१६ ॥

अर्थ - भीक दूक मागून पोटा भरणें तें ही गोडी नसतां आणि एकवेळ, दोनवेळ मिळत नाही. निजणें जमीनीवर जवळ सेवक पाहिला तर आपला देह मात्र आणि वस्त्र ह्मणावें तर फार जुन्या शेंकडों तुकड्यांची गोधडी याप्रमाणें जरी विषय सर्वथा टाकून जाऊन अशी अवस्था झाली तथापि मन विषयांचा त्याग करित नाही हें महा खेद कारक आहे. ॥१६॥

स्त्री निंदा वर्णनं शिखरिणी वृत्तम्.

स्तनौ मांसग्रंथी कनककलशावित्युपमितौ मुखं
श्लेष्मागारं तदपि च शशांकेन तुलितं ॥ स्रव-
न्मूत्रक्लिन्नं करिवरकरस्पर्धि जघनं मुहुर्निघं रूपं
कविजनविशेषैर्गुरु कृतं ॥ १७ ॥

अर्थ - ज्या स्वरूपाला मोहित होतात ते स्वरूप कसे घाणेरें आहे श्रवणकरा. खाटकाच्या दुकानावर जसे मांसाचे गोळे असतात तसेच स्तनही मांसाचे गोळे आहेत त्यांत कांहीं अंतर नाही असें असतां त्या स्तनांस सुवर्णाचे कलशांची उपमा देतात. आणि तोंड शेंबूड, थुंकी, लाळ इत्यादिकांची गार आहे. जशी देशांत खताची गार असते तशी. असें असून त्या तोंडाची बरोबरी चंद्राशीं करितात आणि तसेंच नेहेमी पाझरणाच्या मूत्रादिकांनीं भिजलेलें असें कमरेच्या खा-

लघे स्थळ घाणेरें असतां गजराजाच्या सोंडेचे प्रतिस्पर्धी
 ह्यणतात. तस्मात् वारंवार ह्यणजे मांसाच्या गोळ्यामुळें, ख -
 ताच्या गारी मुळें आणि कमरेच्या खालच्या स्थळादिकांच्या
 घाणरे पणामुळें निदेश पात्र असें रूप असतां कोणीएक मा-
 गील कवीनीं मोठमोठ्या उपमा देऊन मोठें केलें आहे. ॥१७॥

विषयी जन निंदा अनुष्टुब् वृत्तम्.

चर्मखण्डं द्विधाभिन्नमपानोद्गारधूपितं ॥ येरमं-
 तेनरास्तत्र कृमितुल्याः कथंनते ॥ १८ ॥

अर्थ - पहा, चामड्याचा तुकडा मध्यें छिद्रपडून फाटून
 दोहोंकडे झालेला आणि तशांत खालच्या वाऱ्याच्या टेंकरा-
 नीं दरवळलेला असा आहे आणि तसल्या ओंगळ ठिकाणीं
 जे नर रमून मोठ्या आनंदानें मिटक्या मारितात ते किडे
 जाता सारिखे कसे नव्हत. ॥ १८ ॥

मोहमहिमा वर्णनं शिखरिणी वृत्तम्.

अजानन्माहात्म्यं विशति श्लभस्तीव्रहहने
 स मीनोऽप्यज्ञात्वावडिशयुतमश्नातु पिशितं ॥
 विजानंतोप्येतेवयमिह विपज्जालजटिलान्न मुंचा-
 मः कामानहह गहनो मोहमहिमा ॥ १९ ॥

अर्थ - सामर्थ्य नजाणून पतंग तीव्र अग्नीमध्ये पडतो त-
 साच मासा न जाणून गळा सहवर्तमान मांसगळितो. पहा
 तेव्हां हें न जाणून विषय सेवन करितात, तरी प्राणास मुक -

तात. आणि आर्क्षीं येथें विशेष जाणते असतां विपत्तींच्या जाळ्यांचे समुदाय असे हे काम सोडीत नाहीं. अहो काय बोलावें तस्मात् मोहाचा महिमा थोर आहे. १९

विषय सेवन निंदा शार्दूलविक्रीडितं वृत्तम् .

तुंगवेश्मसुताः सतामभिमताः संख्यातिगाःसंपदः
कल्याणीदयितावयश्चनवमित्यज्ञानमूढोजनः ॥ म-
त्वा विश्वमनश्चरं नि विशते संसारकारागृहे संदृश्य-
क्षणभंगुरं तदखिलं धन्यस्तुसन्यस्यति ॥ २० ॥

अर्थ - माझे घर फार उंच आणि पुत्र फार शाहाणे स-
ज्जनांत मान्य भार्या उत्तम पायगुणाची आणि माझे वय नवे
विशेष उद्योग करून संपत्ति मिळविली आहे. आसा अज्ञाना-
नें मूढ झालेला हा प्राणी हे सगळें पदार्थ अक्षयी असेच रा-
हतील असें मानून या संसाररूपी बंदिशाळेंत शिरतो परंतु
धन्य ह्मणजे दूरदर्शी जो आहे तो हें सगळें क्षणभंगुर आहे,
असें मानून सर्व संग परित्याग करितो. या प्रकारें करून
विषय सेवनाचे दुर्गुण दाखविले. ॥ २० ॥

याचना दूषणं शार्दूलविक्रीडितं वृत्तम् .

दीनादीनमुखै स्तथैवशिथुकैराकृष्टजीर्णाविरां क्रोश-
द्भि क्षुधितैर्निरन्नविधुरां दृश्येत चेद्देहिनी ॥ याच्ना
भंगभयेन गद्गदगलत्रुज्यद्विलीनाक्षरं को देहीति
वदेत्स्वदग्धजठरस्यार्थे मनस्वी जनः ॥ २१ ॥

अर्थ - आपली बायको अन्नाच्या अभावे करून व्याकूळ झालेली दीन आणि तशीच क्षुधा लागून रोदन करणारी आणि दीनमुख झालेली अशीं मुलें तिचें जीर्ण वस्त्र धरून भोजनासाठीं तिला ओढीत आहेत असें जेव्हां पाहील तेव्हां कोणी दे असें अक्षर उच्चारील; परंतु तें तरी आपला शब्द खाली पडेल या भयानें कंठदाटलेला होत्साता तुटक्या आणि गळत गळत जाणाऱ्या अक्षरांनीं ह्मणेल परंतु मोठेपणा इच्छिणारा मनुष्य आपल्या जळल्या पोटासाठीं दे कोण ह्मणेल? कोणी ह्मणणार नाही . २१

उदरपूरणदूषणम् हरिणी वृत्तम् .

अभिमतमहामानग्रंथिप्रभेदपटीयसी गुरुतरगुण-
ग्रामां भोजस्फुटोज्वलचंद्रिका ॥ विपुलविलसल्ल-
ज्जावल्लीवितानकुठारिका जठरपिठरी दुष्पूरेयं क-
रोति विडम्बनं ॥ २२ ॥

अर्थ - योग्य महत्वाच्या गांठीचा भेद करण्या विषयीं बलवत्तर उत्तम गुणांचा जो समुदाय तेंच कोणी सूर्य विकासिनी कमल त्यास उज्वल चंद्रिका ह्मणजे जशी चंद्रिका सूर्यविकासिनी कमळास म्लान करिते तशी मोठ्या गुणाचा नाश करणारी आणि विस्तृत शोभायमान जी लज्जा हीच कोणी वल्ली तिच्या अरण्याचा संहार करणारी कुव्हाड अशी ही कवीं न भरणारी पोटाची गर्ता विडम्बन करित्ये ह्मणजे लोकांत उपहास्यता करिते . २२

मनस्वी प्रशंसा वर्णनं स्मग्धरा वृत्तं .

पुण्ये ग्रामे वने वा महति सितपटच्छत्रपालीं कपा-
लीमादाय न्यायगर्भद्विजहुतहुतभुक्धूमधूम्रोपकं-
ठं ॥ द्वारंद्वारं प्रवृत्तो वरमुदरदरीपूरणाय क्षुधा-
तो मानी प्राणी स धन्यो न पुनरनुदिनं तुल्यकु-
ल्येषु दीनः ॥ २३ ॥

अर्थ - कोणी श्रेष्ठ ग्रामांत अथवा मोठ्या अरण्यांत श्वेत
वस्त्रें करून आच्छादित भिक्षापात्र घेऊन न्यायानें चालणाऱ्या
ब्राह्मणार्थी नैवेद्य वैश्वदेवादिक करून उत्पन्न केला जो धूम
त्याच्या योगानें धूम्रमय झालेल्या दारोदार ही दुर्भर पोटाची
गर्ता पूर्ण करावयाकरितां क्षुधेनें पीडित होत्साता जो प्रवृत्त
होतो तोच धन्य व श्रेष्ठ परंतु मोठेपणा इच्छिणाऱ्या मनुष्यास
बरोबरीच्या लोकांचे घोरोघर दीनपणा प्रातिदिवशीं दाखविणें
हें उत्तम नव्हे . (जर करितां कोणी ह्मणेल कीं, आपल्या
सारख्याचे घरीं जाऊन दीनपणा करूनये तर कसे करावें
याविषयीं उत्तर .) ॥ २३ ॥

उदरपूरणदूषणं वसंततिलका वृत्तम् .

गंगातरंगकणशीकरशीतलानि विद्याधराध्युषित-
चारुशिलातलानि ॥ स्थानानि किं हिमवतः प्र-
लयं गतानि यत्सावमानपरपिंडरता मनुष्याः ॥ २४ ॥
अर्थ - श्रीभागीरथीच्या लहरी पासून उत्पन्न झालेल्या

कण समुदायाने शीतळ झालेलीं आणि विद्याधरांनीं सेवित
सुंदर शिलातलाचीं अशीं जी हिमालयाचीं उत्तम स्थळें तीं
नाशाला पावलीं काय? नाहीं पावलीं परंतु पहा हे मनुष्य
असे असून अपमान युक्त अशा दुसऱ्याचे ग्रासाला रत हो-
तात हें चांगलें नव्हे . ॥ २४ ॥

उदर पूरण दूषणं स्वधरा वृत्तं .

किं कन्दाः कन्दरेभ्यः प्रलयमुपगता निर्झरा वा
गिरिभ्यः प्रध्वस्ता वा तरुभ्यः सरसफलभृतो व-
ल्कलिन्यश्च शाखाः ॥ वीक्ष्यन्ते यन्मुखानि प्र-
सभमुपगतप्रश्रयाणां खलानां दुःखोपात्ताल्पवि-
त्तस्मयवशपवनानर्तितभ्रुलतानि ॥ २५ ॥

अर्थ - अहो पर्वतादिकांच्या गुहेंतले कंद नाश पावले
काय? आणि पर्वताचे झरे नाहींसे झाले कीं काय? अथवा
उत्तम रसयुक्त फळें धारण करणाऱ्या आणि वल्कले देणाऱ्या
शाखा वृक्षा पासून मोडून गेल्या कीं काय? पहा हे सगळे
वृक्षादिक यथास्थित असून हे लोक सर्वथा सालसपणा व न-
म्रता निवून गेलेल्या दुष्टांचीं मुखें पातकानें संपादन केलेल्या
स्वल्पवित्तानें गर्वित झालेली व तो गर्वरूपीवारा लागल्या मुळें
भिव्या नाचविलेलीं अशीं मुखें कशाकरितां पाहतात . ह्मणजे
अशा लोकाजवळ याचनेस कशास जातात . ॥ २५ ॥

वैराग्यवर्णनं शार्दूलविक्रीडितं वृत्तं .

पुण्यैर्मूलफलैः प्रिये प्रणयिनि वृत्तिकुरुष्वाधुना भू-
शय्या नवपल्लवैरकृपणैरुत्तिष्ठ यामो वनं ॥ क्षुद्रा-
णामविवेकमूढमनसां यत्नेश्वराणां सदा वित्तव्या-
ध्यविवेकव्याकुलगिरां-नासापि न श्रूयते ॥ २६ ॥

अर्थ - कोणी एक स्त्री आपल्या पतीला हाणते हे प्रिया,
आजपर्यंत लोकांचें आर्जव झालें इतकें पुरे आतां पुण्यकारक
अशी मूल फलांची वृत्ती घर आणि नूतन विपुल पल्लवांची
शय्या कर आणि चला तसल्या वनांत जाऊं कीं, जेथें गेलें
असतां पैका हाच कोणी रोग त्यानें झालेल्या अविवेका मुळें
व्याकुळ झालेल्या शब्दांचे जे लोक आहेत त्यांचें नांव ही
कार्णी पडत नाहीं तेथें जाऊन राहूं . ॥ २६ ॥

कृपण निंदा शिखरिणी वृत्तम् .

फलं स्वेच्छालभ्यं प्रतिवनमखेदंक्षितिरुहां पयस्था-
नेस्थाने शिशिरमधुरं पुण्यसरितां ॥ मृदुस्पर्शाश-
य्या मुललितलतापल्लवमयी सहंतेसन्तापं तदपि
धनिनां द्वारिकृपणाः ॥ २७ ॥

अर्थ - दर वनास वृक्षार्ची फळे अक्लेश आपल्या इच्छे
प्रमाणें जेव्हां पाहिजे तेव्हां मिळतात आणि जागोजाग मधुर
आणि शीतळ असं उदक चांगल्या नद्यांचें मिळतें, आणि

कोमल वेलींच्या पल्लवांचा मृदु सुख देणारा असा विच्छाना पाहिजे तेव्हां प्राप्त होतो असे आहे तथापि हे कृपण धुनिका दिकांच्या दारीं दीन होऊन उगीच संताप भोगितात . २७

उदर पूरणदूषणम् मंदाक्रांता वृत्तम् .

ये वर्धते धनपतिपुरः प्रार्थनादुःखभाजो ये चाल्पत्वं दधति विषयाक्षेपपर्यस्तबुद्धेः ॥ तेषामंतःस्फुरितहसितं वासराणां स्मरेयं ध्यानच्छेदे शिखरिकुहरग्रावशय्यानिषण्णः ॥ २८ ॥

अर्थ - जे दिवस धनिक लोकांच्या पुढें प्रार्थना करीत असतां दुःखानें वृद्धी पावलेसे वाटल्यामुळें दुःखरूप आणि विशाल बुद्धि असतां तीस विषयासक्ततेमुळें अल्पता देणारे अशा पूर्वीच्या दिवसांची आठवण होऊन योग्यास मनांत हसूं येतें केव्हांतर जेव्हां तो पर्वताच्या गुहेंत रुंद विस्तीर्ण शिळेच्या शय्येवर ध्यानाची संपूर्णता करून स्वस्थ बसतो तेव्हां.

भिक्षाहार महत्व वर्णनं शार्दूलविक्रीडितं वृत्तं.

भिक्षाहारमदैन्यमप्रतिहतं भीतिच्छिदं सर्वदादुर्मात्सर्यमदाभिमानमथनं दुःखौघविध्वंसनं ॥ सर्वतान्वहमप्रयत्नसुलभं साधुप्रियं पावनं शंभोः सत्वमवार्यमक्षयनिधिशंसन्ति योगीश्वराः ॥ २९ ॥

अर्थ - योगीश्वर शंभूच्या सत्राची मोठी प्रशंसा करितात

ते सत्र असें कीं, ज्यामध्ये भिक्षेचा आहार, दैन्य अगदीं नाहीं कधीही बंद नपडणारें सर्व कालीं भीतीचें निवारण करणारें वाईट जो मत्सर, मद आणि अभिमान यांचें मंथन करणारें दुःखाच्या मोठ्या ओघाचा विध्वंस करणारें पाहिजे- तेथें सगळ्या पृथ्वीवर प्रतिदिवशीं चालू श्रम रहित सोपारें चांगलें पवित्र प्रतिबंध रहित साधूस प्रिय आणि अक्षयी पुण्याचा समुद्र असें उत्तम आहे ह्मणून ते प्रशंसा करितात.

भोगास्थैर्यपद्धति : ॥ भोगाच्या अस्थिरतेची वाट दाखवितों.

वैराग्यमहत्व वर्णनं शार्दूलविक्रीडितं वृत्तम् .

भोगे रोगभयं कुलेच्युतिभयं वित्तेनृपालाद्भयं मानेदैन्यभयं बलेरिपुभयं रूपेतरुण्याभयं ॥ शास्त्रे-
वादभयं गुणोखलभयं कायेकृतांताद्भयं सर्वं वस्तु-
भयान्वितं भुविनृणां वैराग्यमेवाभयं ॥ ३० ॥

अर्थ - भोगांस रोगाचें भय, मोठ्याकुलास पतनाचें भय, द्रव्यास राजाचें भय, मानास दरिद्राचें भय, बलास शत्रूचें भय, रूपास तरुणस्त्री पासून, शास्त्राचे ठायीं वादाचें, गुणास दुष्टांचें आणि शरीरास मृत्यूपासून भय आहे. तस्मात् या पृथ्वीवर जितक्या वस्तु आहेत त्या सर्वांस भय आहे आणि निर्भय असें एक वैराग्य मात्र आहे. ॥३० ॥

अनित्यतानिरूपणं शार्दूलविक्रीडितं वृत्तम् .

आघ्रांतं मरणेन जन्म जरया दिद्युच्चलयौवनं सं-

तोषो धनलिप्सया शमसुखं प्रौढाङ्गनाविभ्रमैः ॥

लोकैर्मत्सरिभिर्गुणावनभुवो व्यालैर्नृपादुर्जनैरस्थै-

र्येण विभूतयोप्युपहता ग्रस्तं न किं केन वा ॥ ३१ ॥

अर्थ - जन्माच्या पाठीस मरण लागलेंच आहे आणि जरेच्या योगें करून विद्युल्लते प्रमाणें चंचल तारुण्य निघून चाललें आहे संतोष धनाच्या लोभानें शम सुख तरुण स्त्रियांच्या विलासानीं, गुण मत्सरी लोकांनीं, अरण्यांतील भूमीं सर्पानीं, दुष्टानी राजे आणि अस्थिरतेनें संपत्ति नाहींशा होत आहेत या प्रमाणें एकांनं एक ग्रामून टाकिलें नाहीं असें नाहीं तर सर्वांनीं परस्परांस ग्रासिलें आहे. ॥ ३१ ॥

द्वैतस्य अनित्यता निरूपणं शार्दूलविक्रीडितं वृत्तम्.

आधिव्याधिशतैर्जनस्य विविधैरारोग्यमुन्मूल्यते लक्ष्मीर्यत्र पतन्ति तत्र विवृतद्वारा इव व्यापदः ॥ जा-

तं जातमवश्यमाशु विवशं मृत्युः करोत्यात्मसात्तत्किं केन निरंकुशेन विधिना यन्निर्मितं सुस्थितं ॥ ३२ ॥

अर्थ - अनेक प्रकारचीं शतशः जीं मनाचीं दुःखें आणि व्याधि यांनीं प्राणांचें आरोग्य मुळापासून उपटलें जातें आणि जेथें लक्ष्मी असते तेथें दरवाजा उघडल्या प्रमाणें आपत्ति येऊन पडतात. आणि कांहीं एक झालें ह्मणजे त्यास लवकरच मृत्यु आपल्या स्वाधीन करतो तस्मात् स्वतंत्र जो ब्रह्मदेव त्यानें कोणाचें काय चांगलें स्थिर निर्माण केलें आहे, कांहीं केलें नाहीं. ॥ ३२ ॥

परोपकारमहत्वं शार्दूलविक्रीडितं वृत्तम्.

भोगास्तुंग तरंगं भंगचपलाः प्राणाः क्षणध्वंसिन-
स्तोकान्येवदिनानियौवनसुखं प्रीतिः प्रियेष्वस्थि-
रा ॥ तत्संसारमसारमेवनिखिलं बुध्वाबुधाबोध-
ने लोकानुग्रहपेशलेनमनसायत्नः समाधीयताम् ॥ ३३

अर्थ - भोग जे आहेत ते उंच लोटे प्रमाणे भंग पावणारे चंचल आहेत आणि प्राणतर एका क्षणांत नाश पावणारे आहेत आणि तारुण्य सुख थोडेच दिवस रहाते स्त्री पुत्रादि प्रियवस्तु नाशवंत असल्या मुळे त्यांवर प्रीति स्थिर रहात नाही यास्तव अहो ज्ञाते लोकहो हा सकळ प्रपंच असार आहे, असे जाणून परोपकारा विषयी चांगल्या स्वस्थ अंतःकरणे करून ज्ञानोपदेशा विषयी प्रयत्न करावा. ॥ ३३ ॥

योगाभ्यास महत्त्व शार्दूलविक्रीडितं वृत्तम्.

भोगा मेघतर्तीलसच्चपलयातुल्यास्तथाप्राणिना मा-
युर्वायुविघट्टिताभ्रपटलाच्छिन्नांबुवद्भंगुरं ॥ लोला
यौवनलालसास्तनुभृता मिथ्याकलय्य द्रुतं योगे-
धैर्यसमाधिसिद्धिसुलभे बुद्धिं विदध्वं बुधाः ॥ ३४ ॥

अर्थ - भोग जे आहेत ते मेघांच्या समुदायांतील चमकणाऱ्या विद्युल्लते प्रमाणे चंचल आहेत आणि आयुष्य वायूने विस्कलित केलेल्या अभ्र समुदाया प्रमाणे क्षणभंगुर आहे आणि तारुण्यावर प्रीति ठेवणारे देहधारी चंचल आहेत असा

मिथ्या विचार मनांत आणून ज्ञानी मनुष्यहो धैर्य आणि स-
माधिसिद्धि यानीं सुलभ असा जो योग त्या विषयीं बुद्धि करा .

परब्रह्म महत्व निरूपणं स्वधरा वृत्तम् .

आयुः कल्लोललोलं कतिपयदिवसस्थायिनीयौ-
वनश्रीरर्थाः संकल्पकल्पा घनसमयतडिद्विभ्रमा
भोगपूराः ॥ कंठाश्लेषोपगूढं तदपि च न चिरं
यत्प्रियाभिः प्रणीतं ब्रह्मण्यासक्तचित्ता भवत भ-
वभयांभोधिपारं तरीतुं ॥ ३५ ॥

अर्थ—आयुष्य पाण्याच्या लहरी प्रमाणें चंचल आहे.
आणि तारुण्याचीं शोभा किती एक दिवस राहणारी अक्षयी
नव्हे व विषय मनांतील संकल्प जसे क्षणभंगूर असतात तसे
होत व भोगांचे समुदाय पाऊस काळचे विजेचे चुटक्या प्र-
माणें आहेत आणि प्रियकर स्त्रियांनीं कंठाचेठायीं केलेलें जें
दृढ आलिंगन अथवा स्त्रियांनीं आपल्याला घट्ट बांधलेलें जें
मंगलसूत्र तें ही अक्षयी नाहीं यास्तव परब्रह्माचें ठिकाणीं
आसक्त चित्त व्हा आणि संसार रूपी जो भयाचा समुद्र
त्यातें तरून पार जा . ॥ ३५ ॥

संसार सुख निंदा स्वधरा वृत्तम् .

कृच्छ्रेणामेध्यमध्ये नियमिततनुभिः स्थीयते गर्भ-
वासे कांताविश्लेषदुःखव्यतिकरविषमे यौवने वि-
प्रयोगः ॥ वामाक्षीणामवज्ञाविहसितवसति वृद्ध-

भावोऽप्यसाधुः संसारे रे मनुष्या वदत यदि सु-
खं स्वल्पमप्यस्ति किञ्चित् ॥ ३६ ॥

अर्थ - पूर्वी बाल्यावस्थेत मलमूत्रादि अमंगल गर्भवासांत बद्ध देहात्तें क्लेशं करून रहातो पुढें स्त्रीच्या वियोग दुःखा-
तिशयामुळे अति कठिण अशा तारुण्यांत प्रियेशीं वियोग
होतो तसेच वृद्धदशेंत तरुण स्त्रियांच्या अनादर युक्त उप-
हास्यानें रहाणें घडतें यास्तव ह्यातारपण तर मुळींच निघ
तस्मात् अहो मनुष्यहो संसारांत तिळभर तरी सुख आहेसें
सांगून दाखवा बरें . ॥ ३६ ॥

शांतरस निर्देश वसंततिलका वृत्तम् .

व्याघ्रीव तिष्ठति जरा परितर्जयंती रोगाश्च शत्रव
इव प्रहरंतिदेहं ॥ आयुः परिस्रवति भिन्नघटादि-
वांभो लोकस्तथाप्यहितमाचरतीति चित्रम् ॥ ३७ ॥

अर्थ - जरा वाघिणी सारखी पुढें उभी राहून भेडसावीत
आहे आणि रोग शत्रुप्रमाणें नेहेमी देहावर प्रहार करतात
व आयुष्य तर फुटक्या घटांतील उदका प्रमाणें खवून जात
आहे असें असतां हे लोक भीती सोडून अहित आचरतात
हेच मोठें विचित्र आहे , ॥ ३७ ॥

अनित्यतां निरूपणं शार्दूलविक्रीडितं वृत्तम् .

भोगा भंगुरवृत्तयो बहुविधास्तैरेव चायंभवस्तत्क-
स्येव कृते परिभ्रमतहे लोकाः कृतं चेष्टितं ॥ आशा-

पाशशतोपशातिविशदं चेतः समाधीयतां कामोत्पत्ति-
वशं स्वधामनि यदि श्रद्धेयमस्मद्वचः ॥ ३८ ॥

अर्थ - नानाप्रकारच्या भोगांचें रहाणें तर क्षणभंगुर आ-
हे आणि त्या भोगांमुळेच हा प्रपंच झाला आहे तस्मात् अ-
होलोकहो आतां त्यासाठीं यत्र पुरे आणि तुह्मीं जन्म मरणा-
दिकांत किमर्थ भ्रमण पावतां व माझ्या वचनावर विश्वास
जर असेल तर असें करा कीं, आपल्या देहांत कामोत्पत्ति
स्थानभूत मन शतशः आशा पाशांच्या निराकरणानें निर्मल
करून त्यांचें समाधान करा. ॥ ३८ ॥

बोध महत्व वर्णनं शार्दूलविक्रीडितं वृत्तं.

ब्रह्मैन्द्रादिमरुद्गणां स्तृणगणान्यत्रस्थितो मन्यते य-
च्छापाद्विरसा भवन्ति विभवा त्रैलोक्य राज्यादयः ॥

बोधः कोपि स एक एव परमो नित्योदितो जृम्भते भो
साधो क्षणभंगुरेतदितरे भोगेरति मा कृथाः ॥ ३९ ॥

अर्थ - बोधाच्या ठिकाणीं स्थित झालेला प्राणी ब्रह्मा,
इंद्र इत्यादि देवगणांस तृण समुदाया प्रमाणें मानतो आणि
ज्याच्या शापें करून त्रैलोक्य राज्यादिक मोठ्या संपत्ति त-
त्काल विरस होतात ह्मणजे रुचत नाहींत असा जो ब्रह्मज्ञा-
नरूपी उत्कृष्ट बोध तो एकटाच नेहेमी उदय पावलेला प्र-
काशित होत आहे तर अरे साधु गृहस्था या बोधाहून इतर
जे क्षणभंगुर भोग त्यांच्या ठिकाणीं व्यर्थ आवड धरूं नको.

काल महिमा वर्णनं शार्दूलविक्रीडितं वृत्तं .
सारम्यानगरी महान्नुपतिः सामंतचक्रं चतत् पा-
श्वेतस्यचसाविदग्धपरिषत्ताश्चंद्रबिंबाननाः ॥ उन्म-
त्तः सचराजुत्तनिवहस्तेवंदिनस्ताः कथाः सर्वयस्य-
वशादगात्स्मृतिपथं कालायतस्मैनमः ॥ ४० ॥

अर्थ — अहो ती रम्यनगरीं आणि तो मोठा राजा, आ-
समंताद्भागी मांडलीक राजांचें वलय त्या राज समुदायाच्या
पार्श्वभागी ती चतुर जनांची सभा, त्या चंद्रबिंबा सारख्या
सुंदर मुखी स्त्रिया आणि तोच राजपुत्रांचा उन्मत्त समुदाय
तसेच स्तुति करणारे भाट व त्या उत्तम गोष्टी हें सगळें ज्या-
च्या सामर्थ्ये करून नाहीसें होऊन स्मरणाच्या मार्गास ला-
गळें असा जो काळ त्याला वंदन असो . ॥ ४० ॥

कालचरितं मंदाक्रांता वृत्तं .

यत्रानेके क्वचिदपि गृहे तत्र तिष्ठत्यथैको यत्राप्ये-
कस्तदनु बहवस्तत्र नैकी ऽपि चांते ॥ इत्थं चे-
मौ रजनिदिवसौ दोलयन्द्राविवाक्षौ कालः का-
ल्या भुवनफलके क्रीडति प्राणिसारैः ॥ ४१ ॥

अर्थ — ज्या वाड्यांत पुष्कळांची वस्ती होती त्यांत ए-
खादा राहिला बरे ज्यांत एक होता त्यांत बहुतांचा गजग-
जाट जाहला बरे शेवटीं पाहतां तेथें एकही नाहीसा होतो,
तेव्हां जशीं सोंगटीं एका पटावर जमतात व जातात त्या प्र-

माणं दिवस आणि रात्री हेच दोन फांसे टाकीत होत्सातां भु-
वन रूपी पटावर प्राण्यांचीं सोंगटीं करून काली सहवर्तमान
काल खेळत आहे. ॥ ४१ ॥

मोहवर्णनं शार्दूलविक्रीडितं वृत्तं.

आदित्यस्य गतागतैरहरहः संक्षीयते जीवितं व्या-
पारैर्वहुकार्यभारगुरुभिः कालो न विज्ञायते ॥ ४-
१ ॥
ह्वा जन्म जरा विपत्ति मरणं त्रासश्च नोत्पद्यते पी-
त्वा मोहमयीं प्रमादमदिरामुन्मत्तभूतं जगत् ॥ ४२ ॥

अर्थ—आदित्याच्या उदयास्तानीं आयुष्य क्षीण होतें;
परंतु मोठमोठ्या उद्योगाच्या भारामुळे आयुष्याचा इतका
काळ गेला हें ध्यानांत येत नाही. आणि जन्मास येणें, ह्या-
तारें होणें व मरण पावणें व विपत्ति हीं पाहून त्रास ही उ-
त्पन्न होत नाही तस्मात् अविचारी पणाची मोहरूपी मदिरा
प्राशन करून संपूर्ण जग उन्मत्त होऊन स्वचित गेलें आहे,
असें वाटतें. ॥ ४२ ॥

पश्चात्तापवर्णनं शार्दूलविक्रीडितं वृत्तं.

रात्रिः सैव पुनः स एव दिवसो मत्वा ऽ बुधा जंत-
वो धावंत्युद्यमिनस्तथैव नियतप्रारब्धतत्तत्क्रियाः ॥
व्यापारैः पुनरुक्तभुक्तविषयैरेवंविधेनामुना संसा-
रेण कदर्थिताः वयमहोमोहान्न लज्जामहे ॥ ४३ ॥

अर्थ—तीच पुनः रात्रि, तीच पुनः दिवस असें मानून व

आजचे दिवसा सारखा दुसरा येणार नाही, असे ध्यानांत न घेऊन उद्योगी लोक पूर्वी वारंवार सांगितलेल्या क्षणभंगुर विषय संपादक व्यवसायांनी व्यर्थ धावाधाव करितात; परंतु प्रारब्ध बरोबर असून तदधीनच्या व्हावयाच्या त्याच क्रिया होतात. अशा प्रकारच्या या संसाराने आह्माला कष्टविले पण मोहाच्या योगे करून आह्मी लाजत नाही हे आश्चर्य आहे. ॥ ४३ ॥

शांतरस निर्देश वर्णनं शार्दूलविक्रीडितं वृत्तं .
न ध्यातं पदमीश्वरस्य विधिवत्संसारविच्छिन्नये
स्वर्गद्वारकपाटपाटनपटुर्धर्मो ऽपि नोपार्जितः ॥
नारीपीनपयोधरोरुयुगुल स्वप्ने ऽपि नालिंगितं मा-
तुः केवलमेव यौवनवनच्छेदे कुठारा वयम् ॥ ४४ ॥

अर्थ - हर हर कायसांगावे अहो ईश्वर चरणांचे ध्यान संसाराच्या नाशासाठी आह्मी यथाविधी केले नाही. आणि स्वर्गाचे दरवाजांच्या झडपांना फोडून मोकळे करण्याविषयी समर्थ अशा धर्माचे ही संपादन केले नाही. बरे हे ही असो पण नारीचे पुष्टस्तन व मांड्या यांच्या जोड्याही आलिंगिल्या नाहीत. तस्मात् आईचे जे तारुण्य हेच कोणी एक वन त्याच्या संहाराला आह्मी एक कुऱ्हाड तिच्या पोटी जन्मास आले पुत्र नव्हे. ॥ ४४ ॥

पश्चात्तापः शार्दूलविक्रीडितं वृत्तम् .

नाभ्यस्ता भुवि वादिवृंददमनी विद्या विनीतोचि-

ता खङ्गाग्रैः करिकुम्भपीठदलनैर्नाकं न नीतं यशः ॥

कांताकोमलपल्लवाधररसः पीतो न चंद्रोदये तारु-

प्यं गतमेव निष्फलमहो शून्यालये दीपवत् ॥ ४५ ॥

अर्थ - हर हर ! काय आमचें तारुण्य अहो या भूमीवर वाद करणारांच्या समुदायांचें दमन करणारा व नम्र पुरुषास योग्य असा विद्याभ्यास केला नाही आणि तरवारेच्या धारेनें गजांच्या गंडस्थळांचें विदारण करून यशही स्वर्गाला पोंच-विलें नाही बरें तेंहि असो पण कांतेच्या कोमल अधर पल्लव रसाचेंही पान चंद्रोदय कार्त्ती कधीं केलें नाही तस्मात् आम-चें सगळें तारुण्य ओसाड घरांतील दिव्या प्रमाणें व्यर्थ गेलें.

पश्चात्तापः शार्दूलविक्रीडितं वृत्तम् .

विद्या नाधिगता कलंकरहिता वित्तं च नोपार्जितं

शुश्रूषाऽपि समाहितेन मनसा पित्रोर्न संपादिता ॥

आलोलायतलोचना युवतयः स्वप्नेपि नालिंगि-

ताः कालोयं परपिंडलोलुपतया काकौरिव प्रेरितः ४६

अर्थ - शिव शिव काय आमचें जिणें पहा कीं आह्मीं निष्कलंक विद्या संपादन केली नाही आणि स्वस्थचित्तें करून माता पितरांची शुश्रूषा ही संपादिली नाही. बरें तें असो आणि चंचल नयना तरुणी स्त्रीया स्वप्नांतही आलिंगिल्या नाहींत या प्रमाणें हा काळ कावळ्या प्रमाणें दुसऱ्याच्या अन्ना-ची आशा करित असतां घालविला . ॥ ४६ ॥

पाठ ॥ काकैरिवोन्नीयते ॥ - हा काळ दुसऱ्याच्या गो-
ळ्याची आशा करीत काकवत् नेत आहों .

अनित्यतानिरूपणम् शिखरिणी वृत्तम् .

वयं येभ्यो जाताश्चिरपरिगता एव खलु ते समं यैः
संवृद्धाः स्मृतिविषयतां ते ऽपि गमिताः ॥ इदा-
नीमेते स्म प्रतिदिवसमात्पन्नपतना द्रुतास्तुल्याव-
स्था सिकतिलनदीतीरतरुभिः ॥ ४७ ॥

अर्थ - ज्यां पासून आर्ह्यां उत्पन्न झालें ते जाऊन तर
फार दिवस झाले आणि ज्यांबरोबर वाढलें तेही स्मरणासच
पात्र झाले व सांप्रतकालीं जे आहेत तेही दिवसें दिवस आ-
सन्नमरण (मरणोन्मुख) झाले आहेत. यास दृष्टांत वालुका-
मय पात्रांतील नदीतीरचे वृक्ष जसे मुळाखालची वाळु प्रति
दिवशीं नदीच्या ओघानें जाऊन शीघ्र पडतात तद्वत् . ॥४७॥

अनित्यतानिरूपणं शार्दूलविक्रीडितं वृत्तम् .

आयुर्वर्षशतं नृणां परिमितं रात्रौ तदर्थं गतं तस्या-
र्धस्य परस्य चार्धमपरं बालत्ववृद्धत्वयोः ॥ शेषं
व्याधिवियोगदुःखसहितं सेवादिभिर्नीयते जीवे
वारितरंगचंचलतरे सौख्यं कुतः प्राणिनाम् ॥ ४८ ॥

अर्थ - नरांच्या आयुष्याची मर्यादा शंभर वर्षे पर्यंत आ-
हे त्यांतून रात्रीत अर्धे गेलें बाकी राहिलेल्या अर्ध्यांचें अर्ध

बालत्व आणि वृद्धत्व यांत गेलें आतां बाकीजें शेष राहिलें तें रोग, विरह, संकट आणि दुसऱ्याची सेवा इत्यादिकांनीं दवडलें जातें तस्मात् उदकाच्या लहरी प्रमाणें परम चंचल असें जीवित्व त्यांत प्राण्यास सौख्य कोटून होणार. ॥ ४८ ॥

वैराग्यनिरूपणम् शिखरिणी वृत्तम् .

क्षणं बालो भूत्वा क्षणमपि युवा कामरसिकः क्षणं
वितर्हीनः क्षणमपि च संपूर्णविभवः ॥ जराजी-
र्णैरंगैर्नट इव वलीमंडिततनुर्नरः संसारांते विशति
यमधानीजवनिकां ॥ ४९ ॥

अर्थ - लोकांस बाळपणा अथवा तारुण्यपणा इत्यादि व-
यांतलीं वर्षे फार मोठीं वाटूनयेत क्षणा प्रमाणें वाटावी जसा
कोणी नट आपले जीवना करितां नाना प्रकारचीं सोंगें घेतो
तसा हा नर संसारामध्ये क्षणभर बाळहोतो पुढे क्षणभर का-
मभोगामध्ये रसिक असा तरुण होतो. क्षणभर द्रव्यहीन, क्ष-
णभर ऐश्वर्य संपन्न व जरेनें जीर्ण अंगे करून वलियुक्त अ-
शी तनूझालेला होत्साता संसाराच्या समाप्तीस परम दुःखमय
यमाच्या राजधानींत जातो. ॥ ४९ ॥

वैराग्यनिरूपणम् शिखरिणी वृत्तम् .

अहौ वा हारे वा बलवति रिपौ वा सुहृदि वा म-
णौ वा लोष्ट्रे वा कुसुमशयने वा दृषदि वा ॥ तृणे
वा खैणे वा मम समदृशो यातुंदिवसाः सदापुण्ये

रण्ये शिवशिव शिवेति प्रजपतः ॥ ५० ॥

अर्थ - सर्पावर आणि हारावर, प्रवळ रिपूवर आणि मि-
त्तावर, रत्नावर आणि मातीच्या ढेंकुळावर, फुलांचे शय्येवर
आणि पाथरीवर अथवा तृणावर व खीलंपटावर समान दृ-
ष्टी झाल्यामुळे माझे कोठे पवित्र वनामध्ये शिव शिव शिव
असें भजन करीत असतां दिवस जातात . ॥ ५० ॥

यतिनृपति सन्वाद शार्दूलविक्रीडितं वृत्तम् .

त्वं राजा वयमप्युपासितगुरुप्रज्ञाभिमानोन्नताः

ख्यातस्त्वं विभवैर्यशांसि कवयो दिक्षु प्रतन्वन्ति

नः ॥ इत्थं मानधनातिदूरमुभयोरप्यावयोरंतरं य-

द्यस्मासु पराङ्मुखोसि वयमप्येकांततो निस्पृहाः ५१

अर्थ - तूं राजेपणानें मोठा आणि आर्ह्मी सेवा केलेल्या
गुरू पासून प्राप्त झालेल्या ज्ञानसंपन्नतेच्या अभिमानानें श्रेष्ठ
आहों आणि संपत्तीनीं तूं सर्वास माहीत आणि आमच्या स-
त्कीर्ती ज्ञाते लोक दशादिशांस पेरिताहेत याप्रमाणें सत्कीर्ती
आणि धन यांस बाळगणारें तुजें आमचें अंतर फार दूर आ-
हेच आणि तशांतही जर तूं तोंड फिरवीत असलास तर
आर्ह्मी मुळींच निस्पृह आहों . ॥ ५१ ॥

वैराग्येच्छानिरूपणम् अनुष्टुप् वृत्तम् .

एकाकी निस्पृहः शांतः पाणिपात्रो दिगंबरः ॥ क-

दा शंभो भविष्यामि कर्मनिर्मूलनक्षमः ॥ ५२ ॥

अर्थ - एकाकी, निरिच्छ, शांत, तळहाताशिवाय दुसरें पात्र नाही असा आणि दिगंबर हे शंभो याप्रमाणें सकळ कर्म निर्मूळ करण्यास समर्थ असा मी कधीं होईन . ॥ ५२ ॥

वैराग्यनिरूपणम् शार्दूलविक्रीडितं वृत्तम् .

पाणिं पात्रयतां निसर्गशुचिनाभैक्ष्येण संतुष्यतां
यत्रकापि निषिद्धतां बहुतृणं विश्वं मुहुः पश्यतां ॥
अत्यागेपि तनोरखंडपरमानंदावबोधः सृहां मर्त्यः-
कोपि शिवप्रसादमुलभां संपत्स्यते योगिनां ॥ ५३ ॥

अर्थ - हस्तांचेंच पात्र करणें आणि मुळापासून शुद्ध भिक्षान्नानेंच संतोष पावावें, कोठेंही बसावें आणि हें बहुत विश्व तृणासन वारंवार पहावें, देह त्यागा पूर्वी अखंड परमानंद कारक ज्ञानाची इच्छा करावी असें केलें असतां मनुष्य शिव प्रसादानें प्राप्त होणाऱ्या योग्यांच्या संपत्तीला पावतील . ५३

मनस्वीप्रशंसा स्तग्धरा वृत्तं .

अर्थानामीशिषे त्वं वयमपि च गिराधींश्महे याव-
दित्थं शूरस्त्वं वादिदर्पज्वरशमनविधावक्षयं पाटवं
नः ॥ सेवंते त्वां धनाढ्यामतिमलहतये मामपि
श्रोतुकामामध्यप्यास्था न चेत्सा त्वयि मम सुतरा-
मेष राजन् गतोऽस्मि ॥ ५४ ॥

अर्थ - हे राजा, तूं द्रव्यें आपल्या स्वाधीन ठेवितोस आह्मी ही जितके वाक्याचे अर्थ आहेत तितके स्वाधीन ठेवि-

तों तूं रणांत बलिष्ठ आणि आर्क्षी वादी लोकांच्या मनांतले गवे संत्रांधि ज्वराचें शमन करण्या विषयीं अक्षयी प्रबल आहों, बरें द्रव्येच्छु तुझे सेवन करितात आणि वृद्धीच्या बलाचा संहार करण्या विषयीं श्रवणेच्छु जे आहेत ते माझीही सेवा करितात. आतां जर तुला माझी गरज नसेल तर तुझ्यावरही माझी आस्था मुळींच नाही. हे राजा, मी असा गेलों आहे .

संतोषवर्णनम् मालिनी वृत्तम् .

वयमिहपरितुष्टा वल्कलै स्त्वंदुकलैःसमइहपरितो-
पोनिर्विशेषोविशेषः ॥ सतु भवति दरिद्रोयस्य तृ-
ष्णा विशालागनसिच परितुष्टेकोर्थवान्कोदरिद्रः ॥ ५५

अर्थ - आर्क्षी वल्कलांनीं जसे संतुष्ट आहों तसाच तूं मोठ्या भर्जरीनीं संतुष्ट आहेस, बरें संतोषांतही कांहीं न्युनाधिक पणा नाही तेव्हां आतां दरिद्री कोण ? तर ज्याला लोभ फार तो, तस्मात् जर मनांत संतोष असेल तर श्रीमंत कोण ? आणि दरिद्री कोण ? याचा विचार करावा . ॥ ५५ ॥

खलचरित वर्णनं मालिनी वृत्तम् .

फलमलशम नाय स्वादु पानाय तोयं शयनमव-
निष्टृष्टे वाससी वल्कले च ॥ धन लव मधुपान भ्रां-
तसर्वेन्द्रियाणामविनयमनुमंतु नोत्सहे दुर्जनानां ॥ ५६ ॥

अर्थ - भक्षणास फळ मिळालें तरी पुरे आणि प्राशना

करितां पाणी व जमीनीवर निजणें आणि वल्कलांचीं वखें
मिळालीं तरी पुरेत परंतु धनाचा लेश आणि मद्यपान •यानीं
सकल इंद्रियें भ्रांत झालेल्या दुर्जनाचे उद्धटपणास अनुसर-
ण्याविषयीं उत्साह नको. ॥ ९६ ॥

वैराग्य निरूपणम् अनुष्टुब् वृत्तम् .

अशीमहि वयं भिक्षामाशावासो वसीमहि ॥

शयीमहि महीपृष्ठे कुर्वीमहि किमीश्वरैः ॥ ९७ ॥

अर्थ - आह्मी भिक्षाच खाऊं आणि दशदिशांरूपी वखें-
च नेमूं व जमीनीवरच निजूं परंतु द्रव्यवान् लोकांस घेऊन आ-
ह्मांस काय करावयाचें आहे . ॥ ९७ ॥

मनस्वी प्रशंसा पुष्पिताग्रा वृत्तम् .

न नटा न विटा न गायका न चसभ्येतरवादचंचवः

नृपसन्ननिनाम के वयं स्तनभारानमिता न योषितः ५८

अर्थ - आह्मी नट, भाट, गवयी, असभ्य वादाविष-
यीं कुशल नव्हे व राजास भेट देण्यास आह्मी यांतले कोणीही
नव्हे आणि स्तनाचे भारानें नमलेल्या वेश्याही नव्हे . हे सर्व
पूर्वोक्त तुझ्या सभे मध्यें तुझें प्रिय करणारे यामध्यें आह्मीं
संन्यासी कोण ? कोणीही नव्हे तेव्हां आह्मावर तुझी प्रीति क-
शी होईल होणारच नाही . ॥ ५८ ॥

मनस्वी प्रशंसा हरिणी वृत्तम् .

विपुलहृदयैर्धन्यैः कौश्रिज्जगज्जनितं पुरा विधृतमपरै-

दत्तं चान्यैर्विजित्य तृणं यथा ॥ इहहि भुवनान्य-
न्ये धीराश्चतुर्दश भुञ्जते कतिपयपुरस्वाम्ये पुंसां क
एष मदज्वरः ॥ ५९ ॥

अर्थ - हे जग पूर्वी उदार अंतःकरण युक्त समर्थानीं उत्पन्न केलें आणि कोणी याचें धारण केलें, कोणी दान दिलें कोणी तृणासमान मानून टाकून दिलें आणि कोणी आतां ही दुसरे धैर्ययुक्त लोक या चतुर्दश भुवनाचा उपभोग करीत आहेत असे थोर मनुष्य होऊन गेले आणि सांप्रत दोन तीन पुरांचा धनीपणा आला ह्यणजे काय हा उन्मत्त पणा येतो पहा.

मनस्वी प्रशंसा शिखरिणी वृत्तम् .

अभुक्तायां यस्यां क्षणमपि नयातं नृपशतैर्भुवस्तस्या
लाभेक इव बहुमानः क्षितिभुजां ॥ तदंशस्याप्यं-
शे तदत्रयबलेशेऽपि पतयो विषादे कर्तव्ये विदधति
जडाः प्रत्युतमुदम् ॥ ६० ॥

अर्थ - ही पृथ्वी शेंकडों राजानीं क्षणमात्रही भोगिली नाहीं तांच ते गेले. तसल्या भूमीच्या लाभाविषयीं राजांला काय हा अभिमान पहा परंतु त्या पृथ्वीच्या अंशाचाही जो अंश त्याचा जो भाग आणि त्याचाही जो एक लव त्याचा धनी पणा खेद करण्यास योग्य असतां त्या क्षुल्लक धनीपणाचा हे मूर्ख लोक उर्फाटा हर्ष करतात हेंच आश्चर्य आहे.

आतां पुढें मनास बोध आहे.

मनबोध वर्णनं शिखरिणी वृत्तम् .

परेषां चेतांसि प्रतिदिवसमाराध्य बहुधा प्रसादं
किनेतुं विनासि हृदय क्लेशविफलं ॥ प्रसन्ने त्वय्यं-
तः स्वयमुदितचिंतामणिगुणे विमुक्तः संकल्पः किम-
भिलाषितं पुष्यति न ते ॥ ६१ ॥

अर्थ - हे मना, लोकांचीं चित्तें बहुतप्रकारें करून प्रसन्न-
तेस नेण्या करितां उगीच नेहेमीं कशाला व्यर्थ श्रम करितेंस
जर तूं आपणच प्रसन्न झालेंस तर चिंतामणीचे गूण तुझे ठि-
कार्णां आहेत, मग तुझा शुद्ध संकल्प आणि मनांतलें अभि-
लाषित वृद्धिगत होणार नाही कीं काय ? ॥ ६१ ॥

मनबोध वर्णनं पृथ्वी वृत्तं .

परिभ्रमसि किं वृथा क्वचनचित्तविश्राम्यतां ।

स्वयंभवति यद्यथा भवति तत्तथानान्यथा ॥

अतीतमपि नस्मरन्नपि च क्षाविसंकल्पयन् ।

अतर्कितगमागमाननुभवस्वभोगानिह ॥ ६२ ॥

अर्थ - हे मना, काय उगीच फिरतेंस कोठें तरीं विश्रांती
पाव, कारण कीं, जें जसें व्हावियाचें तें तसें आपणच होत अ-
सतें त्यांत कांहीं अन्यथा नाही यास्तव आतां मागल्याचें स्म-
रण करूनकोस आणि पुढल्या विषयां संकल्पही करून-
कोस आणि आपल्याआपण सहज ओघाखालीं जे येतील
जातील त्या भोगास मात्र येथें योगीत जा. ॥ ६२ ॥

मनबोध वर्णनम् शार्दूलविक्रीडितं वृत्तम्.

चेतश्चित्तयमारमां सकृदिमामस्थायिनीमास्थया भू-
पालभृकुटीकुटीरविहर व्यापारपण्यां गनां ॥ कंथा-
कंचुकितः प्राविश्यभवन द्वाराणिवाराणसी रथ्या-
पंक्तिषुपाणिपात्रपतितां भिक्षामपेक्षामहे ॥ ६३ ॥

अर्थ—हे मना, चंचल लक्ष्मीची आस्था तू एकदांही आ-
स्थेनें करूं नको. कारण कीं, ही संपदा भूमिपालांच्या भृकुटीचा
कल (इच्छा) पाहून नृत्य करणारी वेश्या आहे. आर्क्षींतर
कंथेनें आच्छादित अंग करून काशीच्या मार्गातील आर्क्षींतू-
न प्रवेश करून घरोघर द्वारांत हस्तरूपी पात्रावर पडलेल्या
भिक्षेची अपेक्षा मात्र करितों. ॥ ६३ ॥

मनबोध वर्णनम् मंदाक्रांता वृत्तं.

अग्रे गीतं सरसकवयः पार्श्वतो दाक्षिणात्याः ।

पृष्ठेल्लीलावलयरणितं चामरग्राहिणीनाम् ॥

यद्यस्त्येवं कुरु भवरसास्वादने लंपटत्वं ।

नो चेच्चेतः प्रविश सहसा निर्विकल्पे समाधौ ॥ ६४ ॥

अर्थ—पुढें गाणें आणि रसिक कवि आणि दोहों अंगा-
स परम सुंदर दक्षिण देशांतील स्त्रिया आणि पृष्ठभागीं चव-
ऱ्या ग्रहणकरणान्या स्त्रिया यांचे चमत्कारिक कंकणांचे
शब्द, हे मना, जर असें सुख अनुकूल असेल तर संसार सु-

खाच्या गोडी विषयीं लंपटपणा कर नाहीतर भेद रहित
समार्थांत शीर . ॥ ६४ ॥

संसारदुःखेनखिन्न पुरुषः स्वचित्त प्रार्थयते शार्दूलविक्रीडितं वृत्तं .

एतस्माद्विरमेंद्रियार्थगहनादायासकादाश्रय श्रेयो-
मार्गमशेषदुःखशमनव्यापारदक्षं क्षणात् ॥ स्वात्मी
भावमुपैहि संत्यज निजां कल्लोललोलां गतिं मा भू-
यो भज भंगुरां भवरतिं चेतः प्रसीदाधुना ॥ ६५ ॥

अर्थ - हा जो आयास देणारा परम गहन इंद्रियांचा अ-
र्थच (विषय) त्या पासून शांतहो, आणि क्षणें करून संपू-
र्ण दुःखाच्या नाशरूप उद्योगा विषयीं दक्ष असा जो पुण्याचा
मार्ग त्याचा आश्रय कर आणि आपली जी आत्मरूपता ति-
ला पावून तरंगा सारखी अति चंचल गति ती टाक. नाशवं-
त संसारा विषयीं पुनः प्रीती स्वीकारू नको आणि प्रसन्न हो.

मनबोध वर्णनम् शार्दूलविक्रीडितं वृत्तम् .

मोहं मार्जय तामुपार्जय रतिं चंद्रार्धचूडामणौ चेतः
स्वर्गतरंगिणीतटभुवामासंगमंगीकुरु ॥ को वा वी-
चिषु बुद्बुदेषु च तडिल्लेखासु च स्त्रीषु च ज्वाला-
प्रेषु च पन्नगेषु च सरिद्वेगेषु च प्रत्यथः ॥ ६६ ॥

अर्थ - मोह सोडून दे आणि चंद्रार्ध चूडामणी शंकराचे
ठायीं प्रीति कर; आणि हे मना, स्वर्गंगतातीरींच्या भूमीच्या
ठायीं वस्तीचा अंगिकार कर, कां ह्यणशील तर पाण्याच्या

लहरीच्या ठायीं बुडबुड्यांच्या ठायीं विद्युल्लतेच्या ठायीं, संपत्तीच्या ठायीं, ज्वालाग्रांच्या ठायीं, सर्पाच्या ठायीं, नद्यांचे ठायीं काय भरवसा ठेवावयाचा आहे ? ठेऊं नये. कां कीं, सर्व पदार्थ चंचल दुःख देणारे आहेत. याचें काय कारण यानीं संसार बंधांतून प्राणी सुटावयाचा नाही. अधिक बंध पावेल. ॥ ६६ ॥

सामान्यनीति वैराग्य निरूपणं वसंत तिलका वृत्तम्.

प्राप्ताः श्रियः सकलकामदुःखास्ततः किं दत्तं पदं शिर-
सि विद्विषतां ततः किं ॥ संपादिताः प्रणयिनो
विभवैस्ततः किं कल्पं स्थितं तनुभृत तनुभि-
स्ततः किम् ॥ ६७ ॥

अर्थ - पाहिजे तसा कामभोग मिळावया जोग्या संपत्ति प्राप्त झाल्या मुळें काय अधिक आणि शत्रूंच्या मस्तकांवर पाय ठेविला ह्मणून काय फळ, संपत्तीनीं स्त्रीपुत्रादिक मिळविले तरी काय. आणि कल्पपर्यंत जीवाचें शरिर राहिलें ह्मणून काय अधिक जाहलें, ईश्वर पर्दीं मोक्ष जाहला नाही. ॥ ६७ ॥

वैराग्यमहत्व वर्णनं वसंततिलका वृत्तम्.

भक्तिर्भवे मरणजन्मभयं हृदिस्थं स्नेहो न बंधुषु न
मन्मथजा विकाराः ॥ संसर्गदोषरहिता विजना
वनांता वैराग्यमस्ति किमतः परमर्थनीयं ॥ ६८ ॥

अर्थ - भक्ति शंकराच्या ठायीं हृदयांत, जन्ममरणाचें भ

य, सखे सोयज्यांवर स्नेह आणि कामविकार नसणें आणि संसर्ग दोष रहित. एकांत वनांत वास असें वैराग्यही आहे मग आणखी यापेक्षां काय पाहिजे ? कांहीं नको. कारण कीं वैराग्य भाग्या पेक्षां श्रेष्ठ दुसरें भाग्यच नाहीं. ॥ ६८ ॥

ब्रह्मचिंतनमहत्त्व वर्णनं वसंततिलका वृत्तम् .

तस्माद्नंतमजरं परम विक्रासि तद्ब्रह्म चिंतय कि-
मेभिरसद्विकल्पैः ॥ यस्यानुषंगिण इमे भुवना-
धिपत्यभोगादयः कृपणलोकमता भवंति ॥ ६९ ॥

अर्थ—यास्तव अनंत अजर परमउत्कृष्ट आणि प्रकाशक असें जें ब्रह्म त्यांचेंच चिंतन कर. आणि हे नश्वर विषय सोड यांची गरजनाहीं कारण क्षुद्र लोकांस प्रिय जें त्रैलोक्य राज्यादिक उपभोग ते ब्रह्मचिंतन करीत असतां सहज होतात .

मनबोधब्रह्म निरूपण वर्णनं वसंततिलका वृत्तं .

पातालमाविशसि यासि नभो विलंघ्य दिङ्मण्ड-
लं भ्रमसि मानस चापलेन ॥ भ्रान्त्वापि जानु
विमलं कथमात्मनीनं तद्ब्रह्म नस्मरसि निर्वृति-
मेपि येन ॥ ७० ॥

अर्थ—हे मना, भ्रांतीच्या योगें करून व आपल्या चापल्यें करून पाताळांत शिरतेंस. सगळें आकाशमंडळ फिरून जातेंस आणि सगळें दिशांचें मंडळ फिरतेंस, परंतु आपलेच ठिकाणीं लीन झालेल्या स्वच्छ ब्रह्माचें स्मरण मुळींच करीत

नाहींस तर पुढें सद्वृत्ती कोणत्या उपायानें पावशील. ॥ ७० ॥

नित्यानित्यविचार-अक्षयी कोणतें व नाशवंत कोणतें याचा विचार करितों.

ब्रह्मज्ञानमहत्त्व वर्णनम् शार्दूलविक्रीडितं वृत्तम्.

किं वेदैः स्मृतिभिः पुराणपठनैः शास्त्रैर्महाविस्तरैः

स्वर्गग्रामकुटीनिवासफलदैः कर्मक्रियाविभ्रमैः ॥

मुक्त्यैकं भवबन्धदुःखरचनाविध्वंसकालानलं स्वाः

त्मानंदपदप्रकाशकलनं शेषा वणिग्वृत्तयः ॥ ७१ ॥

अर्थ-वेदांनीं, स्मृतींनीं, पुराणपठनांनीं आणि महाविस्तृत शास्त्रांनीं आणि स्वर्गवास रूपी फल देणारे, अशा कर्म क्रियांचे विस्तारांनीं तरी काय फळ होणार, काहीं नाहीं वारण संसाररूपी बन्धनाची जी दुःख रचना तिच्या विध्वंसा विषयीं प्रलयाग्नी तुल्य असं जें आत्मानंद पदाच्या प्रकाशास जाणणें ह्मणजे ब्रह्मज्ञान त्याशिवाय जो हा इतर उद्योग तो सर्व वाणीपणा होय. ॥ ७१ ॥

जरा वर्णनम् शार्दूलविक्रीडितं वृत्तम्.

गात्रं संकुचितं गतिर्विगलिता भ्रष्टा च दंतावलिर्दृष्टि-

र्नश्यति वर्धते वृधिरता वक्रं च लालायते ॥ वाक्यं

नाद्रियते च बांधवजनो भार्या न शुश्रुषते हा कष्टं पु-

रूपस्य जीर्णवयसः पुत्रोऽप्यमित्रायते ॥ ७२ ॥

अर्थ—देहास चिर्म्या पडून आवळून गेला आणि चालतां येत नाहीं असें झालें, दंताची पंक्ती ओसाड झाली, दृष्टी नाश पावली, बधिरपणा वाढतो, तोंडांतून लाळ गळते, घरांत कोणी बांधव सांगितलेलें ऐकत नाहीं आणि स्त्री चरण संमर्दनादि सेवाही करीत नाहीं आणि वृद्ध पुरुषाचे पुत्रही त्यावेळेस शत्रू सारखे होतात. तस्मात् हे दुःख अति खेदास्पद आहे. ७२

जरावर्णनम् वसंततिलका वृत्तं.

वर्णं सितं शिरसिवीक्ष्य शिरोरुहाणां स्थानं जरा
परिभवस्य यदेव पुंसां ॥ आरोग्येतिस्थिशकलं प-
रिहृत्य यांति चंडालकुपमिव दूरतरं तरुण्यः ॥ ७३ ॥

अर्थ—जसे महाराचे पाणी ओळखण्या करितां गुराच्या मस्तकाचे हाड रोवून ठेविलें असतें तसा जरे पासून पराभव झाल्याचा चिन्हरूपी असा मस्तकाचे केशांचा श्वेत वर्ण पाहून तरुणी स्त्रिया हाडुकें ठेवलेल्या महाराच्या कूपा प्रमाणें वृद्ध पुरुषास दुरून टाकून जातात. ॥ ७३ ॥

सामान्यनीति वर्णनम् शार्दूलविक्रीडितं वृत्तम्.

यावत्वस्थमिदं शरीरमरुजं यावज्जरा दूरतो याव-
च्चेन्द्रियशक्तिरप्रतिहता यावत्क्षयो नायुषः ॥ आत्म-
श्रेयसि तावदेव विदुषा कार्यः प्रयत्नो महान्संदी-
प्तो भवने तु कूपखननं प्रत्युद्यमः कीदृशः ॥ ७४ ॥

अर्थ—जेथ पर्यंत हे शरीर स्वस्थ निरोगी आहे आणि

जेथ पर्यंत जरा दूर आहे व जेथपर्यंत इंद्रियांची शक्ति गेली
नाहीं आणि जो पर्यंत आयुष्याचा क्षय झाला नाहीं तेथपर्यंत
आपल्या सद्गती करितां महान् प्रयत्न करावा नाहींतर मग
घराला आग लागली असतां जसा विहीर खणण्याचा उद्यो-
ग तसें होईल . ॥ ७४ ॥

कर्तव्यकर्म बहुत्वेन कर्मयशक्यत्वाकिं शिखरिणी वृत्तं .

तपस्यंतः संतः किमधिनिवसामः सुरनदीं

गुणोदारान्दारानुत परिचरामः स विनयम् ॥

पिवामः शास्त्रौघानुत विविधकाव्यामृतरसान्न

विद्वः किं कुर्मः कतिपयनिमेषायुषि जने ॥ ७५ ॥

अर्थ - या अल्पायुष्य युक्त नरदेहामध्ये सज्जन तप क-
रितात तस्मात् तप आचरावे किंवा भागीरथीच्या कांठी वास
करावा. कीं गुणानीं उदार स्त्रीस प्रेमानें सेवावी कीं शास्त्रांचें
ओघ प्यावे कीं नानाप्रकाचे काव्यामृत रस प्यावे कीं काय
साधन करावे याचा कांहींच ठिकाण लागत नाहीं . ॥ ७५ ॥

तपसश्रेयस्करत्वमाह वर्णनम् शिखरिणी वृत्तम् .

दुराराध्यः स्वामी तुरगचलचित्ताः क्षितिभुजो

वयं च स्थूलेच्छा महति च पदे बद्धमनसः ॥

जरा देहं मृत्युर्हरति दयितंजीवितमिदं सखे ना-

न्यच्छ्रेयो जगति विदुषोऽन्यत्र तपसः ॥ ७६ ॥

अर्थ - राजे जे आहेत ते दुराराध्य आणि अश्वा प्रमाण

चंचल चित्ताचे आहेत. आणि आह्मांस तर इच्छा मोठी व मांडे पदाविपर्यां मन धांव घेत आहे आणि इकडे जरा तर देहाचा नाश करिते व मृत्यूही प्रिय आयुष्याचे हरण करितो. तस्मात् हे सखे शाहाणा जो आहे त्यास या जगामध्ये तपा प्रमाणे दुसरें श्रेयस्कर कांहीं नाही. ॥ ७६ ॥

अनित्यता निरूपणं शार्दूलविक्रीडितं वृत्तम् .

रम्याश्चंद्रमरीचयस्तृणवती रम्या वनांतस्थली र-

म्यः साधुसमागमागतसुखं कालेषु रम्याः कथाः ॥

कौपापाहितवाम्यवृत्तितरलं रम्यं प्रियायां मुखं सर्वं

रम्यमनित्यतामुपगते चित्ते न किंचित्पुनः ॥ ७७ ॥

अर्थ - चंद्र किरण रम्य व कोंवळें गवत रुजलेलें वनातलें स्थळ रम्य, साधुसंगानें प्राप्त सुख रम्य, समयोचित गोष्टी रम्य आणि ईर्ष्या व प्रेम यानीं युक्त प्रिय स्त्रीचें मुख हीं रम्य परंतु हीं सगळीं रम्य कोठपर्यंत जो नाशवंतपणा ध्यानांत आला नाही तों पर्यंत, एकदां अनित्यता जाणली ह्मणजे मग कांहीं एक पुनःमनांत ही येत नाही. ॥ ७७ ॥

अनित्यता निरूपणं शार्दूलविक्रीडितं वृत्तम् .

रम्यं हर्म्यतलं न किं वसतये श्राव्यं न गेयादिकं

किंवा प्राणसमासमागमसुखं नैवाधिकं प्रीतये ॥

किं तुभ्रांत पतंगपक्षपवनव्यालोलदीपांकुरच्छाया-

चंचलमाकलय्यसकलं संतो वनांतं गताः ॥ ७८ ॥

अर्थ - माडीवर झरोक्यांतलें वसणें रम्य नव्हे काय ? तर नव्हे. व श्रवणास जीं मधुर गायनादिक तीं ही रम्य नव्हेत काय ? तर नाहींत आणि प्राणप्रिय स्त्रियांचा समागम ही फार संतोष कारक नव्हे. कारण उडी घालणारे पतंगाचे पक्षांचे वायूनें चंचल जी दिव्याची ज्वाला तिचे छाये प्रमाणें संपूर्ण क्षणिक आहे हेंच समजून शाहाणे वनांत गेले. ॥ ७८ ॥

शिवार्चन पद्धती मंदाक्रांता वृत्तम्.

आसंसारं त्रिभुवनमिदं चिन्वतां तात तादृङ्नैवा-
स्माकं नयनपदवीं श्रोत्रमार्गगतो वा ॥ योऽयं ध-
त्ते विषयकरिणी गाढरूढाभिमानक्षीवस्यांतःकर-
णकरिणःसंयमालीननाम ॥ ७९ ॥

अर्थ - अरे बाबा, या संसारांत संपूर्ण त्रिभुवन शोधणारे जे आर्ह्या त्या आमच्या दृष्टीस किंवा कार्नी तसला पडला ना-
हीं. कीं, जो विषय हीच कोणी हत्तीण ती विषयीं दृढ वाट-
लेल्या अभिमानानें उन्मत्त झालेल्या अंतःकरणरूपी गजाच्या ग-
ळ्या मध्ये सांखळदंडाचें बंधन करणारा असा सांपडत नाही. ७९

मनबोध वर्णनं शार्दूलविक्रीडितं वृत्तं.

जीर्णा एव मनोरथाःस्वहृदये यातं च तद्यौवनं हंतां-
गेषु गुणाश्च बंध्यकलतां याता गुणज्ञैर्विना ॥ किं यु-
क्तं सहसाऽभ्युपैति बलवान् कालः कृतांतोऽक्षमी न-
ध्यातं मदनांतकांध्रियुगुलं मुक्तेस्तु नान्यागतिः ॥८०॥

अर्थ = मनोरथ तर हृदयांतच जिरून गेले, तें यौवनही निवून गेले आणि गुणही गुणज्ञाचे शून्यते मुळें वाङ्मणाचें फळ पावले शिव शिव ! आणि ज्या पक्षां दुसरा कोणी बलाढ्य नाही अशा काळाची उडीतर एका एकी पडणार तर त्याच्या निवारणा विषयी योग्य जें सद्नाचा अंत करणारें देवाचे चरणानें ध्यान तेंही केलें नाही आणि त्या शिवाय मुक्तीस तर दुसरा उपाय नाही यास्तव लौकर सावध हो. ८०

शिव विष्णू एकरूप निपरूपं वंशस्थ वृत्तं

महेश्वरे वा जगतामधीश्वरे जनार्दने वा जगदंतरा-

त्मनि ॥ तयोर्न भेदप्रतिपत्तिरस्ति मे तथाऽपि

भक्तिस्तरुणेंदुशेखरे ॥ ८१ ॥

अर्थ - जगाचा ईश्वर जो महादेव त्यामध्ये अथवा जगाचा अंतरात्मा जो नारायण त्यामध्ये कांहीं भेद आहे असें मी समजत नाही हें सत्य तथापि माझी भक्ति कोमल चंद्र शेखराकडेसच होते. ॥ ८१ ॥

शांतरस निर्देष शिखरिणी वृत्तम् .

स्फुरत्स्फारज्योत्स्नाधवलिततले कापि पुलिने

सुखासीनाः शांतध्वनिषु रजनीषु द्युसरितः ॥

भवाभोगोद्विग्ना शिवशिवशिवेत्युच्चवचसः कदा-

यास्यामंतर्गतबहुलवाप्पाकुलदृशः ॥ ८२ ॥

अर्थ - देदीप्यमान् निर्मळ चांदण्यानें धवधवीत जें भा-

गीर्स्थीचें वाळवंट त्याच्या ठायीं कोठें तरीं सुखानें बसून सं-
सार रूपी सर्पास भयभीत होऊन शिव शिव शिव असें मो-
ठ्यांनं भजन करीत होत्साता केव्हां जाऊं आणि अंतर्यामीं
प्रेमगहिरो करून नेत्रांस प्रेमाश्रू आलेले असें आणि अ-
गदीं गडबड नाही अशा शांत रात्रीचे ठायीं कधीं बसूं !
जेव्हां बसूं तो सुदीन . ॥ ८२ ॥

वैराग्यनिरूपणम् शिखरिणी वृत्तम् .

वितीर्णे सर्वस्वे तरुणकरुणापूर्णहृदया स्मरंतः
संसारे विगुणपरिणामावधिगतिं ॥ कदापुण्या-
रण्ये परिणतशरश्चंद्रकिरणैः स्त्रियासां नेष्यामो
हरचरण चितैकशरणाः ॥ ८३ ॥

अर्थ—सर्व धन दान केलें असतां आह्मीं दृढ करुणें पूर्ण हृ-
दय होत्साते विरस पणाची पराकाष्ठा झालेला हा संसार तर-
ण्या करितां पुण्यरूपी अरण्या मध्यें केवळ सांबाच्या चरणा
विषयींच एकनिष्ठ होत्साते शरत्कालींचे चंद्राच्या किरणानीं
युक्त अशा रात्री हे परमेश्वरा कधीं नेऊं तो सुदीन . ! ८३

वैराग्यनिरूपणम् शिखरिणी वृत्तम् .

कदा वाराणस्याममरतटिनीरोधसि वसन्वसानः
कौपीनं शिरसि निदधानो जलिपुटं ॥ अये गौरी-
नाथ त्रिपुरहर शंभो त्रिनयन प्रसीदेत्याक्रोशन्नि-
मिषमिव नेष्यामि दिवसान् ॥ ८४ ॥

अर्थ - कधी काशीस जाऊं आणि देवांच्या नदीच्या, गो-
घासन्निध राहून कौपीन नेसून मस्तकाच्या ठायीं अंजनापुट
स्थापन करून हे गौरीनाथ, हे त्रिपुरहर, हे शंभो, त्रिनयना,
प्रसन्न व्हांवें असा मोठ्याने आक्रोश शब्द करित होत्साता
एका निमेषा प्रमाणें कधी दिवस नेईन. ॥ ८४ ॥

वैराग्यनिरूपणम् स्रग्धरा वृत्तम् .

स्नात्वा गाङ्गे पयोभिः शुचिकुसुमफलैरर्चयित्वा वि-
भो त्वां ध्येये ध्यानं नियोज्य क्षितिधरकुहरग्राव-
पर्यङ्कमूले ॥ आत्मारामोफलाशी गुरुवचनरतस्तत्त्वप्र-
सादात्स्मरारे दुःखं मोक्षये कदाऽहं कुसुमशरकरे
पुंसिसेवासमुत्थम् ॥ ८५ ॥

अर्थ - गंगोदकानें स्नान करून पवित्र फुलें आणि फळें
यांनीं हे जगव्यापका, तुझी पूजा करून ध्येय जो तूं त्या तु-
झ्या ठिकाणीं पकें ध्यान ठेवून पर्वताच्या गुहे मध्ये पाषाणा-
च्या शय्येवर निजेन आणि आत्म स्वरूपाचे ठायीं आनंद परिपू-
र्ण, व फळें मूळें खाणारा गुरूच्या उपदेशाप्रमाणें रत असा तुझ्या
प्रसादें करून होऊन हे शंभो, पुष्पवाण धारी मदनाच्या सेवे
पामून उत्पन्न होणारें दुःख कधीं एकदां मोडीन. ॥ ८५ ॥

वैराग्य निरूपण वर्णनं शिखरिणी वृत्तम् .

महीरम्या शय्या विपुलमुपधानं भुजलता वितानं
चाकाशं व्यजनमनुक्लोयमनिलः ॥ स्फुरद्दीपश्चं-

राद्रो विरतिवनितासंगमुदितः सुखं शांतः शेते मु-
भरतनुभूतिर्नृप इव ॥ ८६ ॥

अर्थ - जमीनीची मनोहर पलंगडी आणि अक्षयी उशी हाताची, वर्ते छत आकाश, विंग्लणा हा आवडतावारा आणि टवटवीत चंद्रच दिवा, विरक्तिहीच कोणी स्त्री तिच्या संगानें आनंद भरित होत्सातां अशक्त नव्हे जी ही अशी संपत्ति तिणें युक्त मुनि राजा सारिखा निद्रिस्त होतो. ॥ ८६ ॥

अवधूतचर्या आतापुढे सन्याशाची वर्तणूक लिहीतों.
वैराग्य निरूपणम् शिखरिणी वृत्तम्.

कौपीनं शतखंडजर्जरतरं कथा पुनस्तादृशी निश्चि-
न्तं निरपेक्षभैक्ष्यमशनं निद्रा श्मशाने वने ॥ स्वा-
तंत्र्येणनिरंकुशं विहरणं स्वातं प्रज्ञातं सदा स्थैर्ययो-
गमहोत्सवेपि च यदि त्रैलोक्यराज्येनकिम् ॥ ८७ ॥

अर्थ - कौपीन फाटकी, शंभरतुकड्यांची झिरझिरित गो-
धडीही तशीच आणि निश्चित व निरपेक्ष भिक्षेचें खाणें, नि-
द्रा श्मशानांत, वनांत स्वतंत्रपणानें हवें तसें फिरणें आणि म-
न परम शांत होत्सातें योगमहोत्सवाच्या ठायीं स्थिर असें जर
आहे तर त्रैलोक्याचे राज्यांत काय अधीक. ॥ ८७ ॥

शान्तरसनिर्देश मंदा क्रांता वृत्तं.

भूः पर्यंको निजभुजलताकंदुकं खं वितानं दीपश्रं-

द्रे सुमतिवनितासंगलब्धप्रमोदः ॥ दिक्कांताभिः प
वनचमरैर्वीज्यमानःसमंतात् भिक्षुः शैतेनृपइवभु
वि त्यक्तसर्व स्पृहो पि ॥ ८८ ॥

अर्थ - जमीनीचा पलंग, आपल्या हस्तवल्लीची उशी, गगनाचा चांदवा (छत) चंद्रमा मोठादीप, उत्तम जी बुद्धि तीच वायको तिजपासून प्राप्त झालेले संगमाचा हर्ष आणि दिशा ह्याच कोणी इतर स्त्रिया त्यानी वारा हीच कोणी मोर्चिले (चवऱ्या) त्यानी चोहोंकडून वारा घातलेला असा निस्पृह झालेला संन्यासी ही राजाप्रमाणे या पृथ्वीचे ठायी निद्रिस्थ होतो. ८८

मनस्वि प्रशंसा शार्दूलविक्रीडितं वृत्तम् .

मृत्पिंडो जलरेखया षलयितः सर्वोऽप्ययं नन्वणु-
रङ्गकृत्य स एव संयुगशतै राज्ञां गणाभुंजते ॥ नो
दद्युर्ददतेऽथवा किमपि ते क्षुद्रा दरिद्रा भृशं येधिग्ता-
न्पुरुषाधमान्धनकणान्वाञ्छन्तितेभ्योऽपि ये ॥ ८९ ॥

अर्थ - आधीं मुळींच मातीचा गोळा तशांत त्या भोंवतें-
पाणी वाढून वेढा पडलेला आणि तशामध्ये ही पाहिले असतां
हा खचित परमाणुरूपी आहे. तो बुद्धिवळा प्रमाणे माझा ह्यणून
सार्विकाळ शेंकडों युद्धे खटपटी करून राज्यांचे थवे भोगि-
तात. आणि कोणास देत नार्हात तर नदेवात कांतर ते क्षुद्र
आणि फार दरिद्री होत असले जे त्यांस धिक्कार आणि तस-
ल्यापासून जे धन लेश इच्छितात त्यांस ही धिक्कार असो. ८९

वैराग्येच्छानिरूपणम् मंदाक्रांता वृत्तम् .

गङ्गातीरै हिमगिरिशिलावद्धपद्मासनस्य ब्रह्मध्या-
नाभ्यसनविधिना योगनिद्रां गतस्य ॥ किं तैर्भा-
व्यं मम सुदिवसैयत्रते निर्विशंकाः कंडूयन्ते जरठ-
हरिणाः स्वांग मङ्गं मदीये ॥ ९० ॥

अर्थ — गंगातीराच्या ठायीं हिमालयपर्वताच्या शिळेर प-
द्मासनीं वसून ईश्वराच्या ध्यानाचा अभ्यास यथाशास्त्र करून
योगनिद्रेंत गेलों असतां ह्यातारे ह्यातारे हरिण येऊन निःशंक-
पणें आपली मान माझ्या अंगावर घांसून खाजवितील. असे ते
सुदिवस कधीं येतील ते येवोत. ॥ ९० ॥

दैवाख्यानम् द्रुतविलंबित वृत्तम् .

सृजति तावदशेषगुणाकरं पुरुषरत्नमलंकरणं भुवः॥ त-
दपि तत्क्षणभांगि करोति चेदहहकष्टमपंडितता विधेः ९१

अर्थ — सकल उत्तम गुणांची खाण आणि भूमंडलास अ-
लंकाररूपी असें पुरुषांमध्ये एकादें रत्न ब्रह्मदेव उत्पन्न करितो
आणि त्या बरोबर लागलेंच मरेल असें लिहितो तस्मात् हा
कायहो ब्रह्मदेवाचा वेडेपणा हा फार खेदास्पद आहे. ॥ ९१ ॥

परोपकारवर्णनम् स्वधरा वृत्तम् .

जातः कूर्मः स एकः पृथुभुवनभरायार्पितं येन पृष्ठं
श्लाघ्यं जन्म ध्रुवस्य भ्रमति नियमितं यत्र तेजस्विच-

क्रं ॥ संजातव्यर्थपक्षाः परहितकरणे नोपरिष्ठान्न
ब्रह्मांडोदुंद्वरांतर्मशकवदपरे प्राणिनो जातनष्टाः ॥ ९२

अर्थ - पहा कूर्म एकटाच जाहाला पण ज्यानें एवढ्या महान भूवन भाराच्या धारणा करितां आपलें पृष्ठ दिलें आणि ध्रुवाचा जन्मही तसाच योग्य कारण ज्याच्या आश्रयेंकरून हें सगळें ज्योतिष चक्र फिरतें आतां जे कोणी ध्रुवाप्रमाणें वर आणि कूर्माप्रमाणें खालीं ही परोपकाराविषयीं उपयोगी पडत नाहींत. ते वर व्यर्थ पक्ष जाहेलेले पक्षी आणि खालीं आमच्या सारिखे जसे उंबर फळांतले जीव तसे जाहेलेले आणि केलेले सारिखेच आहों. ॥ ९२ ॥

विषयोपहासः शिखरिणी वृत्ते .

तृषा शुष्यत्यास्ये पिवति सलिलं शीत सुरभि क्षुधार्तः
सन् शालीन् कवलयति मांसाज्यकवलान् ॥
प्रदीप्ते कामाग्नी सुदृढतरमाश्लिष्यति वधूं प्रतीकारो
व्याधेः सुखमिति विपर्यस्यति जनः ॥ ९३ ॥

अर्थ - तृषेनें जेव्हां तोंड सुकतें तेव्हां गोडें थंड पाणी पितो आणि क्षुधार्त झाला असतां तांदुळांच्या भाताच्या गोळ्या, मांस, तूप इत्यादिकांच्या अनुपानाबरोबर घेतो याप्रमाणेंच कामाग्नी पेटला असतां फार घट्ट स्त्रीस आलिंगन करितो. तस्मात् रोगोपद्रवावर जो औषधोपाय करणें त्यास सुख असें आंतीनें मानिताहेत. ॥ ९३ ॥

सन्नमनसां शिवभक्तिं कुर्वतां पुरुषाणां कदपि दुःखं
न भवति त्याहवर्णनम् शिखरिणी वृत्तं.

स्थितिः पुण्यारण्ये सह परिचयो हंत हरिणैः
फलैर्मध्या वृत्तिः प्रतिदिवसतल्पानि दृषदः ॥
इतीयं सामग्री भवति हरभक्तिं स्पृहयतां वनं
वा गेहं वा सदृशमुपशांतैकमनसाम् ॥ ९४ ॥

अर्थ - पवित्र, थंडगार अरण्यामध्ये वस्ती आणि शेजार
वाहवा हरिणांचा, फलानीं उत्तम उदर निर्वाह आणि प्रति दि-
वशीं पाषाणांचे पलंग याप्रमाणें सामग्री ज्यांस हरिभक्तीची
स्पृहा आहे त्यांस होते आणि मग तसल्या शांतमनाच्या पु-
रुषांस घर आणि वन हीं दोन्हीं सारखींच होत. ॥ ९४ ॥

वैराग्य निरूपणं शिखरिणी वृत्तम्.

नभिक्षा दुष्प्रापापथिममहारामरचितेफलैः संपूर्णाभू-
द्विपमृगसुचर्मापिवसनं ॥ सुखैर्वादुःखैर्वासदृशपरिपा-
कः खलु तदा त्रिनेत्रं कस्त्यक्काधनलवमदांधं प्रणमति ९५

अर्थ - मोठ मोठ्या बागानीं युक्त मार्गामध्ये मला भिक्षा
दुर्मिळ नाही आणि भूमी फलानीं परिपूर्ण आहे आणि हत्ती,
मृग यांच्या चर्माचें वस्त्र सुलभ आहे, सुख आणि दुःख या
दोहोंचाही मनास अनुभव समान आहे, तेव्हां मग त्रिनेत्र शं-
भूस सोडून पैशाचे मदांधांस कोण नमिती. ॥ ९५ ॥

योगिनांस्थितिमाहवर्णनं शार्दूलविक्रीडितं वृत्तम्.

चांडालः किमयं द्विजातिरथवा शूद्रोऽथ किं तापस.
किंवा तत्वविवेकपेशलमतिर्योगीश्वरः कोऽपि किम् ॥
इत्युत्पन्नविकल्पजल्पमुखरैः संभाष्यमाणा जनैर्न-
क्रुद्धाः पथि नैव तृष्टमनसो यांति स्वयं योगिनः ॥९६॥

अर्थ—हा चांडाल आहे कीं ब्राह्मण, कीं शूद्र, तपस्वी, तत्व मार्गांत मन घातलेला कीं कोणी योगी आहे, याप्रमाणें लोकांस संदेह उत्पन्न होऊन बडबडणारे लोक जरी त्यास पुष्कळ बडबडले तरी क्रुद्ध नाही व संतोषी नाही असे हो-त्साते योगी निमुटपणी आपल्या वाटेनें चालते होतात. ॥९६॥

पश्चात्तापवर्णनं शिखरिणी वृत्तम्.

अनावर्ती कालो व्रजति स वृथा तन्न गणितं दशा-
स्तास्ताः सोढा व्यसनशतसंपातविधुराः ॥ किय-
द्याचक्ष्यामः किमिव वत नात्मन्यपकृतं वयं याव-
त्तावत्पुनरपि तदेव व्यवसितं ॥ ९७ ॥

अर्थ—जी घडी जाते ती पुनःमाघारी येत नाही, असाका-ळ फार गेला परंतु तो मनास आणिलानाहीं आणि बाल्यादि दशा शेंकडें व्यसनानीं व्याप्त अशाही सोशिल्यापण कांहीं चांगलें केलें नाही. आतां हें कोणाजवळ किती सांगावें जित-कें पुढें वय आहे तें सगळें मागल्या प्रमाणेंच काढावें लागेल असें दिसतें. ॥ ९७ ॥

संतोष प्रशंसा वर्णनं अनुष्टुब् वृत्तम् .

अकिंचनस्य दान्तस्य शान्तस्य समचेतसः ॥ स-
दा संतुष्टमनसः सर्वाः सुखमया दिशः ॥ ९८ ॥

अर्थ - निरिच्छ इन्द्रियांचें दमन करणारा शांत समबुद्धि
आणि सार्वकाल संतुष्ट मनाचा असा जो आहे त्यास सकळ
दिशाच सुखमय आहेत . ॥ ९८ ॥

वैराग्य निरूपणं शिखरणी वृत्तम् .

अतिक्रान्तः कालो ललितललनाभोगसुखदो भ्र-
मंतः श्रान्ताः स्म सुचिरमिह संसारसरणिं ॥ इ-
दानीस्वः सिंधोस्तटभुवि समाक्रंदनगिरः सुतारैः
फूत्कारैः शिवशिवशिवेतिप्रतनुमः ॥ ९९ ॥

अर्थ - सुंदर स्त्रियांच्या भोगेंकरून सुखदेणारा तारुण्यका-
ल निघून गेला आणि या संसार मार्गांत फिरतां फिरतां आ-
ह्मी ही दमून गेलों, आतां भागीरथी तीर भूमीच्या ठायीं उ-
त्तम प्रकारच्या आक्रोशेंकरून युक्त आहे वाणी ज्यांची असे
आह्मी स्वच्छउच्चार युक्त जे वायूचे फुत्कार त्यांच्यां योगें
करून शिव शिव शिव अशा शब्दांचा विस्तार करूं . ९९

अथ लक्ष्मीविसर्जनम् - लक्ष्मीचा त्याग वर्णितो .

शार्दूलविक्रीडितं वृत्तम् .

मातर्लक्ष्मि भजस्व कंचिदपरं मत्कांक्षिणी मास्म-

(५६)

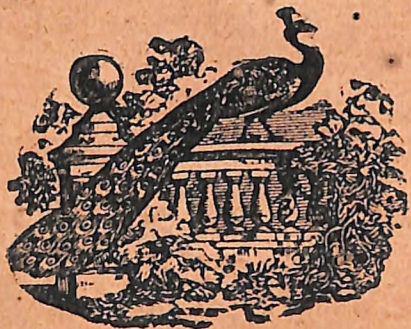
भूभोगेभ्यः

णामसि ॥

ते भिक्षासक्तुभिरेव संप्रतिः सं वृत्तिसमाहा

अर्थ—हे आई लक्ष्मिभाग्यतां तूं दुसरे कोणाज
मला इच्छिणारी होऊं कारण आह्मांस भोग
वांच्छा नाहीं. तेव्हां असल्या निस्पृहास तुझा पद
सांप्रत आंब्यांच्या पानांच्या पवित्र द्रोणामध्यें भिक्षे
नें ही निर्वाह करण्यास आर्ह्यीं सिद्ध आहों. ॥ १०

इति भर्तृहरिणा विरचितं मूळ, प्राकृत टीका
वैराग्य शतकं समाप्तम्.

भजनीसंतखेळ.

आणि

एकनाथीभारूडसंग्रह

भाग २ रा.

ह्या पुस्तकांत हल्लींच्या प्रथम भागांत
न आलेले असे एकंदर १५० खेळाचा सं-
ग्रह केला असून ते पुस्तक आणखी दोन
महिण्यानीं छापून बाहेर पडेल. ते पुस्तक
ही पाच पहिल्या भागा एवढेच मोठे होईल.

विक्रीसतणार.

छेल बटा ऊ. मोहनाराणीचा पोवाडा.

आणि

किंमत-

मराठी बंजारा.

६२ आणे.

हे पुस्तक सातारा, पुणे, मुंबई येथे सर्व पुस्त-

कवाल्यांचे दुकानीं विकत मिळेल.